

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

В. о. завкафедри

_____ Колоїз Ж. В.

Протокол № _____

«_____» _____ 2019 р.

Реєстраційний № _____

«_____» _____ 2019 р.

**СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ
В УКРАЇНСЬКІЙ І БІЛОРУСЬКІЙ МОВАХ**

Кваліфікаційна робота студента
факультету української філології групи
ЗУМЛ-м-14 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова і література)
Щербини Дмитра Вікторовича

Керівник: доктор філологічних наук, доцент
Білоконенко Людмила Анатоліївна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2019

АНОТАЦІЯ

Щербина Д. В. Семантичні особливості міжмовних омонімів в українській і білоруській мовах : рукопис. Кривий Ріг, 2019. 159 с.

Досліджено семантичні особливості міжмовних омонімів в українській і білоруській мовах, зокрема розкрито зміст поняття «міжмовна омонімія», висвітлено основні етапи вивчення цього явища, уточнено критерії розмежування міжмовних омонімів і паронімів, окреслено принципи класифікації міжмовних омонімів у сучасній лінгвістичній науці, проаналізовано семантичні відношення між українськими та білоруськими лексемами, охопленими повною або частковою міжмовною омонімією.

Ключові слова: міжмовна омонімія, українсько-білоруські міжмовні омоніми, семантичне виключення, семантичне включення, семантичний перетин.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА МІЖМОВНОЇ ОМОНІМІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	11
1.1. Поняття міжмовної омонімії. Історія дослідження	11
1.2. Класифікація міжмовних омонімів	24
Висновки до першого розділу	35
РОЗДІЛ 2. ПОВНА СЕМАНТИЧНА ВІДМІННІСТЬ МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ	38
2.1. Відношення семантичного виключення як результат розбіжностей етимологічно тотожних слів	38
2.2. Відношення семантичного виключення як результат випадкового збігу слів різного походження	49
2.3. Відношення семантичного виключення, зумовлені внутрішньомовною омонімією	55
Висновки до другого розділу	62
РОЗДІЛ 3. ЧАСТКОВА СЕМАНТИЧНА ВІДМІННІСТЬ МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ	65
3.1. Відношення семантичного включення	65
3.2. Відношення семантичного перетину	75
3.3. Функційно-стилістична й емоційно-експресивна асиметрія	85
3.3.1. Розбіжності у функційно-стилістичному забарвленні	85
3.3.2. Розбіжності в емоційно-експресивному забарвленні	91
Висновки до третього розділу	93
ВИСНОВКИ	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	99
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ	105
ДОДАТОК	114

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

англ.	англійське	іст.	історія
архіт.	архітектура	іт.	італійське
біл.	білоруське	карт.	картярське
біол.	біологія	книжн.	книжне
болг.	болгарське	лайл.	лайливе
бот.	ботаніка	лат.	латинське
військ.	військова справа	лит.	литовське
вulg.	вulgарне	літ.	літературознавство
геол.	геологія	макед.	македонське
гірн.	гірництво	мед.	медицина
гр.	грецьке	мисл.	мисливство
двн.	давньоверхньонімецьке	мн.	множина
див.	дивіться	мор.	морська справа
діал.	діалектне	муз.	музика
днн.	давньонижньонімецьке	недок.	недоконаний вид
док.	доконаний вид	нейтр.	нейтральне
др.	давньоруське	нім.	німецьке
друк.	друкарська справа	одн.	однина
етн.	етнографія	орн.	орнітологія
ж.	жіночий рід	пас.	пасивний стан
жарт.	жартівливе	перев.	переважно
заст.	застаріле	перен.	переносне
збільш.	збільшене	пестл.	пестливе
зменш.	зменшене	поет.	поетичне
знач.	значення	пол.	польське
зневажл.	зневажливе	псл.	праслов'янське
ірон.	іронічне	риб.	рибальство
ісп.	іспанське	розм.	розмовне

рос.	російське	театр.	театральне
с.	середній рід	текст.	текстильна промисловість
с. г.	сільське господарство	техн.	техніка
сад.	садівництво	укр.	українське
свн.	середньовісхньонімецьке	уроч.	урочисте
серб.	сербське	фіз.	фізика
снн.	середньонижньонімецьке	фр.	французьке
спец.	спеціальне	хорв.	хорватське
спорт.	спортивне	церк.	церковне
старобіл.	старобілоруське	ч.	чоловічий рід
стос. до...	стосовний до...	чеськ.	чеське

ВСТУП

Інтенсивна взаємодія двох мов сприяє, з одного боку, їх обопільному збагаченню, а з другого – породжує небажану інтерференцію, найпоширенішим виявом якої є відхилення від норм однієї з мов під впливом іншої. Серед головних причин такої інтерференції – явище *міжмовної омонії*. Набуваючи особливої ваги в умовах прискороного науково-технічного розвитку та глобалізації інформаційно-комунікативних процесів, ця проблема надзвичайно гостро постає у близькоспоріднених мовах, що характеризуються спільністю коренів, афіксів, подібністю структури слів, речень, системою регулярних звукових відповідностей і схожими морфонологічними чергуваннями.

Серед *міжмовних омонімів* є багато слів, як цілком відмінних змістом, тобто охоплених відношеннями семантичного виключення, так і тих, що, відзначаючись полісемією та різнячись змістом лише частково, вступають у зв'язки семантичного включення чи семантичного перетину. Ця лексика становить великі труднощі у практиці перекладацької та лексикографічної роботи або під час навчання іноземних мов. Неточний вибір відповідника у процесі комунікації чи перекладу може призвести до зміни стилістичного забарвлення і втрати семантики всієї фрази. Саме тому слова такого типу дістали у французькому мовознавстві назву *faux amis du traducteur* – *фальшиві друзі перекладача*. Описаних помилок припускаються і люди, що тільки-но почали вивчати чужу мову, і досвідчені знавці, які, здавалося б, упевнено послуговуються нерідною мовою.

Історично *міжмовні омоніми* виникали в результаті тривалого й активного взаємовпливу мов, зрідка – через випадковий збіг форми лексем, а у споріднених, надто близькоспоріднених, мовах – унаслідок нерівномірного семантичного розвитку етимологічно тотожних слів. Але системно вивчати цей феномен почали аж у першій половині двадцятого століття. Відтоді в рамках контрастивної лінгвістики, перекладознавства та інших дисциплін зроблено численні дослідження, присвячені *міжмовним омонімам*, однак і досі немає

відповідей на цілу низку фундаментальних питань, ба навіть не окреслено виразних меж самого явища *міжмовної омонімії* та її відношень з *міжмовною паронімією*. Тож на сучасному етапі науковий інтерес до цієї багатогранної проблеми дедалі зростає.

Останніми роками з'явилося чимало наукових і прикладних праць, присвячених слов'янській *міжмовній омонімії*: українсько-польській (І. Кононенко, О. Співак; Г. Чуба), українсько-російській (С. Грабчиков, В. Манакін, О. Федорчук), українсько-чеській (А. Турчина), білорусько-російській (І. Ровдо, С. Ходасевич), білорусько-польській (Р. Калета), білорусько-чеській (Н. Івашина, О. Руденко), польсько-російській (К. Кусаль), польсько-сербській (Д. Шипка), польсько-болгарській (М. Карпачева, Х. Симеонова, Е. Токаж), польсько-хорватській (Е. Токаж), польсько-словенській (Е. Токаж), російсько-болгарській (Е. Хруль) та ін. Є розвідки на матеріалі трьох, чотирьох і більшої кількості слов'янських мов. Зокрема, праця С. Хуцишвілі з Тбіліського державного університету ім. І. Джавахішвілі охоплює *міжмовні омоніми* 14 слов'янських мов. Проте в україністиці ми ще не маємо комплексного аналізу українсько-білоруської *міжмовної омонімії*, що й визначило **актуальність** нашої **розвідки**. Водночас ми спробували порушити питання про доцільність використання терміна *міжмовні омоніми*, щодо якого в мовознавчій науці точаться дискусії, і запропонували чіткіші, на нашу думку, критерії відрізнення цієї категорії слів від *міжмовних паронімів*.

Мета наукової роботи – дослідити семантичні особливості міжмовних омонімів в українській і білоруській мовах.

Щоб досягти поставленої мети, треба було розв'язати такі **завдання**:

- 1) ознайомитися з історією вивчення міжмовної омонімії і з'ясувати сутність цього явища;
- 2) уточнити критерії розмежування міжмовних омонімів і міжмовних паронімів;
- 3) окреслити принципи класифікації міжмовних омонімів у сучасній лінгвістичній науці;

4) встановити характер повної семантичної відмінності українських і білоруських лексем, охоплених міжмовною омонімією;

5) проаналізувати специфіку відношень між українсько-білоруськими омонімами з частковою семантичною відмінністю.

Об'єкт дослідження – явище міжмовної омонімії.

Предмет наукової роботи – семантичні особливості міжмовних омонімів у близькоспоріднених мовах: українській та білоруській.

Джерельну базу дослідження становлять 380 українсько-білоруських омонімічних опозицій, виявлених у процесі зіставлення семантичних структур лексем, узятих зі словника української мови в 11 томах [44], словника української мови у 20 томах [45] і тлумачного словника білоруської мови у 5 томах (6 книгах) [46]. У роботі також використано відомості з етимологічного словника української мови в 7 томах [20], етимологічного словника білоруської мови [56], українсько-білоруського словника В. Лемтюгової [32] та білорусько-українського словника за редакцією Г. Півторака [37]. Ілюстративний матеріал для аналізу певних аспектів і створення додатка дібрано з художніх творів та наукових праць українських і білоруських авторів.

Основні методи дослідження:

– теоретичний аналіз (опрацювання наукової літератури для розкриття поняття *міжмовна омонімія*);

– теоретичний синтез (узагальнення теоретичних відомостей про поняття *міжмовні омоніми*);

– компонентний аналіз (розщеплення значень слів на окремі семи залежно від диференційних ознак);

– зіставний метод у поєднанні з методами математичної теорії множин (добір, класифікація і систематизація фактичного матеріалу);

– структурно-семантичний метод (визначення різновиду семантичної трансформації міжмовних омонімів);

– описовий метод (опис семантичних особливостей дібраних українсько-білоруських омонімів);

– метод кількісних характеристик (виявлення продуктивності міжмовних омонімів, належних до тієї чи тієї частини мови, вступати у відношення семантичного виключення, включення або перетину).

Наукова новизна дослідження полягає у проведенні самостійного комплексного аналізу семантичних особливостей слів української та білоруської мов, охоплених міжмовною омонімією. Уперше системно розглянуто проблему українсько-білоруської омонімії і здійснено структурно-семантичний аналіз її одиниць. Крім того, у роботі визначено критерії розмежування міжмовних омонімів і паронімів, встановлено типи різноманітних міжмовних омонімів у плані вираження і плані змісту, з'ясовано й описано їх частиномовний склад та специфіку в лексико-семантичних системах української і білоруської мов.

Теоретичне значення кваліфікаційного проєкту полягає в тому, що він поглиблює й розширює знання про слов'янські міжмовні омоніми, а також накреслює шляхи подальшого вивчення цієї категорії слів, зокрема й на матеріалі неспоріднених мов. Результати наукової праці є певним внеском у розроблення теоретичних питань зіставного мовознавства, порівняльної типології слов'янських мов і перекладознавства. Проведене дослідження покликане збагатити лексикологію та семасіологію, адже аналіз міжмовних омонімів допомагає глибше зрозуміти закони, яким підпорядковується лексична семантика.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для подальшого дослідження явищ міжмовної омонімії і паронімії, у перекладацькій діяльності, під час навчання української та білоруської мов, теорії і практики перекладу, у лекційних курсах із зіставного мовознавства та лексикології, а також у лексикографії.

Основні результати кваліфікаційної роботи **апробовано** у вигляді доповідей, присвячених українсько-білоруській міжмовній омонімії, на студентських наукових читаннях, що відбулися у Криворізькому державному педагогічному університеті протягом 2018–2019 років.

За матеріалами дослідження опубліковано статтю: Щербина Д. В. Семантичні особливості українсько-білоруських міжмовних омонімів. *Матеріали студентських наукових читань: зб. наук. праць*. Кривий Ріг, 2019. Вип. 6. С. 142–150.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, супроводжуваних висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (67 позицій), списку джерел фактичного матеріалу (111 позицій українською мовою і 105 позицій білоруською мовою). Повний обсяг роботи становить 159 сторінок, з яких 93 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА МІЖМОВНОЇ ОМОНІМІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Поняття міжмовної омонімії. Історія дослідження

Різномовні слова, що мають схожий зовнішній (звуковий та/або графічний) вигляд, однак розбігаються значенням, здавна привертають увагу лінгвістів. Ще 1788 року в Зальцбургу вийшов друком лексикографічний нарис А. Портітора про міжмовні французько-німецькі лексичні відповідники такого характеру. Але по-справжньому системне й широке вивчення цих міжмовних відповідників почалося тільки з 1928 року, коли з'явилася праця М. Кесслера й Ж. Дерокіньї на матеріалі французько-англійських та англо-французьких паралелей. Науковці запропонували для них термін *faux amis du traducteur*, тобто *фальшиві друзі перекладача* [63, с. 12].

Одним із перших відповідники такого характеру у слов'янських мовах зауважив український письменник і перекладач М. Рильський, назвавши їх *міжмовними омонімами*. Підкреслюючи умовність терміна, до *міжмовних омонімів* він зараховує слова, які «однаково або майже однаково звучать, але мають різне, іноді протилежне значення» [39, с. 67]. Наприклад, *рос. РОЖА* 'пика' – *укр. РОЖА*, *пол. WOŃ* 'аромат' – *рос. ВОНЬ* 'сморід', *рос. МЕШКАТЬ* 'баритися, гаятися' – *укр. МЕШКАТИ*.

У кінці 60-х – на початку 70-х років науковці слов'янських країн провели фундаментальні дослідження цієї категорії слів. Ідучи за М. Кеслером та Ж. Дерокіньї, укладачі диференційних словників назвали свої праці словниками *фальшивих друзів перекладача*. Найвагоміший внесок у тогочасне вивчення повної або часткової формальної подібності слів, відмінних семантикою й належних до різних мов, зробили В. Акуленко [1], К. Готліб [12] та В. Муравйов [35]. Саме вони розвинули основні теоретичні засади виникнення такої лексики й

упорядкували перші у слов'янському світі словники та посібники, пов'язані з проблемами перекладу.

У наукових працях повну або часткову формальну подібність семантично розбіжних слів порівнюваних мов виокремлюють у спеціальну категорію, використовуючи для її називання найрізноманітніші терміни: *фальшиві друзі перекладача* (В. Акуленко, Р. Будагов), *міжмовні аналогізми* (К. Г. Готліб), *міжмовні омоніми* (В. Акуленко, Р. Будагов, А. Супрун, М. Кочерган, З. Гросбарт, С. Хуцишвілі, О. Федорчук, В. Манакін, І. Кононенко, Л. Гікал, К. Кусаль, С. Кійко, Н. Ігнат'єва), *міжмовні пароніми* (В. Акуленко, С. Хуцишвілі, О. Федорчук, В. Манакін, І. Кононенко, Л. Гікал, К. Кусаль, О. Потаніна), *міжмовні синоніми* (Л. Гікал), *відносні міжмовні синоніми* (В. Акуленко), *квазісиноніми* (С. Хуцишвілі), *міжмовні полісеми* (Н. Борисенко), *фальшиві, або неповні лексичні паралелі* (В. Дубічинський, О. Коницька), *міжмовні паралелі* (Л. Чайка), *гетероніми* (Г. Селиванов), *фальшиві когнати* (Д. Шипка), *псевдоеквіваленти* (О. Томилова), *фальшиві міжмовні еквіваленти* (В. Зволінський), *апроксимати* (М. Карпачева, Х. Симеонова, Е. Токаж), *квазіінтернаціоналізми* (Л. Гікал), *тавтоніми* (Р. Липчук) та ін.

Безперечно, важко дібрати такий термін, який охопив би всі міжмовні відповідники, різною мірою збіжні у плані вираження й відмінні у плані змісту. Безліч термінів, що їх пропонують дослідники для називання міжмовних відповідників такого характеру, свідчить про складність цього явища й потребу використання лінгвістичних методів, які дали б змогу уникнути неоднозначності в інтерпретації окресленої категорії слів.

Дослідники пропонують різні способи розв'язання цієї проблеми. Наприклад, К. Г. Готліб, покликаючись на висловлювання Л. Щерби про те, що не можна говорити про абсолютний збіг артикуляції і звучання фонемних пар різних мов, об'єднує всі названі вище випадки в терміні *міжмовні аналогізми* [12, с. 10], однак у своєму російсько-німецькому й німецько-російському словнику такої лексики, укладеному пізніше, послуговується словосполученням *фальшиві друзі перекладача* [13].

Обґрунтовуючи утвердження такої назви, Р. Будагов пише: «Хоч словосполучення *фальшиві друзі перекладача* і довге, і надто відкрите, щоб стати терміном, воно все ж термінується останніми роками. По-перше, це словосполучення, очевидно, не має рівного й коротшого еквівалента; по-друге, приваблює сама його “відкритість”: вона ніби нагадує, які пастки чекають на всіх, хто має справу з різними мовами» [7, с. 267].

Дуже часто, особливо в англomовній літературі, *фальшивих друзів перекладача* називають *фальшивими когнатами*. Професор славістики і прикладної лінгвістики Д. Шипка з Університету Аризони вважає, що ці, а також інші поширені образні терміни, як-от: *оманливі іноземні слова, міжмовні фальшиві еквіваленти, оманливі слова, оманливі відповідники*, відбивають підхід до самого поняття з погляду психології та прикладної лінгвістики, охоплюючи всі міжмовні пари з потенціалом породження фальшивої еквівалентності. А от у термінах *тавтоніми, міжмовні омоніми* й *міжмовні пароніми* закладено, на думку науковця, цілком відмінну концепцію, оскільки вони належать до категорії контрастивної лінгвістики, хоч можуть уживатися й у сфері перекладознавства та/або психології. Через це мовознавець вважає корисним розрізняти два перехресних явища:

1) *фальшиві когнати* – відношення між двома різномовними словами, яке може спричинитися до помилкової еквівалентності (як категорію психології та прикладної лінгвістики);

2) *міжмовні омоніми* (ідентична форма) і *пароніми* (подібна форма) – відношення між двома різномовними словами з ідентичною або подібною формою та відмінними значенням (як категорію контрастивної лінгвістики) [67, с. 40].

Проте, як справедливо зауважують деякі дослідники, зокрема професор Університету Малаги (Іспанія) П. Х. Чамісо-Домінгес, поняття *фальшиві друзі перекладача* та *фальшиві когнати* не ідентичні. Адже *когнати* мають спільне походження у двох (чи більше) самостійних мовах, тому означення *фальшиві* змінює зміст усього словосполучення. З такої позиції *фальшиві когнати* можна

розуміти як два формально ідентичних, але семантично відмінних слова у двох різних мовах, що тільки створюють видимість загального походження, однак їхня звукова або графічна подібність насправді випадкова. Отже, *фальшиві когнати* треба розглядати тільки як гіпоніми щодо *фальшивих друзів перекладача*. Крім того, більшість *когнатів* вважають *справжніми друзями перекладача* [цит. за: 16, с. 23–24].

Заперечує проти терміна *фальшиві когнати* й В. Акуленко, називаючи його неточним, оскільки «досліджувана група слів визначається суто синхронічно, незалежно від походження» [1, с. 372].

Слова будь-яких двох синхронічно порівнюваних мов із позиції їхньої логічно-предметної співвіднесеності, на думку науковця, можуть вступати у відношення *еквівалентності* (найчастіше відносної, у межах спеціальних шарів лексики – також абсолютної), або *безеквівалентності*. Беручи до уваги співвідношення звукових (чи графічних) рис еквівалентних слів і співвідношення їхніх синтагматичних мовленнєвих характеристик, можна далі розрізнити синхронічні міжмовні категорії *абсолютної* та *відносної синонімії*, *омонімії* і *паронімії*. Роль *міжмовних синонімів* відіграють слова обох мов, які цілком або частково збігаються значенням та вживанням (і, відповідно, є еквівалентами при перекладі). *Міжмовними омонімами* можна назвати слова обох мов, подібні до ступеня ототожнення за звуковою (або графічною) формою, але відмінні значенням. Нарешті, до *міжмовних паронімів* слід зарахувати слова порівнюваних мов, не зовсім схожі формою, але здатні викликати в більшій чи меншій кількості осіб помилкові асоціації й ототожнюватися одне з одним попри фактичну розбіжність у значеннях. *Міжмовні синоніми* так само можна поділити на *зовні схожі* (до ступеня ототожнення у процесах контактування та зіставлення мов) і *зовні різні*. *Безеквівалентна* лексика, як правило, має специфічну зовнішню форму, хоч і тут можливі випадки *міжмовної омонімії* та *паронімії*. До *фальшивих друзів перекладача* дослідник залічує *відносні міжмовні синоніми* схожої форми, *міжмовні омоніми* та *міжмовні пароніми* [1, с. 371–372].

Умовну триєдність цієї групи слів підтримує, зокрема, грузинська дослідниця слов'янських мов С. Хуцишвілі, яка у своїй розвідці «Славянские межъязыковые омонимы» («Слов'янські міжмовні омоніми») замість терміна *відносні міжмовні синоніми* вживає термін *квазісиноніми* і пропонує словосполучення *фальшиві друзі перекладача* замінити терміном *міжмовні відповідники омонімічного характеру* [53], а також російська дослідниця Л. Гікал, яка називає *відносні міжмовні синоніми* просто *міжмовними синонімами* й об'єднує аналізовані лексеми у *квазіінтернаціональну лексику* [11].

Проте укладачі енциклопедії «Українська мова», традиційно послуговуючись словосполученням *фальшиві друзі перекладача* й анітрохи не звужуючи самого поняття, розрізняють лише *міжмовні омоніми* та *міжмовні пароніми*, хоч і не вказують критеріїв їх розмежування. В одних випадках це слова, які у двох мовах означають різні поняття: *укр. ВРОДЛИВИЙ* ‘гарний’ – *рос. УРОДЛИВЫЙ* ‘1) з фізичним каліцтвом (*уродливый нос*); 2) негарний (*уродливый мужчина*); 3) [перен.] ненормальний (*уродливое воспитание*)’. Інший тип – близькі значенням слова з різними відтінками: *рос. АРТИСТКА* ‘особа, яка публічно виконує твори мистецтва’ (*оперная артистка, народная артистка*) – *чеськ. ARTISTKA* ‘артистка цирку (кабаре, вар’єте)’. Окремий тип становлять слова з обмеженим уживанням в одній із мов, що позначається у словниках спеціальними ремарками: *біл. ЛІК* ‘1) [лінгв., матем.] число (*цэлы лік, адзіночны лік*); 2) кількість (*у тым ліку*); 3) [спорт.] рахунок (*футбольнае спаборніцтва скончылася з лікам 2 : 1*)’ – *рос. ЛИК* ‘1) [заст.] обличчя людини або зображення його на іконі (*тёмные лики*); 2) [перен., книжн.] зовнішній обрис (*лик луны*); 3) [заст.] сонмище, зібрання (*причислить к лику святых*)’. Іноді значення слів збігаються лише в певних сполученнях: *біл. МАНА* ‘брехня’ – *укр. МАНА* ‘примара, привид’, а поняття *брехня* виступає лише в словосполученні *пустити ману на кого-небудь* [49, с. 755].

Треба сказати, що поділу *фальшивих друзів перекладача* тільки на *міжмовні омоніми* та *міжмовні пароніми* віддає перевагу чимало науковців, але окреслюють вони ці явища по-різному. Авторка українсько-польських

контрастивних досліджень І. Кононенко за *міжмовні омоніми* визнає однакові звучанням, проте відмінні (або частково відмінні) лексичним значенням та вживанням різномовні слова, а за *міжмовні пароніми* – різномовні слова, що мають близьку фонетико-морфологічну форму й не збігаються значенням [26, с. 6].

Російська дослідниця О. Федорчук, акцентуючи не лише на фонетиці, а й на графіці та когнітивістиці, розглядає *міжмовні омоніми* й *пароніми* як слова двох (чи більше) мов, відмінні ступенем фонетичної схожості (тотожність звучання та/або написання – при *омонімії*, подібність фонетичної/графічної форми – при *паронімії*) і семантично належні до різних картин світу [50, с. 71].

Білоруські мовознавці Н. Івашина та О. Руденко у своїй праці «Falešni přátelé překladatele v češtině a běloruštině» («Фальшиві друзі перекладача в чеській та білоруській мовах») оминають фонетичний аспект і під *міжмовною омонімією* розуміють формальну схожість (повну або часткову) різномовних лексем із різними значеннями, а *міжмовну паронімію* окреслюють як явище формальної близькості різномовних і різнозначних лексем [58, с. 11–25].

Покликаючись на «Słownik serbsko-polskich homonimów i paronimów» («Словник сербсько-польських омонімів»), польський мовознавець Р. Калета в монографії «Białorusko-polska homonimia międzyjęzykowa» («Білорусько-польська міжмовна омонімія») означає *міжмовні омоніми* й *пароніми* як відношення двох різномовних лексем з еквівалентною формою та нееквівалентним змістом і наводить таку формулу для розрізнення цих категорій:

$\Phi L_1(m_1) \equiv \Phi L_1(m_2)$ – *міжмовна омонімія*,

$\Phi L_1(m_1) \approx \Phi L_1(m_2)$ – *міжмовна паронімія*,

де Φ – форма, L – лексема, m – мова [59, с. 38–41].

Г. Сидорук і Н. Шостак наполягають на однаковості графічної і звукової форми *міжмовних омонімів*, а до *міжмовних паронімів* зараховують слова, не цілком подібні формою, але здатні попри фактичну розбіжність у значеннях викликати неправдиві асоціації [43, с. 207].

Інший польський науковець Е. Хруль з Університету М. Кюрі-Склодовської в Любліні звужує поняття *міжмовної омонімії* ще більше,

пропонуючи розглядати в цій категорії слова однакової форми, які взагалі не мають спільних значень [52, с. 106].

Під іншим кутом зору дивиться на *міжмовні омоніми й пароніми* Л. Чайка. Дослідниця, підкреслюючи психічну природу та комунікативну значущість таких слів, їхню зумовленість внутрішньою будовою плану вираження порівнюваних мовних систем, явища повної (*омонімічної*) або неповної (*паронімічної*) кореляції інтонаційно та позиційно оформлених різномовних лінійних комплексів (звукових та/або графічних) з різними семантичними властивостями об'єднує в терміні *міжмовні паралелі* [54, с. 296–297].

Проте більшість науковців, серед яких М. Кочерган, І. Ровдо, С. Грабчиков, З. Гросбарт, К. Кусаль, К. Балабан, В. Манакин, Р. Калета, О. Лабенко, С. Кійко, Г. Чуба, А. Турчина, Н. Ігнат'єва та ін., розуміють *міжмовні омоніми* щонайширше і пропонують уживати цей термін замість словосполучення *фальшиві друзі перекладача*, вважаючи *міжмовну паронімію* лише різновидом *міжмовної омонімії* або зовсім не виокремлюючи її.

Польські дослідники К. Кусаль і К. Балабан окреслюють *міжмовні омоніми* як слова різних мов, подібні чи навіть ідентичні звуковою формою, але відмінні змістом (значенням), наприклад: *рос. ГАДАТЬ* '1) ворожити; 2) гадати, міркувати' – *пол. GADAĆ* [розм.] 'говорити, балакати', *рос. КАЧКА* '1) хитання, хилитання; 2) хитавиця, бовтанка' – *пол. KACZKA* 'качка', *рос. ЖУТКИЙ* 'жахливий' – *пол. RZUTKI* 'жвавий, спритний, моторний'. Серед них вони розрізняють *омонімічні пари*, що постали внаслідок випадкового звукового збігу (*рос. БУР* 'свердло, бур' – *пол. BÓR* 'бір', *рос. ВУЗ* 'виш' – *пол. WÓZ* '1) віз; 2) [розм.] автомашина', *рос. ХАЛДА* 'грубіянка, нахаба' – *пол. HAŁDA* 'терикон') та історично зумовлені *міжмовні фонетичні паралелі* (*рос. ЗЛОДЕЙ* 'лиходій' – *пол. ZŁODZIEJ* 'злодій', *рос. ДОКОНАТЬ* 'доконати' – *пол. DOKONAĆ* 'здійснити, зробити, виконати', *рос. БЕСПЕЧНЫЙ* 'безжурний' – *пол. BEZPIECZNY* 'безпечний', *рос. ОГУЛОМ* '1) гуртом; 2) гамузом, поспіль' – *пол. OGÓŁEM* 'загалом'). До останніх науковці пропонують зараховувати й *міжмовні пароніми*, які, на їхню думку, є випадками часткової

фонетичної (та морфологічної) подібності, зумовленої генетичною спільністю аналізованих лексичних одиниць, цілком або частково відмінних у значеннєвому плані (рос. **ПЯСТЬ** ‘п’ясток’ – пол. **PIĘŚĆ** ‘кулак’, рос. **КОРЕННОЙ** ‘1) корінний, основний, істотний; 2) докорінний, кардинальний; 3) споконвічний, предковичний // постійний, місцевий, тубільний’ – пол. **KORZENNY** ‘пряний’, рос. **МОРОЧИТЬ** ‘морочити’ – пол. **MROCZYĆ** ‘тьмарити’, рос. **ПРЕВРАТНО** ‘перекручено // неправдиво, фальшиво // помилково, хибно // неправильно’ – пол. **PRZEWROTNIЕ** ‘підступно, лукаво’) [64, с. 53–55].

Такої ж дефініції *міжмовних омонімів* тримається й чимало інших науковців, серед яких сучасні білоруські дослідниці контрастивної лексики О. Михалевич і Н. Мордас [34], російська лінгвістка Л. Ключникова [24] та ін.

А. Турчина, а слідом за нею й Г. Чуба, до *міжмовних омонімів* зараховують лексику двох (чи більше) мов, яка співвідноситься у плані вираження до міри ототожнення й різниці у плані змісту [48, с. 123; 55, с. 90].

Наголошуючи на закономірностях у відмінності форми, білоруський лінгвіст І. Ровдо *міжмовними омонімами* двох мов, охоплених активним контактом, називає слова, які цілком збігаються формою (звучанням і графічним оформленням) або основною її частиною, але різняться змістом (значенням) за умови, що розбіжності у формі цих слів можна вмотивувати закономірними відповідностями (фонетичними, графічними, орфографічними, акцентологічними, морфемно-словотвірними), наявними в системних відношеннях контактних мов [40, с. 29].

Водночас І. Ровдо, а також інші мовознавці, зокрема К. Г. Готліб, Р. Будагов, З. Гросбарт та М. Кочерган, як особливий підвид *міжмовних омонімічних пар* виділяють різномовні лексеми, що збігаються у значеннях, але різняться їхніми відтінками. Цю позицію вперше висловив білоруський лінгвіст А. Супрун, допустивши, що у випадках *міжмовної омонімії* розбіжності у значеннях слів можуть бути *повними* або *частковими* (*міжмовні омоніми* можуть зберігати спільне основне значення попри різні відтінки у співвіднесених словах). На думку дослідника, розбіжність може стосуватися

тільки до емоційно-експресивного або функційно-стилістичного забарвлення слів. У плані вираження *міжмовні омоніми* теж можуть цілком збігатися або мати певні відмінності. Появу таких міжмовних відповідників спричиняють:

- різний розвиток первісно спільного значення;
- паралельні новотвори;
- різне осмислення запозичених слів [цит. за: 50, с. 42].

З огляду на це польський дослідник З. Гросбарт означає *міжмовну омонімію* як явище ідентичності/подібності форми (звукової чи графічної) між певними різномовними одиницями, що мають значеннєву або функційну (семантичну, стилістичну чи іншу) відмінність [57, с. 81–82].

Узагальнювальною для двох поданих вище є дефініція української лінгвістки О. Лабенко, яка акцентує увагу не лише на мовному (теоретичному), а й на перекладацькому (практичному) аспекті: *міжмовні омоніми* – семантично нееквівалентні повнозначні та неповнозначні слова, що мають у двох (чи більше) споріднених або неспоріднених мовах інтерферентно схожі фонетичні та/або графічні форми за умови варіативності в межах аналогічних фонем та національного графічного відтворення, причому варіативність плану вираження (фонетичних та/або графічних форм) співвіднесених лексичних одиниць має зводитися до регулярних фонемних, графічних, звукових та структурно-морфологічних відповідностей у контактних мовах. Розбіжності у плані змісту *міжмовних омонімів* можуть, як зауважує дослідниця, варіюватися від незначних стилістичних відтінків до навіть антонімічних семантичних відношень [29, с. 137–138].

Під кутом інтерференції розглядають проблему *міжмовної омонімії* також Л. Латишев [31, с. 184–189], Г. Сидорук [43], В. Зволінський [21], С. Кійко [23], Н. Ігнатєва [22] і О. Томилова [47]. В. Зволінський, щоправда, послуговується терміном *фальшиві міжмовні еквіваленти*, а О. Томилова – терміном *псевдоеквіваленти (псевдоеквівалентні пари слів)*, виходячи подекуди за рамки *міжмовної омонімії*.

Останнім часом з'явилися спроби зрівняти в обсязі терміни *міжмовна омонімія* та *міжмовна паронімія* (С. Никифорова, [36]) або взагалі замість терміна *міжмовні омоніми* використовувати термін *міжмовні пароніми*. На позначення слів двох (чи більше) мов, які можна помилково ототожнити одне з одним через зовнішню схожість попри справжню відмінність їхніх значень, в енциклопедії «Русский язык» («Російська мова») за редакцією Ю. Караулова вжито термін *міжмовні пароніми* й не уточнено ступеня «зовнішньої схожості» [41, с. 327]. Термін *міжмовні омоніми* у згаданому виданні взагалі не трапляється.

О. Потаніна, зіставляючи лексику двох різносистемних мов (російської і німецької), належні до однієї частини мови, схожі звучанням і формою, але відмінні значенням слова, що мають спільний етимон і чиї етимологічні зв'язки не стерлися на сучасному етапі, називає *міжмовними паронімами* й оперує тільки цим терміном. До них, приміром, дослідниця зараховує пари *рос. ЛОКАТОР* ‘локатор’ – *нім. LOKATOR* ‘1) той, хто винаймає щось кому-небудь; 2) представник місцевої влади’, *рос. ТРАНСЛЯТОР* ‘транслятор’ – *нім. TRANSLATOR* ‘1) перекладач; 2) перетворювач; 3) компілятор’, *рос. ДЕЗИНФЕКТОР* ‘дезінфектор’ – *нім. DESINFEKTOR* ‘1) дезінфектор; 2) прилад для дезінфікування одягу’, які згідно з більшістю наведених вище дефініцій належать до царини *міжмовної омонімії* [38].

Принципово відмінну від попередніх концепцію розробив український дослідник В. Дубічинський. Науковець об'єднує всі відомі терміни в одну термінологічну систему і, щоб уникнути неточностей та різнотлумачень, пропонує лінгвістам та перекладачам новий термінологічний апарат, який описує лексичні одиниці порівнюваних мов.

Слова двох чи кількох синхронічно порівнюваних мов, збіжні у плані вираження і збіжні/незбіжні у плані змісту, доцільніше, на думку дослідника, називати узагальнювальним терміном *лексичні паралелі*. Якщо зовні (усно/письмово) схожі слова синхронічно порівнюваних мов цілком збігаються семантично (мають збіжні семантичні структури), то така *лексична паралель* зветься *повною*. Наприклад, *рос. ВЕРАНДА* ‘веранда’ – *англ. VERANDA* –

фр. VERANDA – *ісп.* VERANDA, *рос.* ИЛЛЮСТРАЦИЯ ‘1) малюнок у тексті книжки, журналу тощо; 2) оформлення книжки; ілюстрування; 3) [перен.] приклад, який наочно пояснює щось’ – *англ.* ILLUSTRATION – *фр.* ILLUSTRATION – *ісп.* ILUSTRACIÓN.

У разі збігу одних і незбігу інших значень у семантичних структурах зовні схожих слів різних мов ідеться про *неповну лексичну паралель*. Наприклад, *рос.* БУКЕТ та *ісп.* BUQUÉ мають спільне значення ‘сукупність ароматичних і смакових властивостей якоїсь рідини’, а значення ‘пучок зірваних або зрізаних і складених до купи квітів’ є лише в російській мові; іспанською це **RAMO**.

І повні, і неповні лексичні паралелі слід зараховувати до *інтернаціональних слів – інтерлексем*. Науковець зауважує, що *інтернаціональним* вважається слово, у семантичній структурі якого при порівнянні з лексичними відповідниками інших мов виявлено хоч одну *інтерсемему*.

У зв’язку з усім переліченим, на переконання В. Дубічинського, можна точніше окреслити *інтерлексем* як зовні схожі до ступеня ототожнення запозичені та питомі лексичні одиниці двох і більше синхронічно порівнюваних мов (близькоспоріднених і неблизькоспоріднених) з повним або частковим збігом семантичних структур. Розбіжна значеннями *лексична паралель* зветься *фальшивою* [19, с. 61–65].

Під *міжмовною омонімією* автор концепції розуміє зовні (усно/письмово) й семантично схожі паралельні *омонімічні опозиції* двох і більше синхронічно порівнюваних мов, тобто щонайменше (при зіставленні двох мов) чотиричленну структуру, коли схожість *омонімів* (по два в кожній мові) спостерігається в різних мовах [18, с. 92; 19, с. 70].

До *міжмовних паронімів* науковець зараховує тільки такі лексичні паралелі, які в кожній із двох (щонайменше) порівнюваних мов можуть викликати хибні асоціації, ототожнюватися одна з одною попри фактичну розбіжність їхніх значень, тобто *міжмовна паронімія* може спостерігатися лише при зіставленні двох, трьох, чотирьох... *паронімів* однієї мови з двома, трьома, чотирма... *паронімами* іншої мови [18, с. 94; 19, с. 78].

Концепція В. Дубічинського, безперечно, заслуговує на увагу, однак має, на нашу думку, кілька вад: по-перше, вона охоплює й ті слова, що найчастіше не цікавлять дослідників, тобто *повні лексичні паралелі*, або, іншими словами, *справжні друзі перекладача* (як приклад можна навести розвідку «Російсько-словенські лексичні паралелі» О. Коницької з Вільнюського університету [25], базовану на цій концепції і фактично присвячену *неповним лексичним паралелям*); по-друге, автор, намагаючись уникнути різнотлумачень *омонімів* і *паронімів* (*внутрішньомовних* та *міжмовних*), уніс різнотлумачення в термін *інтернаціональні слова* (згадані вище *інтернаціоналізми рос. ЛОКАТОР* і *нім. LOKATOR* відповідно до запропонованого термінологічного апарату становлять *фальшиву лексичну паралель* і не можуть називатися *інтернаціональними*, бо не мають на синхронічному зрізі жодної *інтерсемемі*); по-третє, для порівнюваних лексем не сформульовано чітких критеріїв збігу їхнього плану вираження, яких ми вже дійшли раніше.

Підсумовуючи критичний огляд літератури, присвяченої опрацьовуваній темі, зазначимо, що найбільш чіткою, виваженою і придатною для подальшого дослідження нам видається позиція І. Ровда, А. Супруна, З. Гросбарта, К. Кусалья, О. Лабенко та ін., які досить широко розуміють термін *міжмовні омоніми* (певною мірою, треба сказати, досить умовний), що зовсім не суперечить власне науковому підходові. Тому й ми надалі оперуватимемо саме цим терміном, зараховуючи до *міжмовних омонімів* різномовні слова, які збігаються формою усно, на письмі чи в межах регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами, і цілком або частково різняться змістом. Адже омонімія – це «симетрія форми й асиметрія змісту» [3].

Докладну характеристику регулярних відповідностей між слов'янськими мовами можна знайти в порівняльних граматиках, зокрема в підручнику С. Бернштейна «Сравнительная грамматика славянских языков» («Порівняльна грамматика слов'янських мов») [5].

Варто ще зупинитися на *міжмовних паронімах*, які, хоч і не становлять об'єкт нашого дослідження, потребують побіжного розгляду та чітких критеріїв відрізнення від *міжмовних омонімів*.

Є широке й вузьке розуміння *паронімії*. Д. Гринчишин, О. Сербенська та С. Грабчиков окреслюють *пароніми* як слова, дуже близькі звучанням, але різні значенням і написанням [17, с. 3; 15, с. 3]. В енциклопедії «Українська мова» уточнено, що вони можуть мати як повну, так і часткову семантичну відмінність [49, с. 460].

При вужчому розумінні до *паронімів* зараховують тільки невзаємозамінні, спільнокореневі, частково схожі звучанням та написанням, належні до однієї частини мови слова, подібність у морфемному складі яких зумовлює, відповідно, їхню семантичну подібність [2, с. 257; 4, с. 3; 8, с. 5; 9, с. 7; 28, с. 3–4; 30, с. 19; 41, с. 326–327]. Але й тут немає одностайності. Одні дослідники визнають можливість існування багатьох слів у *паронімічному ряді* [4, с. 5; 8, с. 9; 28, с. 5; 41, с. 326–327], інші стверджують, що в *паронімічні* відношення можуть вступати тільки два слова, тож бувають лише *паронімічні пари* [2, с. 257; 9, с. 8].

Спираючись на широке розуміння явища *паронімії*, *міжмовними паронімами* ми називатимемо цілком або частково відмінні значенням різномовні слова, дуже близькі формою, яку, однак, не можна вважати тотожною чи звести до регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами, наприклад: *укр. ЗВОРОТА* ‘межа, залишена в полі для проїзду’ – *біл. ЗВАРОТАК* [лінгв.] ‘звертання’, *укр. ЯГНИЦЯ* ‘молода вівця’ – *біл. АГНІЦА* ‘лампада’ тощо. Саме під таким кутом зору розглядає *міжмовну паронімію* польський дослідник Р. Калета [59, с. 40–41].

Отже, у наших дефініціях *міжмовної омонімії* та *паронімії* поєднано принцип формальної тотожності з принципом формальної відповідності, що згідно з ним «лексему, належну до системи однієї мови, можна вважати формально відповідною лексемі іншої мови, коли форма вираження (фонетична

та/або графічна) цієї лексеми в одній мові відповідає формі, у якій її слід було б виразити в іншій мові (у разі одиничного вживання в мовленні, транслітерації чи запозичення слова)» [53, с. 44].

Тож іменникові пари *укр. ЛІС* і *біл. ЛІС* ‘лис’ (збігаються усно й на письмі), *укр. КІСКА* ‘зменш.-пестл. до *коса* (волосся)’ і *біл. КОСКА* ‘розділовий знак; кома’ (збігаються в межах регулярних відповідностей, наявних між порівнюваними мовними системами) треба вважати омонімічними, а дієслівну пару *укр. БУЯНІТИ* ‘пишно рости’ і *біл. БУЯЊНІЦЬ* ‘бешкетувати’ – паронімічною, оскільки форму цих лексем не можна ані назвати тотожною, ані звести до регулярних відповідностей, наявних між порівнюваними мовними системами (теоретично *укр. БУЯНІТИ* в білоруській мові годилося б виразити формою **БУЯЊНІЦЬ*, а *біл. БУЯЊНІЦЬ* в українській мові – формою **БУЯЊНИТИ*).

1.2. Класифікація міжмовних омонімів

Уже в першій ґрунтовній праці, присвяченій *фальшивим друзям перекладача*, М. Кесслер і Ж. Дерокіньї виокремили такі різновиди досліджуваних слів:

- 1) *цілком фальшиві* – зі схожою орфографією та різною семантикою;
- 2) *частково фальшиві* – зі схожою орфографією й переважно зі спільною семантикою [63, с. 12].

Класифікацію М. Кесслера та Ж. Дерокіньї можна вважати універсальною, тому з поширенням у лінгвістиці терміна *міжмовна омонімія* і щораз глибшим вивченням цього явища під різними кутами зору саме вона лягла в основу багатьох інших класифікацій.

Наприклад, сучасний український мовознавець О. Лабенко, зіставляючи українсько-французькі *міжмовні омоніми*, поділяє їх на *абсолютні* та *відносні* [29, с. 138]. До *абсолютних міжмовних омонімів* дослідниця зараховує одиниці мовних систем порівнюваних мов, що збігаються формою вираження попри можливі відмінності в межах регулярних міжмовних фонетико-графічних відповідностей, але цілком різняться у плані змісту. А *відносні*

міжмовні омоніми окреслює як одиниці мовних систем порівнюваних мов, що збігаються у плані вираження попри можливі відмінності в межах регулярних міжмовних фонетико-графічних відповідностей і мають у семантичній структурі деякі спільні значення.

В. Манакін, хоч і звужує поняття *міжмовної омонімії*, однаково виокремлює *повні* (або *власне*) *міжмовні омоніми* (слова різних мов, які збігаються формою, але зовсім різняться змістом, поставши здебільшого внаслідок фонетичних збігів або цілком стертих етимологічних зв'язків) і *міжмовні пароніми* (слова, які в різних мовах мають істотні відмінності предметно-логічного змісту, але частково, переважно на імпліцитному рівні, зберігають поняттєву подібність, що виникла внаслідок їхньої генетичної спільності) [33. с. 164–166]. Останню групу слів, ідучи за логікою автора, доречніше, на нашу думку, було б назвати *неповними* (або *невласне*) *міжмовними омонімами*.

Російський лінгвіст К. Г. Готліб, аналізуючи німецько-російські *міжмовні аналогізми*, висуває для їх добору три критерії (етимологічний зв'язок, зовнішня форма та значеннева структура слова) і відповідно до цього пропонує таку класифікацію:

1) за ступенем фонеморфологічної і графічної близькості:

– *повні міжмовні аналогізми*, звукобуквений склад яких різняться тільки поодинокими артикуляційно-вимовними та графічними особливостями, специфічними для кожної з порівнюваних мов (*нім. BANK – рос. БАНК, нім. PAKET – рос. ПАКЕТ*);

– *міжмовні коренеаналогізми*, у корені яких більшість елементів звукобуквеного складу однакові (*нім. HAZARD – рос. АЗАРТ, нім. CHARACTER – рос. ХАРАКТЕР*);

2) за лексико-семантичними властивостями:

– *оказіональні міжмовні аналогізми*, що характеризуються відсутністю будь-якого етимологічного зв'язку (*нім. LIST ‘хитрощі’ – рос. ЛИСТ ‘лист; аркуш’, нім. GROB ‘пакувальний матеріал’ – рос. ГРОБ ‘труна, домовина; могила, гріб’*);

– *деривативні міжмовні аналогізми*, що мають спільне походження:

а) *асемантичні аналогізми* – слова, що мають у кожній із порівнюваних мов відмінне значення (*нім. ADJUNKT* ‘помічник’ – *рос. АДЬЮНКТ* ‘ад’юнкт’);

б) *часткові аналогізми*, що мають як спільні, так і відмінні значеннєві варіанти (*нім. ABSATZ* ‘підбор; абзац; майданчик; виступ, уступ; зупинка; збут’ – *рос. АБЗАЦ* ‘абзац’, *нім. BAND* ‘1) том; 2) стрічка, тасьма; бант; зав’язка; бандаж; зв’язка; конвеєр; 3) зв’язки; пута’ – *рос. БАНТ* ‘бант’);

в) *відтінкові аналогізми* – слова з однаковою логіко-предметною співвіднесеністю, але з певним розширенням чи обмеженням сфери вживання, залежним від національної специфіки порівнюваних мов (*нім. PALETOT* ‘чоловіче демісезонне пальто’ – *рос. ПАЛЬТО* ‘будь-яке пальто’) [12, с. 7].

У класифікації грузинської дослідниці С. Хуцишвілі *деривативні міжмовні відповідники* названо *когнатами*, а *оказіональні* – *псевдокогнатами* [53, с. 73].

Дослідник польсько-російської *міжмовної омонімії* К. Рутковський аналізовані пари слів, у морфологічній структурі яких можна вичленувати спільний етимон (наприклад, методом реконструкції), називає *гомогенними (однорідними) омонімами*, а етимологічно непов’язані лексеми – *гетерогенними (різнорідними) омонімами*. *Гомогенні омоніми* науковець поділяє на *слов’янські (пол. МАТКА* ‘мати’ – *рос. МАТКА* ‘матка’, від *псл. *mati*) та мішані (пол. ANGIELSKI ‘англійський’, від *пол. Anglia* ‘Англія’, *англ. ENGLAND* – *рос. АНГЕЛЬСКИЙ* ‘янгольський’, від *рос. ангел* ‘янгол’, спорідненого з *гр. ἄγγελος* ‘те саме’) [66, с. 311–313].

Комбіновану етимологічно-семантичну класифікацію *міжмовних відповідників омонімічного характеру* пропонує професор Бристольського університету Ф. Буайо, розрізняючи такі групи слів:

1) слова, формальна подібність яких не є результатом спільної етимології (*фр. дієслово DIRE* ‘казати’ – *англ. прикметник DIRE* ‘жахливий’);

2) слова, подібні формою і тотожні етимологічно:

– слова, цілком відмінні значенням (*фр. LOGEUR* ‘людина, що винаймає комусь житло’ – *англ. LODGER* ‘людина, що наймає в когось житло’);

– слова, частково відмінні значенням (*фр.* **BACHELIER** ‘людина, що здобула ступінь бакалавра’ – *англ.* **BACHELOR** ‘бакалавр; нежонатий чоловік, парубок’ [цит. за: 47, с. 39].

Укладачі українсько-польського словника *міжмовних омонімів і паронімів* І. Кононенко та О. Співак виокремлюють чотири семантичні типи таких пар слів:

– слова, які повністю розходяться значенням або всіма значеннями, якщо слово полісемічне (*укр.* **ЧАШКА** – *пол.* **CZASZKA** ‘череп’);

– слова, які різняться лише окремими лексичними значеннями, якщо хоч одне слово пари полісемічне (*укр.* **СЕПАРАЦІЯ** – *пол.* **SEPARACJA** ‘нарізне проживання подружжя; відокремлення, ізоляція; сепарація);

– слова, які входять до одних лексико-семантичних або тематичних груп, але позначають різні предмети чи явища (*укр.* **МОТИЛЬ** – *пол.* **MOTYL** ‘метелик’);

– слова, що розходяться передусім стилістичними характеристиками (*укр., нейтр.* **ГУБА** – *пол., розм.* **GEBA**) [26, с. 6].

Загалом усе розмаїття семантичних відношень на лексичному рівні між *омонімічними відповідниками* порівнюваних мов можна звести до трьох типів:

– семантичне виключення: *укр.* **ЛУНА** – *рос.* **ЛУНА** ‘небесне світило; місяць’;

– семантичне включення: *укр.* **АДЕПТ** ‘послідовник якогось учення, ідеї’ – *пол.* **ADEPT** ‘1) людина, що опанує якийсь фах, починає працювати у якійсь сфері, у якомусь напрямі мистецтва; 2) послідовник якогось учення, ідеї’;

– семантичний перетин: *укр.* **ЛЯЛЬКА** ‘1) дитяча іграшка у вигляді фігурки людини // макет фігури якоїсь істоти для вистав; 2) [перен.] безвільна людина або людина, якою розважаються // людина, яка виконує чужу волю; 3) [розм.] мала дитина’ – *біл.* **ЛЯЛЬКА** ‘1) дитяча іграшка у вигляді фігурки людини // макет фігури якоїсь істоти для вистав; 2) [розм.] хтось привабливий, щось привабливе’ [33, с. 122–149; 34; 50, с. 111–123; 53, с. 55–62].

Беручи до уваги не лише семантичний, а й стилістичний аспект, К. Рутковський виділяє такі групи *міжмовних омонімів*:

– слова, асиметричні значеннево (класичні *апроксимати*, що різняться тільки денотацією): *пол. PRZYPADEK* ‘випадок’ – *рос. ПРИПАДОК* ‘напад хвороби’, *пол. SKAZAĆ* ‘1) засудити; 2) приректи’ – *рос. СКАЗАТЬ* ‘сказати’, *пол. WIESZCZ* ‘віщун’ – *рос. ВЕЩЬ* ‘річ’;

– слова, асиметричні стилістично (одиниці, що різняться тільки стилістичним забарвленням): *пол. CZOŁO* ‘чоло, лоб’ – *рос. ЧЕЛО*, *пол. DŁOŃ* ‘долоня’ – *рос. ДЛАНЬ*, *пол. GŁOS* ‘голос’ – *рос. ГЛАС* (польські відповідники мають нейтральне забарвлення, а російські, запозичені зі старослов’янської мови, – піднесене);

– слова, асиметричні значеннево й стилістично (одиниці, що різняться денотацією та належністю до різних стилістичних шарів): *пол., нейтр. DUR* ‘тиф’ – *рос., розм. ДУРЬ* ‘дур, дурощі’, *пол., нейтр. DZIEWICA* ‘незаймана’ – *рос., заст. ДЕВИЦА* ‘дівчина’, *пол., розм. GNIOT* ‘1) глевтяк; 2) нудний, довгий фільм, літературний твір тощо’ – *рос., нейтр. ГНЁТ* ‘гніт’;

– слова, асиметричні значеннево й експресивно (одиниці, що різняться денотацією та експресивним наповненням): *пол. HONOR* [меліоратив] ‘честь’ – *рос. ГОНОР* [пейоратив] ‘гонор, пиха’, *пол. LUBIEŻNY* [пейоратив] ‘хтивий, розпусний’ – *рос. ЛЮБЕЗНЫЙ* [меліоратив] ‘люб’язний’, *пол. ŁAPAĆ* [нейтр.] ‘ловити, лапати’ – *рос. ЛАПАТЬ* [пейоратив] ‘мацати’ [66, с. 313–314].

Серед слів асиметричних значеннево, як зауважує дослідник, можна виокремити клас лексем протилежних значеннями й відомих у лінгвістичній літературі під назвою *міжмовні енантіосеми*, або *омоантоніми*: *пол. KRYMINALISTA* ‘кримінальщик’ – *рос. КРИМИНАЛИСТ* ‘криміналіст’, *пол. WOŃ* ‘аромат’ – *рос. ВОНЬ* ‘сморід’, *пол. ZAPOMNIEĆ* ‘забути’ – *рос. ЗАПОМНИТЬ* ‘запам’ятати’.

За аналогією з *внутрішньомовною омонімією* М. Вотінцева, К. Рутковський, А. Турчина, О. Федорчук, С. Хуцишвілі та ін. розрізняють *фонетико-графічні*, *фонетичні*, *графічні* та *морфологічні омоніми* (власне омоніми, омофони,

омографи й омоформи відповідно) [10, с. 46; 66, с. 306–310; 48, с. 124–125; 50, с. 53–58; 53, с. 37–42].

Міжмовні фонетико-графічні омоніми характеризуються у плані вираження тотожністю графічної та фонетичної форми. Це означає, що такі лексеми можна виділити лише в мовах зі схожою графікою, наприклад: *пол.* **SAD** ‘фруктовий сад’ – *чеськ.* **SAD** ‘город’, *укр.* **БАНЯ** ‘опуклий дах’ – *рос.* **БАНЯ** ‘лазня’.

Виділення *міжмовних фонетико-графічних омонімів* у мовах із різною писемністю, як справедливо зауважує С. Хуцишвілі, досить умовне, бо тут не можна говорити про графічну тотожність, а тільки про певну відповідність: *чеськ.* **KRÁSKA** ‘красуня’ – *біл.* **КРАСКА** ‘квітка’.

Але абсолютний формальний збіг лексичних одиниць двох мов – доволі рідкісне явище. Навіть коли слова мають однакове написання, їх різна вимова може бути спричинена фонетичними особливостями порівнюваних мов, зокрема різницею орфоепічних норм для наголошених і ненаголошених голосних, довгих і коротких складів тощо.

Міжмовні графічні омоніми (міжмовні омографи) характеризуються у плані вираження тотожністю графічної і розбіжністю фонетичної форми: *укр.* **ЗАПАХ** ‘властивість предметів, речовин діяти на органи нюху // те, що сприймають органами нюху’ – *рос.* **ЗАПА́Х** ‘захід однієї поли за другу’ (різниця в позиції наголосу), *укр.* **ЛИСТОПАД** ‘одинадцятий місяць року’ – *рос.* **ЛИСТОПАД** ‘опадання листя’ (різниця у вимові фонем /u/, /ɔ/ та ненаголошеної /o/).

Виділення *міжмовних графічних омонімів* у мовах із різною писемністю теж досить умовне, наприклад: *чеськ.* **ALEJ** ‘алея’ – *біл.* **АЛЕЙ** ‘оля’ (різниця в позиції наголосу), *укр.* **ГОДИНА** ‘одиниця виміру часу, що дорівнює 1/24 доби, або 60 хвилинам’ – *хорв.* **GODINA** ‘рік’ (різниця у вимові фонем /g/–/g/, /u/–/i/).

Якщо в межах однієї мовної системи до різної вимови *омографів* найчастіше спричиняється різна позиція наголосу або часом історичний принцип орфографії, то різну вимову *міжмовних омографів* викликає ще й *омонімія* певних алфавітних знаків (коли один графічний символ у різних мовах означає різні фонемі).

Міжмовні фонетичні омоніми (міжмовні омофони) характеризуються у плані вираження тотожністю фонетичної і розбіжністю графічної форми: *біл. ПУЖКА* ‘зменш.-пестл. до *п’у́га* пужка’ – *рос. ПУШКА* ‘гармата’, *укр. КЛУП* ‘знаряддя для ручного нарізування зовнішньої різі’ – *рос. КЛУБ* ‘клуб’.

Деякі дослідники, зокрема О. Федорчук [50, с. 57], слова з різними графічними символами на позначення одного звука (наприклад, *укр. ВИСТУП* ‘1) частина чогось, що видається, виступає наперед; 2) заглибина, виїмка; 3) залишення попереднього місцеперебування, вирушання в похід; 4) публічне виголошення промови, заяви тощо // виконання перед глядачами літературних, музичних та ін. творів, гімнастичних вправ // публікація твору, статті або окремого твердження; 5) дія, спрямована проти когось // вияв незадоволення, протесту у формі активної дії’ – *рос. ВЫСТУП* = *укр. ВИСТУП* (у 1 знач.), *пол. SZTUKA* ‘мистецтво’ – *чеськ. ŠTUKA* ‘тиньк, штукатурка’) згідно з засадами класифікації *внутрішньомовних омонімів* теж зараховують до *міжмовних омофонів* (вище такі лексеми ми окреслили як *міжмовні фонетико-графічні омоніми*).

З огляду на це виділяти *міжмовні фонетичні омоніми* в мовах із різною писемністю можна на основі двох принципів:

1) до *фонетичних омонімів* у першому випадку слід зараховувати слова, тотожні фонетично й відмінні графічно, причому їхні графічні відмінності впливають із використання різних алфавітів, наприклад: *пол. ŁUK* ‘1) дуга, півколо, лука; 2) ручна зброя; лук; 3) арка; 4) [муз.] ліга’ – *рос. ЛУК* ‘цибуля’;

2) до *фонетичних омонімів* у другому випадку слід зараховувати слова, тотожні фонетично й відмінні графічно, причому їхні графічні відмінності не впливають із використання різних алфавітів, наприклад: *пол. KRUK* ‘крук’ – *рос. КРУГ* ‘круг’.

Міжмовні морфологічні омоніми (міжмовні омоформи) – це слова, що збігаються лише в окремих граматичних формах: *рос. ГАЗА* (від *ГАЗ* ‘газ’) – *біл. ГАЗА* ‘гас’, *рос. КОРКА* ‘кірка’ і *біл. КОРКА* (від *КОРАК* ‘корок’) [14, с. 5].

Доктор гуманітарних наук у галузі мовознавства, професор К. Воян, як і В. Дубічинський, пише про доцільність упровадження в царину *омонімії*

поняття *омонем*, що охоплює повний набір *омонімів* певної мови. Кількість *омонімів* певної *омонем*, а отже, й множина супутніх їм значень, визначає кратність *омонем*. Термін *омонема* дає змогу насамперед оперувати *множиною омонімів* замість використовуваної зазвичай *пари омонімів*. Розуміння *омонімічної пари* як загальної риси *омонімії*, а не як її компонента мінімальної кратності є, на думку дослідниці, хибним, складним для аналізу та непридатним для класифікації.

На основі цього К. Воян розрізняє *внутрішню міжмовну омонімію*, *зовнішню міжмовну омонімію* та *семантичну міжмовну омонімію*.

Внутрішня міжмовна омонімія стосується до підмножини мовних знаків, що чітко або майже чітко відповідають критеріям формальної ідентичності звучання чи написання в системах аналізованих мов і складаються з мовних знаків, які виступають *омонімами* в кожній із цих мовних систем. Передбачається, що такі *міжмовні внутрішні омоніми* є зовнішньо й семантично збіжними паралельними *опозиціями* двох чи більше синхронічно порівнюваних мов, наприклад:

– у польській мові: **AURA**¹ ‘1) [книжн.] стан погоди; 2) [перен.] клімат, атмосфера, що панують у якомусь середовищі’, **AURA**² ‘1) [мед.] особливий стан, який передуює епілепсії, істерії тощо; 2) частина астрального тіла’;

– у фінській мові: **AURA**¹ ‘1) [діал.] соха; 2) [с. г.] плуг’, **AURA**² ‘1) річка на південному заході Фінляндії; 2) регіон у Фінляндії’, **AURA**³ ‘1) [зневажл.] погода; 2) [перен.] клімат, атмосфера, що панують у якомусь середовищі’, **AURA**⁴ ‘1) [мед.] особливий стан, який передуює епілепсії, істерії тощо; 2) частина астрального тіла’;

– у російській мові **AУРА**¹ ‘клімат, атмосфера, що панують у якомусь середовищі’, **AУРА**² ‘1) [мед.] особливий стан, який передуює епілепсії, істерії тощо; 2) частина астрального тіла’.

Зовнішня міжмовна омонімія стосується до ідентичних або майже ідентичних із погляду формальної класифікації слів, які трапляються у відмінних мовних системах, але не виступають і в жодному разі не можуть

виступати в них *омонімами*, наприклад: *рос. МОРС* ‘морс’ – *пол. MORS* ‘морж’, *рос. БАНЯ* ‘лазня’ – *пол. BANIA* ‘баняк’, *рос. ГРАЧ* ‘грак, гайворон’ – *пол. GRACZ* ‘гравець, грач’.

Семантична міжмовна омонімія – паралельна до *внутрішньої міжмовної омонімії* множина, яка логічно доповнює це явище і складається з взаємопов’язаних знаків, що не відповідають критерієві формальної ідентичності, але мають невідповідні еквівалентні значеннєві поля:

– у польській мові: **КАСЗКА**¹ ‘1) [орн.] качка; 2) страва з цього птаха; 3) плаский камінець, що його пускають по воді рикошетом’, **КАСЗКА**² ‘плітка, вигадка’, **КАСЗКА**³ ‘1) [мед.] сечоприймач; 2) [мор.] кріпильна планка; 3) [техн.] тип аеродинамічної схеми літака’;

– у фінській мові: **АНККА**¹ ‘1) [орн.] качка; 2) страва з цього птаха’, **АНККА**² ‘плітка, вигадка’;

– у російській мові: **УТКА**¹ ‘1) [орн.] качка; 2) страва з цього птаха’, **УТКА**² ‘плітка, вигадка’, **УТКА**³ ‘1) [мед.] сечоприймач’; 2 [техн.] ‘тип аеродинамічної схеми літака’ [цит. за: 60, с. 142–143].

Подеколи науковці, зокрема Д. Шипка, розрізняють ще *міжмовні омоніми першого ступеня* та *міжмовні омоніми другого ступеня*. *Міжмовні омоніми другого ступеня* походять від наявної вже *омонімічної пари*, наприклад: *серб. ЇАС* ‘година’ – *пол. CZAS* ‘час’ – *омонімія першого ступеня*; *серб. ЇАСОВНИК* ‘годинник’ – *пол. CZASOWNIK* ‘дієслово’ – *омонімія другого ступеня* [цит. за: 60, с. 145].

Міжмовні омоніми на граматичному рівні, на відміну від значеннєво-конотаційної площини, можуть бути як *симетричними*, так і *асиметричними*. Ця особливість дала змогу К. Рутковському поділити їх на такі групи:

– слова, симетричні граматично й асиметричні значеннєво (одиниці, розбіжні денотацією і водночас пов’язані між собою тотожними граматичними властивостями – закінченням чи афіксом і належністю до однієї лексичної категорії): *пол. KŁĄTWA* ‘1) прокляття; 2) [церк.] анафема’ – *рос. КЛЯТВА* ‘присяга, клятва’, *пол. KRZESŁO* ‘стілець’ – *рос. КРЕСЛО* ‘крісло, фотель’,

пол. **OŁOWIANY** ‘свинцевий, олив’яний’ – *рос.* **ОЛОВЯННЫЙ** ‘олов’яний, циновий’, *пол.* **PROSTO** ‘1) просто; 2) прямо’ – *рос.* **ПРОСТО** ‘просто’, *пол.* **ŻAŁOWAĆ** ‘жаліти; жалкувати’ – *рос.* **ЖАЛОВАТЬ** ‘1) дарувати, наділяти; 2) поважати, шанувати; 3) бувати, відвідувати’;

– слова, асиметричні граматично й симетричні значеннєво: *пол.* **CIENÍ** [ч.] ‘тінь’ – *рос.* **ТЕНЬ** [ж.], *пол.* **GEŚ** [ж.] ‘гуска’ – *рос.* **ГУСЬ** [ч.], *пол.* **LIS** [ч.] ‘лис, лисиця’ – *рос.* **ЛИСА** [ж.], *пол.* **TOPOLA** [ж.] ‘тополя’ – *рос.* **ТОПОЛЬ** [ч.];

– слова, асиметричні граматично й асиметричні значеннєво:

а) асиметричні в можливості творити форми множини: *пол.* **DRANÍ** ‘негідник, мерзотник’ – *рос.* **ДРАНЬ** [тільки одн.] ‘дранка, дрань’, *пол.* **KIT** [тільки одн.] ‘замазка, кит’ – *рос.* **КИТ** ‘морський ссавець; кит’, *пол.* **POST** [тільки одн.] ‘піст’ – *рос.* **ПОСТ** ‘пост’, *пол.* **POZOR** ‘1) вигляд, подоба; 2) привід, причина’ – *рос.* **ПОЗОР** [тільки одн.] ‘ганьба’, *пол.* **UPOR** [тільки одн.] ‘наполегливість; упертість’ – *рос.* **УПОР** ‘1) [дія, стан] упирання, упор; 2) [предмет, місце, куди впираються] упор; підпора; 3) [зосередження уваги] натиск; 4) [заст.] опір’, *пол.* **ZAPINKA** ‘застібка’ – *рос.* **ЗАПИНКА** [тільки одн.] ‘запинка; загайка’;

б) асиметричні з позиції граматичного роду: *пол.* **BURTA** [ж.] ‘борт’ – *рос.* **БУРТ** [ч.] ‘бурт, бурта’, *пол.* **WIESZCZ** [ч.] ‘віщун’ – *рос.* **ВЕЩЬ** [ж.] ‘річ’, *пол.* **GAR** [ч.] ‘горщик, каструля’ – *рос.* **ГАРЬ** [ж.] ‘1) гар, гариво // нагар; 2) згарище, згар’, *пол.* **LEŃ** [ч.] ‘ледар, лінивець’ – *рос.* **ЛЕНЬ** [ж.] ‘лінощі, лінь’, *пол.* **DUR** [ч.] ‘тиф’ – *рос.* **ДУРЬ** [ж.] ‘дур, дурощі’, *пол.* **POSTĘP** [ч.] ‘поступ, прогрес’ – *рос.* **ПОСТУПЬ** ‘хода, ступа’;

в) асиметричні через належність до різних лексичних категорій: *пол.* **GŁUSZ** [2 особа одн. наказового способу дієслова **GŁUSZYĆ** ‘глушити’] ‘глуши’ – *рос.* **ГЛУШЬ** [іменник] ‘глушина’, *пол.* **SPRAWA** [іменник] ‘справа’ – *рос.* **СПРАВА** [прислівник] ‘праворуч, справа’, *пол.* **SYP** [2 особа одн. наказового способу дієслова **SYPAĆ** ‘сипати’] ‘сип’ – *рос.* **СЫПЬ** [іменник] ‘1) висип, висипка; 2) [техн.] шорсткість, шершавість; 3) [техн.] засип; 4) [друк.] розсип; 5) [геол.] розсип’, *пол.* **ŻADEN** [займенник] ‘жоден’ – *рос.* **ЖАДЕН** [коротка форма прикметника **ЖАДНЫЙ**] ‘жадібний’, *пол.* **PODCZAS** [прийменник] ‘під

час' – *рос.* **ПОДЧАС** [прислівник] 'часом, іноді', *пол.* **PUŚĆ** [2 особа одн. наказового способу дієслова **PUŚCIĆ** 'пустити'] 'пусти' – *рос.* **ПУСТЬ** [частка] 'хай, нехай', *пол.* **ZNAĆ** [дієслово] 'знати' – *рос.* **ЗНАТЬ** [іменник] 'знати' [66, с. 314–317].

Досліджуючи *міжмовну омонімію* в системі частин мови, найчастіше виокремлюють *іменникові (субстантивні), прикметникові (ад'єктивні), прислівникові та дієслівні міжмовні омоніми* [50, с. 76–111; 64, с. 61–63]. *Міжмовна омонімія* серед числівників, займенників та слів інших граматичних класів трапляється у споріднених мовах дуже рідко.

Білоруський науковець К. Ходасевич, аналізуючи *іменникові білорусько-російські омоніми*, виявив такі типи лексем:

– слова, які практично збігаються формою: *біл.* **ЗВОН** 'дзвін (ударний інструмент)' – *рос.* **ЗВОН** 'дзвін (звук)', *біл.* **ПЛІЁТКА** 'плітка, поголоска' – *рос.* **ПЛЁТКА** 'батіг';

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних фонетичних відповідностей: *біл.* **КЛЮЧ** 'знаряддя для замикання та відмикання замка; ключ' – *рос.* **КЛЮЧ** 'джерело' (різниця у вимові фонему /ч/), *біл.* **СВЕТ** 'світ' – *рос.* **СВЕТ** 'світло' (у білоруському варіанті – фонема /с'/, у російському – /с/);

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних графічних відповідностей: *біл.* **ІКРА** 'ікра' – *рос.* **ИКРА** 'литка', *біл.* **ЛІК** 'число' – *рос.* **ЛИК** 'лик' (різниця в передаванні на письмі фонему /i/ в білоруській і російській орфографії);

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних графіко-фонетичних відповідностей: *біл.* **ГАСЦІНЕЦ** 'битий шлях; гостинець' – *рос.* **ГОСТИНЕЦ** 'річ або ласощі як подарунок; гостинець', *біл.* **ПРОЗВІШЧА** 'прізвище' – *рос.* **ПРОЗВИЩЕ** 'прізвисько' (графічні відповідності: *i* – *и*, *шч* – *щ*; фонетичні відповідності: [ц'] – [т'], [шч] – [ш'] та ін.);

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних графіко-орфографічних відповідностей: *біл.* **ВЕСНІЦЫ** 'хвіртка' – *рос.* **ВЕСТНИЦЫ** 'вісниця', *біл.* **ПАДАРОЖНІК** 'подорожанин' – *рос.* **ПОДОРОЖНИК** 'придорожній

бур'ян; подорожник' (закономірні графіко-орфографічні відповідності, що різняться форми слів, виявляються тільки на письмі; в усній формі мовлення цієї різниці немає або вона не помітна);

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних морфемно-словотвірних відповідностей: *біл.* **УСХОДЫ** 'приступки; сходи' – *рос.* **ВСХОДЫ** 'перші паростки рослин; сходи' (відповідність: у – в), *біл.* **ВЯСЕЛЛЕ** 'весілля' – *рос.* **ВЕСЕЛЬЕ** 'веселість, веселощі' (відповідність: нульовий суфікс – суфікс й);

– слова, розбіжність у формі яких можна звести до закономірних фонетичних відповідностей: *біл.* **ВАДА** 'вада' – *рос.* **ВОДА** 'вода', *біл.* **СТРЭЛЬБА** 'рушниця' – *рос.* **СТРЕЛЬБА** 'стрільба' [51].

Як бачимо, у лінгвістичній літературі й наукових розвідках *міжмовні омоніми* систематизують за різними критеріями та ознаками, дотичними до плану вираження і плану змісту, але для аналізу семантичних особливостей українсько-білоруських *міжмовних омонімів* найдоцільніше, на нашу думку, скористатися з класифікації, що спирається на логічну схему можливої формально-змістової відповідності. Згідно з цією схемою характер семантичних відношень між лексемами двох мов можна кваліфікувати як *повну* (відношення виключення) або *часткову* (відношення включення або перетину) семантичну відмінність.

Висновки до першого розділу

Системне й широке вивчення різномовних слів, що мають схожий зовнішній (звуковий та/або графічний) вигляд, але розбігаються значенням, веде свій початок із 1928 року, коли з'явилася праця М. Кесслера та Ж. Дерокіньї на матеріалі французько-англійських і англо-французьких паралелей. Автори назвали ці паралелі *фальшивими друзями перекладача*.

Одним із перших відповідники такого характеру у слов'янських мовах зауважив український письменник і перекладач М. Рильський, назвавши їх *міжмовними омонімами*. Але серед лінгвістів і досі точаться дискусії щодо доречності та вмотивованості цього терміна.

Поряд із *фальшивими друзями перекладача* й *міжмовними омонімами* дослідники використовують ще такі терміни: *міжмовні аналогізми*, *міжмовні пароніми*, *міжмовні синоніми*, *відносні міжмовні синоніми*, *квазісиноніми*, *міжмовні полісеми*, *фальшиві*, або *неповні лексичні паралелі*, *міжмовні паралелі*, *гетероніми*, *фальшиві когнати*, *псевдоеквіваленти*, *фальшиві міжмовні еквіваленти*, *апроксимати*, *квазіінтернаціоналізми*, *тавтоніми* тощо.

Вагомий внесок у вивчення явища повної або часткової формальної подібності семантично розбіжних слів різних мов зробили В. Акуленко, Р. Будагов, К. Г. Готліб, І. Ровдо, А. Супрун, М. Кочерган, З. Гросбарт, С. Хуцишвілі, О. Федорчук, І. Кононенко, К. Кусаль, Р. Калета, К. Рутковський, В. Дубічинський та інші науковці.

Більшість мовознавців послідовно обстоює термін *міжмовні омоніми*, який, попри певну умовність, щонайточніше відбиває суть *омонімії* – симетрію форми й асиметрію змісту.

У своєму дослідженні ми також послуговуватимемося цим терміном, розуміючи під *міжмовними омонімами* різномовні слова, які збігаються формою усно, на письмі чи в межах регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами, і цілком або частково різняться змістом.

Від *міжмовних омонімів* слід відрізнати *міжмовні пароніми* – цілком або частково відмінні значенням різномовні слова, дуже близькі формою, яку, однак, не можна вважати тотожною чи звести до регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами.

Наше розуміння *міжмовної омонімії* та *паронімії* ґрунтується на поєднанні принципу формальної тотожності з принципом формальної відповідності, що згідно з ним лексему однієї мови можна вважати формально відповідною лексемі іншої мови, коли фонетична та/або графічна форма цієї лексеми в одній мовній системі відповідає формі, у якій її слід було б виразити

в іншій мовній системі (у разі одиничного вживання в мовленні, транслітерації чи запозичення слова).

У лінгвістичній літературі й наукових розвідках *міжмовні омоніми* систематизують за різними ознаками, дотичними до плану вираження і плану змісту, але найчастіше в основі їх класифікації – формальний, етимологічний, частиномовний або семантичний критерії.

Згідно з формальним критерієм *міжмовні омоніми*, як і внутрішньомовні, поділяють на *фонетико-графічні*, *фонетичні*, *графічні* та *морфологічні омоніми* (*власне омоніми*, *омофони*, *омографи* й *омоформи* відповідно).

Етимологічний критерій (генетична спорідненість) дає змогу виявити серед міжмовних омонімів *гетерогенні* (виникли через випадковий збіг форми слів різного походження) і *гомогенні* (постали внаслідок неоднакового розвитку значеннєвої структури етимологічно споріднених слів).

Досліджуючи *міжмовну омонімію* в системі частин мови, найчастіше виокремлюють *іменникові* (*субстантивні*), *прикметникові* (*ад'єктивні*), *прислівникові* та *дієслівні міжмовні омоніми*. *Міжмовна омонімія* серед числівників, займенників та слів інших граматичних класів трапляється у споріднених мовах дуже рідко.

За семантичним критерієм розрізняють *повні* (мають у кожній із порівнюваних мов відмінне значення) і *часткові* (мають як спільні, так і відмінні значення) *міжмовні омоніми*.

Отже, усе розмаїття семантичних відношень на лексичному рівні між *омонімічними відповідниками* порівнюваних мов можна звести до трьох типів:

- семантичне виключення;
- семантичне включення;
- семантичний перетин.

Спираючись саме на цю логічну схему можливої формально-змістової відповідності, а також беручи до уваги інші класифікаційні критерії, ми спробуємо в наступних розділах дослідити семантичні особливості українсько-білоруських омонімів.

РОЗДІЛ 2

ПОВНА СЕМАНТИЧНА ВІДМІННІСТЬ МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ

Характер семантичних відношень між лексемами двох мовних систем, охопленими *міжмовною омонімією* й цілком відмінними у плані змісту, можна кваліфікувати як семантичне виключення ($У \neq Б$). Такі відношення виникають через розбіжності етимологічно тотожних слів, унаслідок випадкового збігу форми слів різного походження або під впливом внутрішньомовної *омонімії*.

2.1. Відношення семантичного виключення як результат розбіжностей етимологічно тотожних слів

Зазвичай у *міжмовних омоніміях*, що постали в результаті розвитку значень від одного слова, навіть за відсутності спільної частини у значеннях лексичних одиниць, зберігаються сліди колишнього семантичного зв'язку. Ця група слів становить приблизно 26,8 % від загальної кількості дібраного фактичного матеріалу.

Дієслова цієї групи найчастіше називають дію (фізичну, інтелектуально-розумову, емоційну, психічну, мовленнєву та ін.), рідше – стан. У значеннях *укр. БЛЮЗНІТИ* [від *псл. bljuzniti*¹; недок.] ‘зневажати, поганити щось святе, високе’² (*біл. БЛЮЗНЁРЫЦЬ*) і *біл. БЛЮЗНІЦЬ* [запозичення з *пол. bluźnić*, що походить з *псл. bljuzniti*³; недок., розм.] ‘1) говорити дурниці; 2) говорити в сні, забутті; марити, маячити’⁴ зберігається відтінок неприродності, аномальності дії. Крім того, український іменник **БЛЮЗНІРСТВО** цілком відповідає білоруському іменникові **БЛЮЗНЁРСТВА**.

¹ Тут і далі походження українських слів з’ясовано за етимологічним словником української мови в 7 томах [20].

² Тут і далі тлумачення українських слів подано за словником української мови в 11 томах [44] і словником української мови у 20 томах [45].

³ Тут і далі походження білоруських слів з’ясовано за етимологічним словником білоруської мови [56].

⁴ Тут і далі тлумачення білоруських слів подано за тлумачним словником білоруської мови у 5 томах (6 книгах) [46].

Спільним для значень *укр.* **ВІПРУДИТИ** [від **прудіти**, що походить з *исл.* **prað** ‘течія’, пов’язаного чергуванням голосних із **preðati** ‘кидатися, стрибати’; док.] ‘видаляти, виганяти (комахи-паразитів)’ (*біл.* **ВЫГНАЦЬ**, **ВЫБЦЬ**, **ВЫТРАСЦІ**) і *біл.* **ВЫПРУДЗИЦЬ** [від **пру́дзіць**, що має аналогічне походження; док., діал.] ‘випнути’ є рух назовні.

Укр. **ДИВИ́ТИСЯ** [недок.], ядерне значення якого – ‘спрямовувати погляд, прагнути побачити кого-, що-небудь’ (*біл.* **ГЛЯДЗЕ́ЦЬ**), а одне з периферійних – ‘мати який-небудь вигляд, виглядати як-небудь’ (*біл.* **ВЫГЛЯДА́ЦЬ**), і *біл.* **ДЗІВІ́ЦЦА** [недок.] ‘1) дивуватися; 2) зачудовано, захоплено чи зацікавлено дивитися’ походять від *исл.* **diviti se** ‘дивитися з інтересом, зачудуванням’. Однак в українській мові, на відміну від білоруської, не збереглося цього давнього значення, а на його основі розвинулося нове – ‘глядіти’.

З різкою інтенсивною дією пов’язані *укр.* **ВІТНУТИ** (рідко **ВІТЯТИ**) [док.] ‘1) [заст.] вирубати, вирізати що-небудь (*біл.* **ВЫСЕЧЫ**, **ВЫСЕКЧЫ**; **ВЫРАЗАЦЬ**); 2) виконати з запалом музичні твори, танці (*біл.* **АДСМАЛІ́ЦЬ**, **АДПАЛІ́ЦЬ**, **АДШПА́РЫЦЬ**, **АДЧАСА́ЦЬ**)’ і *біл.* **ВЫЦЯ́ЦЬ** (розм. **ВЫТНУ́ЦЬ**) [док.] ‘1) стукнути, ударити; 2) завдати собі удару, ударитися; стукнутися’, а також похідні від них *укр.* **ВІТНУТИСЯ** (рідко **ВІТЯТИСЯ**) [док.] ‘1) [перен.] вирізнитися, виразно виділитися; 2) пас. до **ВІТНУТИ** (**ВІТЯТИ**)’ та *біл.* **ВЫЦЯ́ЦЦА** (розм. **ВЫТНУ́ЦЦА**) – завдати собі удару, ударитися; стукнутися’.

Характер дії об’єднує в пари *міжмовних омонімів* чимало дієслів: *укр.* **ГОДУВА́ТИ** [недок.] ‘1) давати комусь їжу, корм; 2) утримувати кого-небудь; 3) [перен.] бути джерелом засобів до існування’ (*біл.* **КАРМІ́ЦЬ**) і *біл.* **ГАДАВА́ЦЬ** [недок.] ‘1) вирощувати, плекати кого- чи що-небудь; 2) запускати (волосся, нігті); 3) [перен.] бути основою розвитку, існування; 4) [перен.] плекати (думку, план тощо)’, *укр.* **НИКА́ТИ** [недок.] ‘ходити без діла, без мети; тинятися’ (*біл.* **СНОЎДА́ЦЦА**, **БАДЗЯ́ЦЦА**, розм. **ТАЎЧЫ́СЯ**, розм. **ШВЭ́НДА́ЦЦА**) і *біл.* **НІКА́ЦЬ** [недок., діал.] ‘шукаючи, заглядати всюди; нишпорити, шастати, нипати (діал.)’, *укр.* **РОЗМІРКУВА́ТИ** [док.] ‘1) обдумати, обмислити; 2) зіставити

різні думки, всебічно зважити 3) висловити свої думки’ (*біл.* **РАЗВЎЖЫЦЬ**) і *біл.* **РАЗМЕРКАВАЎЦЬ** [док.] ‘1) розподілити; 2) розмістити, розташувати в якійсь послідовності; 3) зважуючи, підраховуючи, визначати кількість чого-небудь; прикинути’.

Коли у зв’язки *міжмовної омонімії* вступають безпрефіксні дієслова, похідні від них префіксальні також стають *міжмовними омонімами*. Наприклад, *укр.* **ЛАГОДИТИ** [недок.] ‘1) ремонтувати, ладнати (*біл.* **ЛАЎДЗИЦЬ**, **ПРАВІЦЬ**, **ПАПРАЎЛЯЦЬ**, **РАМАНТАВАЎЦЬ**, **РАПАРАВАЎЦЬ**); 2) [перен.] усувати непорозуміння, припиняти сварки тощо // уладнувати, виправляти (*біл.* **УЛАЎДЖВАЦЬ**, **УЛАЎДКОЎВАЦЬ**); 3) [перен.] робити менш відчутним; угамовувати (*біл.* **ЗЛАЎДЖВАЦЬ**, **ЗМЯКЧАЎЦЬ**, **ЗАГЛУШАЎЦЬ**, **СУЦІШАЎЦЬ**); 4) робити придатним для вжитку, користування // заздалегідь робити все для здійснення чогось // збирати когось у дорогу // готувати (їжу, обід) (*біл.* **РЫХТАВАЎЦЬ**); 5) [розм.] виготовляти, майструвати (*біл.* **ЛАЎДЗИЦЬ**, **МАЙСТРАВАЎЦЬ**); 6) [розм., рідко] ставити, встановлювати (*біл.* **СТАЎІЦЬ**)’ і *біл.* **ЛАГОЎДЗИЦЬ** [недок., розм.] ‘1) тішити, милувати; 2) годити, догоджати’, *укр.* **ЗАЛАГОДИТИ** [док.] ‘усунути пошкодження; 2) [перен.] поліпшити, поправити (справи, матеріальне становище тощо) // [рідко] спокутувати, загладжувати (провину)’ і *біл.* **ЗАЛАГОЎДЗИЦЬ** [док.] ‘задобрити, загодити’, *укр.* **ОБЛАГОДИТИ** [док., розм.] ‘1) спорудити, пристосувавши для певної мети // приготувати, опорядити // [рідко] обставити, умеблювати (*біл.* **ПАДРЫХТАВАЎЦЬ**, **АБСТАЛЯВАЎЦЬ**); 2) поставити, припасувати до чогось пристрій, механізм (*біл.* **АБСТАЛЯВАЎЦЬ**); 3) [док., розм.] придбати щось потрібне (*біл.* **СПРАВІЦЬ**)’ і *біл.* **АБЛАГОЎДЗИЦЬ** [док., кого] ‘обласкавити, розчулити’.

Міжмовною омонімією можуть бути охоплені й префіксальні дієслова, утворені від різних сем тотожних безпрефіксних дієслів: *укр.* **ЗАГРІТИ** [док., діал.] ‘1) зробити теплим, гарячим; зігріти (*біл.* **САГРЭЦЬ**, **РАЗГАРАЧЫЦЬ**); 2) [перен.] морально підтримати; втішити (*біл.* **САГРЭЦЬ**); 3) [перен.] заохотити; підбурити (*біл.* **РАСПАЛІЦЬ**, **СХІЛІЦЬ**); 4) [перен.] викликати інтерес, привернути до себе (*біл.* **ПРЫХІЛІЦЬ**, **ПРЫВАЎІЦЬ**); 5) почати гріти

(*біл.* ПАЧАЎЦЬ ГРЭЦЬ) і *біл.* ЗАГРЭЦЬ [док., розм.] ‘сильно вдарити; оперішити, огріти’ – *укр.* ГРІТИ [недок.] = *біл.* ГРЭЦЬ [недок.].

Проте іноді характер дії похідних від спільного кореня дієслів надзвичайно різниться: *укр.* СИЛКУВАЇТИСЯ [недок.] ‘1) намагатися робити щось; 2) [розм.] натужуватися // робити щось, долаючи перешкоди’ (*біл.* ПЯЦЦА, СТАРАЇЦЦА, НАМАГАЇЦЦА, розм. ТУЖЫЦЦА, розм. СІЛЦЦА) і *біл.* СІЛКАВАЇЦЦА [недок.] ‘1) підкріплятися, покріплятися, підживлятися; 2) [спец.] діставати щось потрібне для нормального функціонування; живитися; 3) пас. до СІЛКАВАЇЦЬ – годувати, живити’.

Укр. ВІДУЖАТИ [док.] ‘стати здоровим’ (*біл.* АЧУНЯЦЬ; АДУЖАЦЬ, АДУЖЭЦЬ) і *біл.* ВІДУЖАЦЬ [док., розм.] ‘вистояти, витерпіти’, маючи в основі прикметники ДУЖИЙ та ДУЖЫ зі спільним значенням ‘сильний, фізично витривалий’, зберігають значення переходу з одного стану в інший.

Але основна частина *міжмовних омонімів* із відношенням виключення, як і *міжмовних омонімів* інших груп, – іменники. Найменше серед них тих, що в обох мовах означають істоту. Вони, як правило, досить відмінні значенням. Порівняймо *укр.* ЛАЙДАК [ч., діал.] ‘1) убога бездомна людина; 2) як лайливе слово’ (*біл.* ВАЛАЦУГА) і *біл.* ЛАЙДАК [ч., розм., зневажл.] ‘лінива, варта зневаги людина; ледар, нероба, ледащо, лінивець, гультьй’, *укр.* ЗНАЙДА [ч. і ж., розм., заст.] ‘знайдена дитина-підкидьок’ (*біл.* ЗНАЙДЫШ) і *біл.* ЗНАЙДА [ж.] ‘1) собака, навчений відшукувати по слідах; 2) [перен., розм.] слідець, шпигун’ (*укр.* ШУКАЧ).

Набагато більше зафіксовано випадків, коли іменник однієї мови окреслює істоту, а іменник другої мови – неістоту. Значення іменника-неістоти при цьому може бути найрізноманітнішим (назва речі, пристрою, явища природи, частини чого-небудь тощо): *укр.* ВАГАР [ч.] ‘особа, яка важить чи контролює зважування’ і *біл.* ВАГАР [ч.] ‘важіль (у прямому та переносному значенні)’, *укр.* ДРАЧ [ч.] ‘1) [розм.] місце, де чинять здирство // здирство; 2) [діал.] просорушка’ і *біл.* ДРАЧ [ч.] ‘невеликий птах родини пастушкових; деркач’, *укр.* НАВАЛЬНИЦЯ [ж.] ‘шахтарка, яка навантажує вагонетки’ і

біл. **НАВАЛЬНІЦА** [ж.] ‘1) негода з блискавкою, громом, дощем або градом та сильним вітром; 2) [перен.] бурхливі, грізні події // небезпека’ (*укр.* **ГРОЗА**), *укр.* **СИВЕЦЬ** [ч., розм.] ‘1) кінь сивої масті; сиваш, сивко (*біл.* **СІВАК**, **СІЎКА**); 2) [рідко] сивоволосий чоловік; сивак (*біл.* **СІВАК**)’ і *біл.* **СІВЕЦ** [ч.] ‘злакова рослина-бур’ян; біловус (білоус), мичка’, *укр.* **ШАРПАК** [ч., зневажл.] ‘обідранець, голодранець’ (*біл.* **АБШАРПАНЕЦ**, **АБАДРАНЕЦ**, **ГАЛАДРАНЕЦ**) і *біл.* **ШАРПАК** [ч.] ‘снігова кора, скрижанілий (стужавілий) сніг, наст, серен’.

Часом іменник-неістота в таких парах унаслідок розвитку переносних значень на основі характерних рис набуває і значення істоти: *укр.* **ГАРГАРА** [ж., діал.] ‘сварлива жінка’ (*біл.* **МЕГЕРА**, **ФУРЫЯ**) і *біл.* **ГАРГАРА** [ж., розм.] ‘1) громіздка річ; одоробло; 2) товстуха, гладуха’ а іменник-істота – значення неістоти: *укр.* **ГЛАДУН** [ч.] ‘1) [розм.] товстун (*біл.* **ТАЎСТУН**); 2) [діал.] глек, глечик’ (*біл.* **ГЛАДЫШ**, **ГЛАДЫШКА**) і *біл.* **ГЛАДУН** [ч.] ‘трав’яниста рослина родини гвоздикових; остудник’.

На синхронному зрізі *укр.* **БАЙДА** [рідко] ‘1) [ч. і ж.] гульвіса (*біл.* **ГУЛЯКА**, **ШАЛАПУТ**); 2) [тільки ж., діал.] шматок чогось ламкого або крихкого (*біл.* **ЛУСТА**, **СКІБА**, **КАВАЛАК**, **СКРЫЛЬ**)’ і *біл.* **БАЙДА** [ж., розм.] ‘1) рибальський човен; 2) [заст.] стовп, забитий у ґрунт; паля’ дуже розійшлися, проте фразема **БІТИ БАЙДИ** (*біл.* **БІЦЬ БАЙДЫ**), притаманна обом мовам, зберегла спільне значення – ‘ледарювати’. А в *укр.* **ХОДАК** [ч.] ‘1) той, хто йде, ходить пішки; 2) [спорт.] спортсмен, що займається спортивною ходьбою; 2) посланець’ (*біл.* **ХАДОК**) розвинулося ще одне незалежне значення ‘3) [діал.] постіл’ (*біл.* **ПАСТÓЛ**), яке тематично збігається з *біл.* **ХАДАК** [ч., розм.] ‘чобіт із відрізаною халявою; опорок (діал.)’.

Власне, *міжмовних омонімів-іменників*, що належать до одного тематичного шару, чимало. Серед них ми зафіксували:

– назви виробів із тканини та їхніх деталей: *укр.* **ГУНЬКА** [ж., заст.] ‘верхній одяг із самотканого грубого сукна’ і *біл.* **ГУНЬКА** [ж.] ‘плоскінне покривало’, *укр.* **ПОСТІЛКА** [ж.] ‘вузький килим або шматок ряднини, постелений на підлогу’ (*біл.* **ПАЛАВІК**) і *біл.* **ПОСЦІЛКА** [ж.] ‘легке

покривало’, *укр.* **ШИРІНКА** [ж., заст., діал.] ‘шматок тканини, рушник, скатерть, хустка’ (*біл.* **ПАЛÓТНІШЧА**, **ПÓЛКА**; **РУЧНІК**, **АБРЎС**, **ХЎСТКА**) і *біл.* **ШЫРЬІНКА** [ж.] ‘розріз у штанях; ширінька’;

– назви об’єктів тваринного та рослинного світу: *укр.* **КОРШАК** [ч.] ‘шуліка’ (*біл.* **КАРШЎН**) і *біл.* **КОРШАК** (**КАРШАК**) [ч., розм.] ‘яструб’, *укр.* **ЛОШАК** [ч.] ‘молодий кінь’ (*біл.* **ЖАРАБЕЦ**, **ЖАРАБÓК**) і *біл.* **ЛАШАК** [ч.] ‘гібрид жеребця й ослиці; ослик’, *укр.* **СМОРЖ** [ч.] ‘гриб, подібний до зморшки’ (*біл.* **СТРАЧÓК**) і *біл.* **СМОРЖ** [ч.] ‘1) гриб-зморшка; 2) [зневажл.] малоросла, непоказна, зморщена людина; печериця’;

– назви речей хатнього й господарського вжитку або їхніх частин: *укр.* **КОНО́ВКА**, **КОНІ́ВКА** [ж.] ‘1) відро (*біл.* **ВЯДРО́**); 2) висока, здебільшого звужена вгорі кварта (*біл.* **КВА́РТА**; **КУ́БАК**; **КУ́ФЕЛЬ** і **КУ́ХАЛЬ**)’ і *біл.* **КО́НАЎКА** [ж.] ‘кухоль’, *укр.* **КУЛЬБА́КА** [ж., заст.] ‘сідло’ (*біл.* **СЯДЛÓ**) і *біл.* **КУЛЬБА́КА** [ж. розм.] ‘костур, ковінька, карлючка (розм.), клюка (діал.)’, *укр.* **О́ЖОГ** (**О́ЖУГ**) [ч., розм.] ‘палиця, якою перемішують жар, паливо’ і *біл.* **ВО́ЖАГ** [ч.] ‘рогачилно; кочержилно’;

– назви будівель та їхніх складників: *укр.* **ОДРІ́НА** [ж., заст., уроч.] ‘1) ліжка, постіль, одр (*біл.* **ЛО́ЖА**, **ПАСЦЕ́ЛЬ**); 2) спальня або кімната взагалі (*біл.* **СПАЧЫВА́ЛЬНЯ**, **ПАКО́Й**)’ і *біл.* **АДРЬІ́НА** [ж.] ‘повітка; сінник; клуня, стодола’, *укр.* **СТОДО́ЛА** [ж.] ‘клуня’ (*біл.* **ПУ́НЯ**, **АДРЬІ́НА**, діал. **КЛУ́НЯ**) і *біл.* **СТАДО́ЛА** [ж., заст.] ‘1) стайня в заїзді; 2) хлів, стайня взагалі; 3) [розм.] незатишне, невпорядковане помешкання; хлів, барліг’;

– економічна лексика: *укр.* **КОШТ** [ч., перев. мн.] ‘1) гроші, капітал, матеріальні цінності (*біл.* **СРО́ДКІ**); 2) [рідко] витрати, видатки (*біл.* **ВЫДА́ТКІ**, **ЗАТРА́ТЫ**, **ТРА́ТЫ**); 3) [заст.] забезпечення, постачання (*біл.* **ЗАБЕСПЯЧЭ́ННЕ**)’ і *біл.* **КОШТ** [ч.] ‘виражена в грошах цінність; вартість’;

– назви органів, систем органів людини і тварини: *укр.* **ЩЕ́ЛЕПА** [ж.] ‘1) одна з двох протилежних міцних структур, розміщених коло ротової порожнини // частина обличчя або морди, де міститься ця структура; 2) пластинка зі штучними зубами; зубний протез; 3) [перен.] деталь механізму,

призначена для хапання та подрібнення чого-небудь' (біл. **СКІВЦА**, **ПАШЧЭНКА**) і біл. **ШЧЭЛЕПЫ** [мн.] 'зябра'.

Деякі міжмовні омоніми-іменники зберігають семантичну подібність на підставі однакової сприйманості органами чуття, зокрема:

– слухом: укр. **ГУК** [ч.] '1) сукупність багатьох звуків // безладне звучання голосів (біл. **ГОМАН**); 2) звук людського голосу; сильний поклик (біл. **КЛІЧ**); 3) сильний звук, шум (біл. **ГУЛ**, **ГРУК**, **ГРУКАТ**, **ГРОМ**)' і біл. **ГУК** [ч.] '1) коливання, сприймані слухом; 2) [фіз.] механічні коливання в пружних тілах; 3) [муз.] тон відповідної висоти та сили (на відміну від шуму); 4) найменший елемент людської мови' (укр. **ЗВУК**);

– зором: укр. **КРАСКА** [ж., розм.] '1) фарба (біл. **ФАРБА**); 2) рум'янець (біл. **РУМ'ЯНЕЦ**)' і біл. **КРАСКА** [ж., розм.] 'квітка';

– слухом і зором: укр. **ГРИМНІЦЯ** [ж.] 'блискавка з громом; блискавиця' (біл. **МАЛАНКА**, **БЛИСКАВІЦА**, діал. **БЛІСКАЎКА**) і біл. **ГРАМНІЦА** [ж.] '1) [тільки мн.] Стрітення; 2) свічка, яку освячують на Стрітення';

– дотиком: укр. **ПОВСТЬ** [ж.] 'матеріал із вовни; повстина, повстка (розм.), лямець (діал.)' (біл. **ЛЯМЕЦ**) і біл. **ПОЎСЦЬ** [ж.] 'шерсть; підшерстя'.

Подеколи українсько-білоруські іменникові омоніми мають значеннєві контакти за:

– формою: укр. **ЛАНТУХ** [ч.] '1) великий мішок; 2) міра, що дорівнює вмістові такого мішка; 3) [перен.] велика кількість; 4) [перен.] неповоротка, неспритна людина; 5) як лайливе слово' (біл. **МЕХ**) і біл. **ЛАНТУХ** [ч., розм.] 'живіт, пузо, черево';

– розміром і кількістю: укр. **СТАТОК** [ч.] '1) матеріальна забезпеченість; достаток (біл. **ДАСТАТАК**, **ДАСТАЧА**); 2) [перев. мн] матеріальні засоби, прибутки // майно, власність (біл. **ДАСТАТКІ**, **БАГАЦЦЕ**); 3) [тільки одн., розм.] велика кількість (біл. **ДАСТАТАК**); 4) [збірн., діал.] худоба (біл. **ЖЫВЁЛА**, **СКАЦІНА**, **БЫДЛА**)' і біл. **СТАТАК** [ч.] '1) стадо; череда, гурт; отара, ватага; табун; згряя 2) поголів'я худоби; стадо', укр. **ШАГ** [ч., іст.] 'дрібна монета; гріш' (біл. **ГРОШ**) і біл. **ШАГ** [ч.] '1) [розм.] крок, ступінь; 2) [розм.] найповільніший

алюр; ступа; 3) [техн.] найменша відстань між сусідніми однотипними елементами; крок’;

– просторовістю: *укр.* **НАДВІР’Я** [с.] ‘подвір’я’ (*біл.* **ДВОР**, **ПАДВОР’Е**, розм. **ПАДВОРАК**) і *біл.* **НАДВОР’Е** [с.] ‘погода’, *укр.* **СМУ́ГА** [ж.] ‘1) видовжена частина чого-небудь, що вирізняється на загальному тлі // довга риска, лінія // довгастий знак на тілі від удару // складка на шкірі // щось видовжене, довгасте // суцільний ряд, лінія; 2) довгастий шматок; 3) зона, пояс, ділянка, територія з певними особливостями; 4) ділянка землі, відмежована від сусідньої ділянки; 5) [перен.] період, відмінний від попереднього або наступного // період у настрої // період наявності чого-небудь; 6) [перен.] послідовний безперервний ряд подій, явищ’ (*біл.* **ПАЛАСА́**, розм. **ПА́СКА**) і *біл.* **СМУГА́** [ж.] ‘1) легка пелена туману // пелена з пилу, диму, снігу тощо // покрив, сліди від чого-небудь; 2) [перен.] те, що перешкоджає бачити, розуміти; 3) [перен.] ледве помітний прояв настрою; 4) [перен.] неясність, непевність, загадковість, таємничість’ (*укр.* **СЕРПА́НОК**, **ПОВОЛО́КА**, **ЗАВОЛО́КА**);

– специфічністю вияву: *укр.* **ПРІ́МХА** [ж.] ‘1) каприз, забаганка // свавільна вигадка // незрозумілий вчинок; дивацтво; 2) [тільки мн.] надмірність у розвагах та предметах розкоші; 3) деталь, що служить тільки для прикрашання // предмет розкоші; 4) химерна особливість у поведінці, характері; 5) [перев. мн., перен.] особливі вимоги до умов росту й життя тварини, рослини // певні відхилення в роботі механізму; 6) [перев. мн., перен.] особливості вияву, несподівані відхилення’ (*біл.* **КАПРЫ́З**, **ДЗІВА́ЦТВА**, діал. **ПРЫ́ХАМАЦЬ**; **ХІТРЫ́КІ**, розм. **ВЫ́ДВАРЫ**, розм. **ВЫ́МУДРЫ**, розм. **ВЫКРУТА́СЫ**) і *біл.* **ПРЫ́МХА** [ж., перев. мн.] ‘забобон’;

– граничністю: *укр.* **ШЛЯ́К** [ч., діал] ‘апоплексичний удар, грець’, вживане як лайка, що виражає недобре побажання, **ШЛЯ́К БИ ТРА́ФІВ** [кого-небудь] (*біл.* **ПАРА́ЛЮШ БЫ РАЗЫ́Ў**, **СХАПІ́Ў**, **УЗЯ́Ў**; **ПЯРУ́Н БЫ ПАБЫ́Ў**, **РАСПЛЯ́ЖЫ́Ў** [каго-небудзь]) і *біл.* **ШЛЯ́К** [ч.] ‘облямівка, лямівка, обвідка, берег, крайка’.

Серед міжмовних омонімів є чимало абстрактних і конкретних іменників дієслівного походження, які, розійшовшись значеннями (місце, засіб, стан, наслідок дії або назва самої дії), зберігають щонайтісніший зв'язок із твірними дієсловами (іноді навіть тотожними в обох мовах): *укр.* **ВІКРУТКА** [ж.] '1) незвичайний звивистий рух (*біл.* **ВЫ́КРУТ**, **ВЫКРУТА́С**); 2) інструмент для закручування й відкручування (*біл.* **АДВЁ́РТКА**)' і *біл.* **ВЫ́КРУТКА** [ж.] 'вихід зі скрути', *укр.* **ВИМО́ВА** [ж.] 'спосіб вимовляння // особливості звукової системи мови' (*біл.* **ВЫМАЎЛÉННЕ**) і *біл.* **ВЫМО́ВА** [ж.] 'догана', *укр.* **ГО́ЙДАНКА** [ж.] '1) [рідко] гойдалка (*біл.* **АРЭ́ЛІ**, **ГУ́ШКАЛКА**); 2) лемішка з кукурудзяного борошна' (*біл.* **КУЛÉШ**, **ЛЯМÉШКА** [з **КУКУРУ́ЗНАЙ МУКІ́**]) і *біл.* **ГАЙДА́НКА** [ж., розм.] 'хитавиця, бовтанка', *укр.* **ЗАКО́Т** [ч.] 'відгорнутий, закочений назовні край' (*біл.* **АДВАРО́Т**) і *біл.* **ЗАКО́Т** [ч.] 'фронтон із тонких колод', *укр.* **ПОДА́ННЯ** [с.] '1) дія за знач. *пода́ти* (*біл.* **ПАДА́ЧА**); 2) письмова заява' (*біл.* **ПРАДСТАЎЛÉННЕ**, **ДАКЛА́Д**; **ЗАЯ́ВА**) і *біл.* **ПАДА́ННЕ** [с.] 'переказ, легенда', *укр.* **ПО́ЗВА** [ж.] 'позов' (*біл.* **ІСК**) і *біл.* **ПО́ЗВА** [ж.] 'письмове повідомлення; повістка', *укр.* **ПОСТАВНИ́К** [ч.] '1) [церк.] великий церковний свічник; ставник (*біл.* **ПАДСВÉЧНИК**, **СВЯЦІ́ЛЬНЯ**, діал. **СВÉЧНИК**); 2) [заст.] велика свічка (*біл.* **СВÉЧКА**)' і *біл.* **ПАСТАЎНИ́К** [ч.] 'загорода, загін, оборо; кошара; бичня', *укр.* **ПРО́ЩА** [ж., заст.] '1) богомілля, паломництво (*біл.* **БАГАМО́ЛЛЕ**, **ПАЛО́МНИЦТВА**); 2) відпущення гріхів; розгрішення (*біл.* **АДПУШЧЭ́ННЕ**, **ДАРАВА́ННЕ ГРАХО́Ў**)' і *біл.* **ПРО́ШЧА** [ж., заст.] 'святе місце, святиня'.

Часом іменникові, що має в котрійсь мові сему одиничності чи абстрактності, протиставляється іменник із семою збірності чи певної сукупності: *укр.* **КВІ́ТЕНЬ** [ч.] 'четвертий місяць року' (*біл.* **КРАСАВІ́К**) і *біл.* **КВÉЦЕНЬ** [ж., збірн.] 'квітки на рослинах; квіт, квіття, цвіт, цвітінь, цвітіння', *укр.* **НА́ДОБА** [ж., діал.] 'потреба, знадоба' (*біл.* **ПАТРЭ́БА**) і *біл.* **НАДО́БА** [ж., діал.] 'начиння, справунок (розм.), знадіб'я (діал.)'.

Крім того, зафіксовано пару міжмовних омонімів-іменників, що виникла внаслідок диференціації в одній мові значень морфологічних синонімів:

укр. **ТКА́НКА** [ж.] ‘1) [поет.] тканий вирі́б; тканина (біл. **ТКА́ННА**); 2) [діал.] ткана рибальська сітка (біл. **СÉТКА**); 3) [заст.] жіночий головний убір (біл. **СТУ́ЖКА, ПЕРАВЯ́ЗКА**)’ і біл. **ТКА́НКА** [ж.] ‘1) [біол.] система однорідних клітин зі спільною функцією; 2) [перен.] основа художнього твору’ (укр. **ТКА́ННА**).

Серед прикметників із відношенням семантичного виключення, пов’язаних міжмовною омонімією, переважають якісні прикметники, що мають здебільшого схожий характер ознаки: укр. **БАХМА́ТИЙ** [розм.] ‘дуже широкий, мішкуватий (про одяг)’ (біл. **МЕХАВА́ТЫ**) і біл. **БАХМА́ТЫ** ‘пишний, розложистий (про рослини)’, укр. **НІ́ЦИЙ** ‘негідний, підлий, ганебний’ (біл. **НІ́ЗКИ, ПО́ДЛЫ, ГАНЕ́БНЫ**) і біл. **НІ́ЦЫ** ‘1) який має довгі звислі гілки, стебла; плакучий; 2) понурий, похнюплений, похнюпий, похмурий’, укр. **НЕПОДО́БНИЙ** ‘1) невідповідний; (біл. **НЕДА́РЭ́ЧНЫ; НЯЗГРА́БНЫ**) // безглуздий, нерозумний (біл. **БЯЗГЛУ́ЗДЫ**); 2) який діє всупереч етичними нормам // непристойний, безсоромний (біл. **АМАРА́ЛЬНЫ, БЕССАРО́МНЫ, НЕПРЫ́СТОЙНЫ**)’ і біл. **НЕПАДО́БНЫ** ‘1) несхожий; відмінний’; 2) [діал.] негожий, недобрий’.

Значеннево віддаленими якісними прикметниками, охопленими міжмовною омонімією, можна вважати укр. **НЕСАМОВІ́ТИЙ** ‘1) нездатний відповідати за свої вчинки // який виражає нездатність відповідати за свої вчинки; 2) дуже сильний, значний силою свого вияву’ (біл. **ШАЛЁ́НЫ**) і біл. **НЕСАМАВІ́ТЫ** ‘1) непривабливий, непринадний, непоказний; 2) негожий, поганий, кепський’.

Прикметники, утворені від міжмовних омонімів-іменників за допомогою однакових афіксів, теж вступають у зв’язки міжмовної омонімії: укр. **ПРИМХЛІ́ВИЙ** ‘1) якому властиві несподівані бажання, свавільні вигадки, дивацтва; якому важко догодити // який відзначається безпідставністю // який виражає примху; 2) [перен.] який вимагає особливих умов росту й життя, (про тварину, рослину) // який відзначається особливими властивостями, потребує особливих умов використання; 3) [перен.] який відзначається несподіваними змінами; 4) [перен.] який відзначається незвичними формами; вигадливий’ (біл. **КАПРЫ́ЗНЫ, ПЕРАБО́РЛВЫ, НАРА́ВІ́СТЫ; МУДРАГЕ́ЛІСТЫ,**

ВЫЧВА́РНЫ) і *біл.* **ПРЫМХЛІ́ВЫ** ‘1) схильний до забобонів; 2) заснований на забобонах’ (*укр.* **ЗАБОБО́ННИЙ**).

Зафіксовано кілька пар прикметників з основним значенням відносності, пов’язаних *міжмовною омонімією*, але утворених за допомогою однакових афіксів від лексично тотожних слів: *укр.* **ПОТО́ЧНИЙ** ‘1) який існує, відбувається тепер // пов’язаний із теперішнім моментом; 2) повсякденний’ (*біл.* **БЯГУ́ЧЫ**) і *біл.* **ПАТО́ЧНЫ** [спец.] ‘потоковий’ – *укр.* **ПОТІ́К** [ч.] = *біл.* **ПАТО́К** [ч.], *укр.* **ПОКУ́ПНИЙ** ‘1) який купується за гроші (*біл.* **КУПЛЁ́НЫ**); 2) [розм.] який віддається за гроші, хабарі; продажний (*біл.* **ПРАДА́ЖНЫ**)’ і *біл.* **ПАКУ́ПНЫ** ‘1) пов’язаний із можливістю служити засобом купівлі; 2) такий, як при купівлі (про ціну)’ (*укр.* **КУПВЕ́ЛЬНИЙ**) – *укр.* **КУПУВА́ТИ** [недок.] = *біл.* **КУПЛЯ́ЦЬ** [недок.], *укр.* **ПЛИВКІ́Й** [рідко] ‘1) плавкий, топкий (*біл.* **ПЛА́ЎКІ, ТО́ПКІ**); 2) [перен.] ‘розпливчастий (*біл.* **РАСПЛЫ́ЎЧАТЫ, РАСПЛЫ́ВІСТЫ, РАЗМЫ́ТЫ**); 3) який швидко пливе, тече, летить (*біл.* **ХУ́ТКІ, ШПА́РКІ, БЫ́СТРЫ, ІМКЛІ́ВЫ, ПРЫ́ТКІ, ЛЯТУ́ЧЫ**)’ і *біл.* **ПЛЫ́ЎКІ** ‘який легко розмивається (про ґрунт); пливучий’ – *укр.* **ПЛИВТІ́** [недок.] = *біл.* **ПЛЫ́ЦЬ** [недок.].

Інколи в одній мові прикметник має значення відносності, а в другій – значення якості: *укр.* **ВИТВО́РНИЙ** [рідко] ‘примхливий’ і *біл.* **ВЫТВО́РНЫ** ‘утворений від інших форм, величин тощо; похідний’, *укр.* **СТРАСНІ́Й** [церк.] ‘стос. до останнього тижня перед Великоднем’ (*біл.* **ПЕ́РАДВЕЛІКО́ДНЫ**) і *біл.* **СТРА́СНЫ** ‘1) дуже сильний, нестримний (про почуття) // пройнятий сильним, нестримним почуттям; 2) який захоплено, гаряче віддається справі // властивій такій людині; 3) здатний на пристрасть’ (*укр.* **ПРІ́СТРАСНИЙ**).

Міжмовними омонімами є також прислівники, утворені від *міжмовних омонімів-прикметників* за допомогою ідентичних афіксів: *укр.* **БАХМА́ТО** і *біл.* **БАХМА́ТА**, *укр.* **НІ́ЦО** і *біл.* **НІ́ЦА**, *укр.* **НЕПОДО́БНО** і *біл.* **НЕПАДО́БНА**, *укр.* **НЕСАМОВІ́ТО** і *біл.* **НЕСАМАВІ́ТА**, *укр.* **ПРИМХЛІ́ВО** і *біл.* **ПРЫМХЛІ́ВА**, *укр.* **ДОКЛА́ДНО** і *біл.* **ДАКЛА́ДНА** (про *укр.* **ДОКЛА́ДНИЙ** і *біл.* **ДАКЛА́ДНЫ** див. п. 2.3).

Трапляються й охоплені міжмовною омонімією відіменникові прислівники: укр. **УСТЯЖ** ‘упростяж, цугом’ (біл. **ЦУГАМ**, **НАЎСЦЯЖ**) і біл. **УСЦЯЖ** [діал.] ‘скрізь, усюди, кругом’.

Отже, серед етимологічно тотожних міжмовних омонімів із повною семантичною відмінністю виявлено 17,2 % дієслів, 62,4 % іменників, 11,8 % прикметників та 8,6 % прислівників.

2.2. Відношення семантичного виключення як результат випадкового збігу слів різного походження

Міжмовних омонімів, що виникли в результаті випадкового збігу слів різного походження, у близькоспоріднених мовах, як свідчить наше дослідження, набагато менше. Ця група становить приблизно 12,1 % від загальної кількості дібраного фактичного матеріалу.

Серед таких *омонімічних* пар можна виокремити три підгрупи:

1) *міжмовні омоніми*, що постали внаслідок історичних змін голосних, зокрема внаслідок притаманного українській мові переходу /o/, /e/ > /i/ в закритих складах, переходу /ě/ > /i/ та злиття давніх /ы/, /u/ в сучасному /u/;

2) *міжмовні омоніми*, до появи яких спричинився живий фонетичний процес у білоруській мові – акання;

3) інші випадково виниклі *міжмовні омоніми*.

Першу підгрупу складають іменники з різними значеннями (назви істот і неістот): укр. **ВІСК** [від *псл. voskь*; ч.] ‘1) пластична маса, яку виробляють бджоли для стільників; 2) близька до бджолиного воску маса мінерального або рослинного походження’ (біл. **ВОСК**) і біл. **ВІСК** [пов’язане з *вішчаць* ‘вищати’; ч.] ‘виск, вереск’, укр. **ЛІС** [ч.] ‘1) велика площа землі, заросла деревами // дерева, які ростуть на такій площі; 2) [перен.] велика кількість (високих предметів); 2) [тільки одн.] зрубані дерева як будівельний та ін. матеріал’ (біл. **ЛЕС**) і біл. **ЛІС** [ч.] ‘1) хижий ссавець родини собачих; 2) самець лисиці; 3) [перен.] хитра, лукава людина’ (укр. **ЛІС**), укр. **СИП** [найімовірніше від *псл. sop*, пов’язаного

з *гр.* ὕψ, род. в. ὕψός ‘шуліка’; ч.] ‘великий хижий птах родини яструбinių’ (*біл.* СШ) і *біл.* СЫП [від *сы́паць* ‘сипати’; ч.] ‘1) дрібні плямки, пухирці на шкірі та слизових оболонках; висип, висипка; 2) [розм.] шорсткість, шершавість на поверхні металу; 3) [розм.] розсипаний друкарський шрифт; розсип’.

У другій підгрупі фіксуємо:

– дієслова, що в обох мовах називають дію, рух, процес: *укр.* ГАЛІТИ [від звуконаслідувального вигуку *гала́ (галу́)*; недок., діал.] ‘квапити’ (*біл.* ПАДГАНЯЦЬ, ПРЫСПЯШАЦЬ) і *біл.* ГАЛІЦЬ [від *го́лы* ‘голий’; недок.] ‘зрізувати бритвою волосся; голити, брити’;

– дієслова, одне з яких окреслює дію, а друге – процесуальний стан: *укр.* ВІПРАТИ [від *пра́ти* док.] ‘перучи, зробити чистим’ (*біл.* ВЬІМЫЦЬ) і *біл.* ВЬПРАЦЬ [від *прэць* ‘пріти’; док.] ‘загинуті під глибоким снігом або при надмірному зволоженні (про рослини, посіви); випріти’;

– віддієслівні іменники зі значенням назви явища, дії чи наслідку дії: *укр.* ВІРАЗКА [від *разі́ти* ж.] ‘ранка на шкірі або на слизовій оболонці’ (*біл.* ЯЗВА) і *біл.* ВЬПРАЗКА [від *рэ́заць* ‘різати’; ж.] ‘1) дія за знач. *выраза́ць* – *вы́разаць*; вирізування; вирізаня; 2) щось вирізане; вирізка; 3) найм’ясистіша частина філею; вирізка’, *укр.* ПАДАННЯ [с.] ‘дія за знач. *па́дати*’ (*біл.* ПАДЗЭННЕ) і *біл.* ПАДА́ННЕ [від *даць* ‘дати’; с.] ‘переказ, легенда’, *укр.* СЯЙВО [від *ся́яти* с.] ‘1) рівне, звичайно яскраве світло; блиск, полиск, сяяння, світіння; 2) ореол, світлий круг навколо чогось; 3) [перен.] велич, слава, сила; 4) [перен.] пишність, розкіш; 5) [перен.] радісний, щасливий, вдоволений вираз’ (*біл.* ЗЗЯ́ННЕ) і *біл.* СЯЙВÓ [від *се́яць* ‘сіяти’; с.] ‘1) те, що сіється сиплеться; пороша (образно); мливо; пил, порошок; 2) розсип, розсипище’;

– іменники з конкретними та абстрактними значеннями: *укр.* БАГА́ТТЯ [від основи *псл.* *bag-* ‘горіти, тліти’; с.] ‘1) розпалена купа дров, хмизу, ломаччя (*біл.* АГО́НЬ, ВО́ГНІШЧА, КАСЦЁ́Р); 2) [діал.] вогонь (*біл.* АГО́НЬ)’ і *біл.* БАГА́ЦЦЕ [від *бага́ты* ‘багатий’, що походить з *псл.* *bogaty*; с.] ‘1) велике майно, матеріальні цінності; статки // розкіш, достаток; 2) [перен.] щось дуже цінне, важливе; 3) велика кількість; 4) сукупність природних ресурсів;

5) багатоманітність' (укр. **БАГА́ТСТВО**), укр. **ЛЯ́ДА** [від *нім. Lade* 'скриня, шухляда; частина ткацького верстата; пристрій для піднімання тягарів; труна'; ж.] '1) відкидна заслінка, дверцята (*біл. ЛЮ́К, ДЗВÉРЫ, ДЗВÉРЦЫ*); 2) отвір, люк із такою заслінкою, дверцятами (*біл. ЛЮ́К*); 3) відкидна покривка скрині; віко (*біл. ВÉКА*); 4) відкидна полиця або віконниця в крамниці, що її використовують як прилавок (*біл. [АДКІДНЫ] ПРЫЛА́ВАК, ПАЛІ́ЦА, АКА́НІЦА*); 5) частина ткацького верстата, яка прибиває нитки піткання одну до одної (*біл. НАБІ́ЛШЫ*); 6) відкидна покривка над годівницею в сажі (*біл. НА́КРЫЎКА*)' і *біл. ЛЯ́ДА* [від *псл. lędo* 'необроблювана земля'; с.] 'вирубана, викорчувана ділянка лісу, чагарів; зруб, вируб, поруб, корчівка, теревівля (діал)';

– прикметники й похідні від них прислівники: укр. **ВАДКІ́Й** [від *ва́да*] '1) шкідливий для здоров'я (*біл. ШКО́ДНЫ, НЕЗДАРО́ВЫ, БЛАГІ́*); 2) нудний (*біл. НУ́ДНЫ*)' і *біл. ВА́ДКІ* [від *вада́* 'вода'] 'який перебуває в стані рідини; рідкий', укр. **ВА́ДКО** і *біл. ВА́ДКА*.

Серед **третьої підгрупи** також зафіксовано дієслова на позначення дії, стану, процесу: укр. **ДРАТУВА́ТИ** [пов'язане з *дра́ти*, недок.] '1) викликати в когось почуття незадоволення, досади, гніву, злості; злити (*біл. ЗЛАВА́ЦЬ, ГНЯВІ́ЦЬ, РАЗДРАЖНІ́ЦЬ*); 2) навмисне злити когось; дражнити (*біл. ДРАЖНІ́ЦЬ*); 3) збуджувати, посилювати, загострювати бажання, почуття // діяти на людський організм загалом або на окремий орган // викликати в чомусь біль (*біл. ДРАЖНІ́ЦЬ*)' і *біл. ДРАТАВА́ЦЬ* [від *нім. treten* 'ступати, ступити'; недок., розм.] 'топтати, витоптувати, толочити, грасувати', укр. **МАНТА́ЧИТИ** [від *лит. meñtė* 'лопатка; кельма'; недок.] 'гострити, направляти косу мантачкою' (*біл. МЯ́НТАШЫ́ЦЬ*) і *біл. МАНТА́ЧЫ́ЦЬ* [від *манта́ч*, що походить з пол. *mantacz, matacz* 'крутий, шахрай, махляр'; недок.] 'тринькати, розтринькувати, марнотратити, гайнувати', укр. **НАШАРУВА́ТИ** [від *шар*, що походить з *псл. šarġ* 'пляма; візерунок; колір'; док.] 'розташувати шарами' (*біл. НАСЛА́ІЦЬ, НАПЛАСТАВА́ЦЬ*) і *біл. НАШАРАВА́ЦЬ* [від *шарава́ць*, що походить із *снн. schûren* 'чистити'; док.] 'начистити, натерти до блиску'.

Охоплює міжмовна омонімія й утворені від дієслів активного стану постфіксальні дієслова зворотно-середнього та пасивного стану: *укр.* **ДРАТУВА́ТИСЯ** [недок.] ‘1) відчувати незадоволення, досаду, гнів, злість; злитися (*біл.* **ЗЛАВА́ЦЦА**, **ЗЛАВА́ЦЬ**, **ГНЕ́ВАЦЦА**, **РАЗДРАЖНЯ́ЦЦА**); 2) [розм.] навмисне злити, виводити з терпіння кого-небудь; дражнитися (*біл.* **ДРАЖНІ́ЦЦА**)’ і *біл.* **ДРАТАВА́ЦЦА** [розм.] ‘пас. до *дратава́ць*; топтатися, витоптуватися, толочитися, грасуватися’, *укр.* **НАШАРУВА́ТИСЯ** [док.] ‘розташуватися шарами’ (*біл.* **НАСЛА́ЦЦА**, **НАПЛАСТАВА́ЦЦА**) і *біл.* **НАШАРАВА́ЦЦА** [док.] ‘стати начищеним, натертим до блиску’.

Левову частку третьої підгрупи становлять іменники. Серед них, зокрема, зафіксовано пару слів, які в обох мовах означають істоту: *укр.* **БАЦ** [давнє слово карпатської культури, наявне в інших мовах регіону; ч., діал.] ‘старший вівчар’ (*біл.* **СТА́РШЫ АЎЧА́Р**, **СТА́РШЫ ЧАБА́Н**) і *біл.* **БАЦ** [від основи *псл.* **bat-** ‘бити’; ч., діал.] ‘пацюк, щур’, і три пари слів, одне з яких називає істоту, а друге – неістоту: *укр.* **ЛЬО́ХА** [від *нім.* **Lose** ‘свиня; розпусниця’; ж.] ‘свиня-самиця, свиноматка’ (*біл.* **СВІННЯ́**, розм. **ДЗЁ́ДЗЯ** і **ДЗЮ́ДЗЯ**) і *біл.* **ЛЁ́ХА** [від *свн.* **Loch** ‘сховище, яма; в’язниця; отвір’; ж.] ‘1) підземелля, склеп, льох; 2) підземний хід; потайник, підкіп (підкоп), підлаз’, *укр.* **МАНТА́ЧКА** [ж.] ‘наждачна або вкрита смолою з піском лопатка, якою правлять коси’ (*біл.* **МЯНТА́ШКА**) і *біл.* **МАНТА́ЧКА** [ж., розм.] ‘марнотратниця, розтринькувачка’, *укр.* **ФАЦЕ́Т** [від *фр.* **facette** ‘грань’; ч., спец.] ‘1) скошений край стереотипу або кліше; 2) дефект відлитих рядків’ (*біл.* **ФАСЕ́Т**, **ФАСЕ́ТКА**) і *біл.* **ФАЦЕ́Т** [від *лат.* **facetus** ‘веселий, дотепний’; ч., розм.] ‘кумедник, забавник, потішник, веселун, жартун, штукар, дотепник’.

Серед іменників цієї підгрупи, що в обох мовах означають неістоту, є кілька пар, у яких:

– український відповідник називає частину тіла або її фізіологічну особливість: *укр.* **ГА́ЛА** [від *гал* ‘невеличка куля’, що вважається запозиченням із германських мов; ж., діал.] ‘литка’ (*біл.* **ЛЫ́ТКА**) і *біл.* **ГА́ЛА** [пов’язане з *го́лы* ‘голий’; с., розм.] ‘голе місце; прогалина, голотеча (діал.)’, *укр.* **ПЕ́ЛЬКА** [пов’язується з

пелена́, що мало значення ‘частина одягу біля горла’; ж., вульг.] ‘1) рот; (біл. **ЗЯПА**, **ЛЯПА**, **ПАШЧА**); 2) глотка (біл. **ГОРЛА**, **ГАРЛЯК**)’ і біл. **ПЕЛЬКА** [від лит. **pélke** ‘болото’; ж., діал.] ‘ополонка’, укр. **ПІПКА** [звуконаслідувальне утворення, споріднене з лит. **pūpti** ‘пищати’, лат. **pipere** ‘те саме’, англ. **pip** ‘пипоть’; ж., діал.] ‘1) сосок на грудній залозі (біл. **САСОК**, **СМОЧКА**, діал. **ЦЫЦКА**); 2) [перен.] видовжена або схожа на гульку деталь чогось (біл. **САСОК**, **СМОЧКА**, **ШЫШКА**, **НАСОК**, **ШПЯНЁК**)’ і біл. **ПІПКА** [від фр. **pipe** ‘люлька’; ж.; розм.] ‘прилад для куріння; люлька’, укр. **ЦЕРА** [від іт. **cera** ‘вигляд колір обличчя’; ж., діал.] ‘колір обличчя’ (біл. **КОЛЕР ТВАРУ**) і біл. **ЦЭРА** [від др. **цѣр** ‘сірка’; ж., заст.] ‘висушений гриб, що запалюється від іскри при викрешуванні вогню; трут, губка’;

– український або білоруський відповідник означає страву: укр. **ЖУР** [від журі́ти ч., діал., рідко] ‘журба’ (біл. **ЖУРБА́**, **ЖУРБО́ТА**) і біл. **ЖУР** [від двн. **Sûr** ‘кисле тісто’; ч.] ‘негустий вівсяний кисіль; джур (діал.)’, укр. **ПАСКА** [від гр. **πάσχα** ‘Великдень’; ж.] ‘1) великодній хліб (біл. **КУЛІЧ**); 2) [розм.] Великдень’ (біл. **ВЯЛІКДЗЕНЬ**)’ і біл. **ПАСКА** [від пас, що зводиться до нсл. **rojasz** ‘пояс’; ж., розм.] ‘смуга’, укр. **ЦУРА́** [пов’язане з біл. **цўрка** загальноновизнаної етимології не має; ж., діал.] ‘паличка, тріска’ (біл. **ЦУ́РКА**) і біл. **ЦУРА́** [від **цурчаць** ‘дзюрчати’, що вважається звуконаслідувальним утворенням; ж.] ‘страва з покришеного у квас чи воду хліба з сіллю, цибулею та олією; тетеря’;

– один або й обидва відповідники означають дію, стан чи наслідок дії: укр. **ЗАМЕТ** [від **месті**; ч.] ‘наметена вітром кучугура снігу’ (біл. **СУМЁТ**, **ГУ́РБА**) і біл. **ЗАМЁТ** [від старобіл. **мета́ти** ‘метати’; ч., діал.] ‘огорожа з тонких колод, закладених у стовпи з прорізнаними пазами; паркан, діловання (діал.)’, укр. **НАМУ́Л** [від **наму́лити**, що походить з нсл. **mulъ**; ч.] ‘1) осад на дні водоймищ із найдрібніших часток мінеральних та органічних речовин (біл. **ІЛ**, **ГЛЕЙ**, **БУЗА́**, діал. **МУЛ**); 2) шар піску, землі, нанесений водою (біл. **НАНО́С**, **НАМЫ́Ў**); 3) [перен.] неприємне почуття, що залишається після чогось (біл. **АСА́ДАК**, **ФУЗ**)’ і біл. **НАМУ́Л** [від **наму́ляць** ‘намуляти’, що походить з нсл. **muliti**; ч.] ‘намуляне, натерте місце; нагніт’, укр. **СКАЗ** [від **казіти**, ч.]

‘1) гостре інфекційне захворювання ссавців і людини, що вражає центральну нервову систему і передається слиною хворої тварини; 2) надзвичайний ступінь роздратування, гніву; несамовитість’ (*біл.* ШАЛЕНСТВА) і *біл.* СКАЗ [від *казаць* ‘казати’; ч.] ‘1) речення; 2) оповідь, розповідь, оповідання; переказ, легенда; 3) [розм.] виражена в усній формі чиясь категорична думка; слово, мова’, *укр.* СОЧКА [з *псл.* *sočevica*, *sočivo*, похідних від іменника *sokъ* ‘сік’; ж.] ‘1) зерно сочевиці (*біл.* САЧАВІЧЫНА); 2) [заст.] лінза (*біл.* ЛІНЗА)’ і *біл.* СОЧКА [від *сачыць* ‘стежити’, пов’язаного з *псл.* *sočiti* ‘шукати, вистежувати’; ж.] ‘дія за знач. *сачыць*; стеження; слідкування’, *укр.* ТЛЮ [від *псл.* *tylo* ‘дно, основа, ґрунт’; с.] ‘1) основний колір, тон; 2) задній план картини, малюнок // те, на чому вирізняється хто-, що-небудь; 3) [перен.] середовище, оточення, де хто-, що-небудь вирізняється; 4) [перен.] ґрунт, основа чогось’ (*біл.* ФОН) і *біл.* ТЛЮ [від *тлець* ‘тліти’; с., розм.] ‘те, що тліє або зотліло; тлінь, прах’

Окремо стоять іменникові *омонімічні* пари *укр.* ГЛІЦЯ [з *псл.* *jъgъlica*, похідного від *jъgъla* ‘голка’; ж.] ‘1) листя деяких дерев у вигляді голок, шпильок; хвоя; 2) велика дерев’яна голка, на яку нанизують листя // дерев’яна голка, якою плетуть сіті, килими та ін.; 3) [діал.] поперечна планка, яка щось з’єднує; 4) [діал.] місток із колод; кладка; 5) [архіт.] балясина; 6) лінійка, що розділяє верхню і нижню основи килима під час ткання’ і *біл.* ГЛІЦА [незрозумілого походження; ж., діал.] ‘весняний вітер’, *укр.* ЛАЙНО [від *псл.* *lajno*; с.] ‘1) [розм.] кал людини, тварин; екскременти (*біл.* КАЛ; ПАМЁТ); 2) [зневажл., лайл.] щось огидне, бридке, мерзенне; хтось нікчемний, гидкий (*біл.* ДРЭНЬ, ПОСКУДЗЬ)’ і *біл.* ЛАЙНО [від *псл.* *lagno*; с., діал.] ‘штука білизни, одягу; одежина’.

Поряд із дієсловами та іменниками в цій підгрупі зафіксовано прикметники: *укр.* МУЛКІЙ ‘покритий мулом’ (*біл.* ЇЛІСТЫ, ГЛЄІСТЫ, діал. МУЛАВАТЫ) і *біл.* МУЛКІ ‘який муляє, тисне; мулький’, а також утворені від них за допомогою ідентичних афіксів прислівники: *укр.* МУЛКО і *біл.* МУЛКА.

Отже, серед етимологічно відмінних лексем із повною семантичною відмінністю виявлено 19,0 % дієслів, 71,4 % іменників, 4,8 % прикметників та 4,8 % прислівників.

2.3. Відношення семантичного виключення, зумовлені внутрішньомовною омонімією

Іноді міжмовні омоніми з відношенням семантичного виключення з'являються тоді, коли лексемі або множині омонімічних лексем (омонемі) однієї мови відповідає омонема іншої мови. Ця група слів становить приблизно 17,9 % від загальної кількості дібраного фактичного матеріалу.

Для спрощення викладу одиничну лексему вважатимемо однократною омонемою. Якщо n -кратній омонемі однієї мови відповідає m -кратна омонема іншої мови і серед компонентів омонем немає семантично співвідносних слів, то виникає $n \times m$ пар міжмовних омонімів із відношенням семантичного виключення.

За приклади можна навести такі множини іменників, пов'язаних міжмовною омонімією (зокрема й омографією): укр. ДУРНІЦЯ [ж., розм.] '1) щось неважливе; дрібниця (біл. ДРÓБЯЗЬ, ДРАБЯЗÁ, ДРАБНÍЦА, ГЛÚПСТВА, ПУСЦЯКÓВІНА); 2) нерозумний, учинок // безглузді слова, вирази, думки (біл. ГЛÚПСТВА); 3) [рідко] те, що дістається даром (біл. ДАРМАЎШЧЫНА, ДАРМАЎШЧЫНКА)' і біл. ДУРНÍЦА¹ [ч. і ж., розм., лайл.] 'дурень, дурило, дурнило', ДУРНÍЦА² [ж.] '1) [тільки мн.] лохина, буяхи; 2) ягода цієї рослини'; укр. ЖИР¹ [ч.] 'масляниста, нерозчинна у воді речовина, що входить до складу організму людини, тварини й рослини' (біл. ТЛУШЧ), ЖИР² [ч., карт., розм.] 'трефа' (біл. ТРЭ́ФА, заст. ЖÓЛУДЗЬ) і біл. ЖЫР [ч., розм.] 'дія за значенням жсыраваць – добувати їжу, пустуючи та гуляючи (про тварин, птахів і риби); жирування'; укр. МА́ЗКА [ж., розм., рідко] 'тиньк, штукатурка' (біл. ТЫНК, АТЫНКÓЎКА), МАЗКÁ [ж., розм.] 'кров із рани' (біл. КРОЎ [З РА́НЫ], Ю́ШКА, ЮХА́) і біл. МА́ЗКА [ж.] 'дія за знач. ма'заць, мазання'; укр. МА́СНИЦЯ [ж., церк.] 'давньослов'янське свято проводів зими' (біл. МА́СЛЕНÍЦА), МАСНÍЦЯ [ж.] 'посудина з приладдям для збивання масла з вершків або сметани' (біл. БО́ЙКА, МАСЛАБО́ЙКА) і біл. МАСНÍЦА [ж.] 'дошка або колода в дерев'яному помості; мостина'; укр. ТОК¹ [ч.] 'потік, струмування рідини' (біл. ПАТО́К, СТРУМЕ́НЬ, ПЛЫ́НЬ), ТОК² [ч., заст.] 'круглий жіночий головний убір без крисів' і

біл. **ТОК**¹ [ч.] ‘1) рух електричного заряду в провіднику // електрична енергія; 2) [перев. мн.] нервова енергія людини, сприймана іншими людьми // потік нервової енергії, нервове напруження’ (*укр.* **СТРУМ**), **ТОК**² [ч.] ‘1) розчищене місце, спеціально підготовлений майданчик для молотьби, очищення і просушування зерна; тік; 2) [діал.] земляна підлога; долівка’, **ТОК**³ [ч.] ‘кльочення’.

Ці *омонем* утворюють пари семантично розбіжних *омонімів*. Приміром, *укр.* **ЖИР**¹, **ЖИР**² і *біл.* **ЖЫР** утворюють $2 \times 1 = 2$ пари: *укр.* **ЖИР**¹ і *біл.* **ЖЫР**, *укр.* **ЖИР**² і *біл.* **ЖЫР**.

Те саме можна сказати й про прикметникові *омонем* *укр.* **ДОКЛАДНИЙ** ‘грунтовний, вичерпний’ (*біл.* **ПАДРАБЯЗНЫ**) і *біл.* **ДАКЛАДНЫ** ‘1) вимірний, вирахований із максимальним наближенням до об’єктивних даних; точний; 2) цілком відповідний зразкові, вимогам, правилам; 3) конкретний, правильний // виразний, зрозумілий // вірогідний, незаперечний; 4) акуратний, пунктуальний; 5) такий, у якому елементи виразно відокремлені один від одного; 6) добре організований; злагоджений’ (*укр.* **ТОЧНИЙ**), **ДАКЛАДНЫ** ‘який містить у собі офіційне повідомлення; доповідний’, а також *омонем* з прислівників іменникового походження: *укр.* **ПРАВЦЕМ**¹ [діал.] ‘навпростець’ (*біл.* **НАПРАСТКІ**, **НАЦЯНЬКІ**, розм. **НАПРАСЦЯК**, розм. **НАПРОСТ**), **ПРАВЦЕМ**² [розм.] ‘нерухомо; без роботи’ (*біл.* **ПОСЕДАМ**; **СЛУПАМ**; **НЕРУХОМА**, **БЕЗ РЎХУ**; **БЕЗ РАБОТЫ**) і *біл.* **ПРАЎЦОМ** [діал.] ‘сторч, сторчака, сторчки, сторчма’.

Але насправді *міжмовних омонем* із семантично неспіввідносними складниками небагато. Найчастіше в *омонемі* однієї мови є компонент (компоненти), що має (мають) з компонентом (компонентами) *омонемі* іншої мови відношення семантичної тотожності, включення або перетину. Тоді можна говорити про $n \times t - k$ пар *міжмовних омонімів* із відношенням семантичного виключення, де k – кількість пар семантично співвідносних складників.

Наприклад, дієслівні *омонем* *укр.* **ОСАДІТИ** [док.] ‘1) різко затримати, уповільнити хід // примусити податися, відступити назад; 2) [перен.] примусити когось, хто втратив почуття міри, змінити тон, угамуватися, замовкнути; 3) перемістити вниз, усадовити // повернути назад, на попереднє місце;

4) [перен.] підірвати (здоров'я); 5) [заст.] заснувати, заселити населений пункт; 6) [спец.] виділити складник розчину у вигляді осаду; 7) [спец.] куванням збільшити товщину заготовки коштом її висоти' і *біл.* **АСАДЗІЦЬ**¹ [док.] 'закріпити що-небудь на чомусь, надіти // завести в рамку, оправу // поставити коробку у віконний, дверний проріз', **АСАДЗІЦЬ**² [док.] '1) = *укр.* **ОСАДІТИ** (у 1 знач.); 2) [розм.] звалити ударом; 3) [перен.] = *укр.* **ОСАДІТИ** (у 2 знач.); 4) [спец.] = *укр.* **ОСАДІТИ** (у 6 знач.); 5) [спец.] = *укр.* **ОСАДІТИ** (у 7 знач.)', **АСАДЗІЦЬ**³ [док.] 'узяти в облогу', маючи одну пару семантично перетинних компонентів (*укр.* **ОСАДІТИ** і *біл.* **АСАДЗІЦЬ**²), утворюють $1 \times 3 - 1 = 2$ пари міжмовних омонімів із відношенням семантичного виключення: *укр.* **ОСАДІТИ** і *біл.* **АСАДЗІЦЬ**¹, *укр.* **ОСАДІТИ** і *біл.* **АСАДЗІЦЬ**³.

Ось ще кілька дієслівних омонем: *укр.* **ВІНИКАТИ** [док., розм.] 'обходити скрізь, обійти все, всюди заглядаючи', **ВИНИКАТИ** [недок.] '1) зароджуючись, ставати дійсним // з'являтися // відбуватися; 2) показуватися, ставати видним // поставати в уяві' і *біл.* **ВЫНІКАЎЦЬ** [недок.] '1) = *укр.* **ВИНИКАТИ** (у 1 знач.); 2) = *укр.* **ВИНИКАТИ** (у 2 знач.); 2) бути логічним наслідком; впливати'; *укр.* **ЛИГÁТИ**¹ [недок.] 'надівати мотузку на роги, шию худобі // мотузкою з'єднувати худобу до купи', **ЛИГÁТИ**² [недок., вульг.] 'жадібно їсти, пити' і *біл.* **ЛЫГÁЦЬ** [недок.] '1) нанизувати на шнурок, дріт та ін.; 2) = *укр.* **ЛИГÁТИ**¹; *укр.* **ЗЛИГÁТИ**¹ [док., вульг.] 'швидко, жадібно з'їсти', **ЗЛИГÁТИ**² [док.] '1) зв'язати мотузкою худобу; 2) [перен., вульг.] звести, з'єднати (любовними стосунками, шлюбом)' і *біл.* **ЗЛЫГÁЦЬ** [док.] = *укр.* **ЗЛИГÁТИ**² (у 1 знач.); *укр.* **ПОРО́ТИ**¹ [недок.] '1) розшивати, розривати шви; 2) [розм.] розрізувати чимсь гострим // робити розріз на тілі; розтинати', **ПОРО́ТИ**² [недок., розм.] 'бити різками, сікти, шмагати; 2) лити (про рясний дощ)' і *біл.* **ПАРО́ЦЬ** [недок.] '1) колоти, штрикати; 2) = *укр.* **ПОРО́ТИ**¹ (у 1 знач.); 3) [розм.] бити, колоти рогами; 4) штрикаючи, примушувати вилізти звідкись // виганяти, проганяти'.

Серед компонентів іменникових українсько-білоруських омонем переважають конкретні іменники: *укр.* **ÁРФА** [ж.] 'щипковий музичний інструмент, що має форму великої трикутної рами з напнутими на ній

струнами' і *біл.* **ЎРФА**¹ [ж.] = *укр.* **ЎРФА**, **ЎРФА**² [ж.] 'віялка'; *укр.* **БОТ**¹ [ч.] 'невелике вітрильне або моторне судно', **БОТ**² [ч.] '1) зимове взуття, яке носять поверх черевиків // висока калоша; 2) [заст.] чобіт із короткою халявою' і *біл.* **БОТ**¹ [ч.] = *укр.* **БОТ**¹, **БОТ**² [ч.] 'чобіт'; *укр.* **КАЧАЛКА** [ж.] '1) кругла, гладко витесана палиця для розкочування білизни, тіста, вигладжування, вирівнювання одягу тощо; 2) валик канапи' і *біл.* **КАЧАЛКА**¹ [ж.] 'крісло-гойдалка', **КАЧАЛКА**² [ж.] '1) = *укр.* **КАЧАЛКА** (у 1 знач.); 2) [тільки мн.] качальня'; *укр.* **ОКСАМІТКА** [ж.] '1) стрічка з оксамиту; 2) шматок оксамиту' і *біл.* **АКСАМІТКА**¹ [ж.] = *укр.* **ОКСАМІТКА** (у 1 знач.), **АКСАМІТКА**² [ж., перев. мн.] 'трав'яниста рослина родини складноцвітих; чорнобривець'.

Часом один чи кілька компонентів іменникових *омонем* можуть називати істоту: *укр.* **БАГАЧ** [ч.] 'той, хто має багатство' і *біл.* **БАГАЧ**¹ [ч.] = *укр.* **БАГАЧ**, **БАГАЧ**² [ч., заст.] 'стародавнє білоруське хліборобське свято, пристосоване до Різдва Пресвятої Богородиці, Другої Пречистої'; *укр.* **БАРАН** [ч.] '1) самець вівці; 2) дика трав'яна тварина з довгою шерстю і вигнутими рогами, що живе у високогірній місцевості; 3) [перен., лайл.] нерозумна, слабодуха людина; 4) [перен., розм.] гребінь замету, крижини // м'ясиста середина кавуна' і *біл.* **БАРАН**¹ [ч.] = *укр.* **БАРАН** (у 1–3 знач.), **БАРАН**² [ч.] 'бекас, баранець', **БАРАН**³ [ч.] 'дворучний рубанок; струг'; *укр.* **КОЗА**¹ [ж.] '1) невелика жуйна тварина родини порожнисторогих; самиця козла; 2) [перен., розм.] про жваву, рухливу дівчину', **КОЗА**² [розм., рідко] 'волинка', **КОЗА**³ [розм., заст.] 'в'язниця' і *біл.* **КАЗА** [ж.] '1) = *укр.* **КОЗА**¹ (у 1 знач.); 2) [розм.] двометрова дерев'яна мірка у формі розхиленого циркуля; 3) [заст.] заплічні ноші для перенесення цегли на будівництві'; *укр.* **ТВАР**¹ [ж., заст.] '1) [книжн.] істота, живе створіння; тварина // як збірн.; 2) [лайл.] підла, мерзенна людина', **ТВАР**² [ж., заст.] = *біл.* **ТВАР** і *біл.* **ТВАР** [ч.] '1) передня частина голови людини; обличчя; 2) [перен.] індивідуальний образ, вигляд, характерні риси кого-, чого-небудь'; *укр.* **ЮРОК**¹ [ч.] 'невеликий птах ряду горобцеподібних; в'юрок', **ЮРОК**² [ч.] '1) трубочка з дерева для змотування ниток у клубок; 2) паличка, за допомогою якої в'яжуть снопи; цурка' і *біл.* **ЮРОК**¹ [ч.] = *укр.* **ЮРОК**¹, **ЮРОК**² [ч., розм.] = *укр.* **ЮРОК**² (у 1 знач.).

Зафіксовано лише одну пару *міжмовних омонем*, де всі компоненти називають істоту: *укр. КОНОВО́Д*¹ [ч., розм.] 'той, хто краде коней; конокрад', *КОНОВО́Д*² [ч.] 'людина, що доглядає коней спішених вершників' і *біл. КАНАВО́Д*¹ [ч.] = *укр. КОНОВО́Д*², *КАНАВО́Д*² [ч., розм., зневажл.] 'заводій, ватажок, проводир'.

Трапляються й *міжмовні омонем*, у яких усі компоненти – віддієслівні іменники з найрізноманітнішими значеннями: *укр. ВІ́РАЗ* [ч.] '1) вияв настрою, почуття на обличчі, в очах; 3) вислів, фраза; 3) формула, яка виражає математичні відношення' і *біл. ВЬ́РАЗ*¹ [ч.] 'вирізане місце', *ВЫ́РАЗ*² [ч.] = *укр. ВІ́РАЗ*; *укр. ДОКЛА́Д* [ч.] 'додатковий, допоміжний матеріал (підбійка, гудзики тощо) для шиття одягу, взуття' і *біл. ДАКЛА́Д*¹ [ч.] '1) публічне повідомлення на певну тему; 2) усне чи письмове повідомлення керівникові; рапорт; 3) повідомлення про прихід відвідувача', *ДАКЛА́Д*² [ч.] = *укр. ДОКЛА́Д*; *укр. ПОКО́ВКА* [ж., спец.] 'заготовка, призначена для кування, або виріб, одержаний куванням' і *біл. ПАКОЎ́КА*¹ [ж.] 'пакування', *ПАКОЎ́КА*² [ж., спец.] = *укр. ПОКО́ВКА*; *укр. СА́ДКА*¹ [ж., с. г.] 'акт статевого парування тварин', *СА́ДКА*² [ж., мисл.] 'змагання в стрільбі по раніше впійманих птахах, яких випускають із клітки', *СА́ДКА*³ [ж., спец.] 'уміщене, закладене в піч для обробки' і *біл. СА́ДКА*¹ [ж.] '1) уміщення, закладення в гарячу піч; садження; 2) [спец.] = *укр. СА́ДКА*³', *СА́ДКА*² [ж.] 'навчання, тренування мисливських псів; випроби'.

Серед інших українсько-білоруських іменникових *омонем* відзначимо ще такі: *укр. ЛУ́ДА*¹ [ж.] 'більмо', *ЛУ́ДА*² [ж.] 'шар олова або олов'яно-свинцевого сплаву, яким покривають металеві вироби; полуда', *ЛУ́ДА*³ [ж., діал.] 'омана, брехня' і *біл. ЛУ́ДА* [ж.] = *укр. ЛУ́ДА*²; *укр. ШУМ*¹ [ч.] '1) сукупність звуків, які швидко змінюються частотою і силою; глухі звуки, що зливаються в одноманітне незлагоджене звучання // безладне звучання багатьох голосів; гомін, галас // звуки якогось населеного пункту; 2) [перен., розм.] розмови, пересуди, жваві обговорення; 3) [лінгв.] звук, який утворюється в порожнині рота без участі голосу; 4) [техн., мед.] звук із нечіткою тональністю', *ШУМ*² [ч.] '1) непрозора й легка пухлята маса, яка утворюється на поверхні рідин; піна;

2) рясний піт, піна, що покриває розгаряченого коня; 3) пузирчаста слина, що з'являється у тварин; 2) [рідко] вир, нурт', **ШУМ**³ [ч., етн.] '1) дівочий танок; 2) назва міфічної істоти, згадуваної в піснях, якими супроводжується цей танок' і *біл.* **ШУМ**¹ [ч.] = *укр.* **ШУМ**¹, **ШУМ**² [ч., розм.] = *укр.* **ШУМ**² (у 1 знач.), *укр.* **ЯР**¹ [ч.] '1) глибока довга западина, що утворилася внаслідок розмиву пухких осадових порід; 2) [перен., розм.] незгода або відмінність, викликана принциповими суперечностями; прірва', **ЯР**² [ж.] '1) [діал.] ярина; 2) [поет.] весна' і *біл.* **ЯР**¹ [ч.] = *укр.* **ЯР**¹ (у 1 знач.), **ЯР**² [ж.] = *укр.* **ЯР**² (у 1 знач.).

Компонентами українсько-білоруських прикметникових *омонем* виступають і якісні, і відносні прикметники: *укр.* **ЛА́ДНИЙ**¹ [розм.] '1) гарний, красивий; 2) сонячний, погідний; 3) який заслуговує схвалення; добрий, слухний; 4) добре, акуратно зроблений, виконаний // вдало, зі смаком підібраний; 5) діловитий, вправний; 6) пройнятий доброзичливістю, приязню, ласкою; лагідний, ніжний; 7) злагоджений, гармонійний', **ЛА́ДНИЙ**² 'схильний, охочий щось робити // готовий до певних учинків; згодний на певну дію, стан' і *біл.* **ЛА́ДНЫ** [розм.] '1) чималий, великий; 2) = *укр.* **ЛА́ДНИЙ**¹ (у 1 знач.); 3) який задовольняє всім; добрий, справний; 4) дружний, злагоджений'; *укр.* **ОКРУ́ЖНИЙ** '1) стос. до окру́ги; 2) який має форму круга', **ОКРУЖНИ́Й** '1) стос. до о́кругу; 2) розміщений навколо чогось' і *біл.* **АКРУЖНЫ́** = *укр.* **ОКРУЖНИ́Й** (у 2 знач.); *укр.* **СТАВНИ́Й**¹ '1) який має високу струнку постать, міцну будову тіла; поставний // гарно й пропорційно складений (про фігуру) // який відзначається правильним, пропорційним співвідношенням частин, витонченістю ліній (про дерева, колони та ін.); 2) [риб.] закріплений на місці (про рибальське приладдя)', **СТАВНИ́Й**² 'стос. до ставу' і *біл.* **СТАЎНЫ́** [риб.] = *укр.* **СТАВНИ́Й**¹ (у 2 знач.).

Омонем можуть ускладнюватися явищами, пов'язаними з історичними змінами голосних, зокрема притаманними українській мові переходом /o/, /e/ > /i/ в закритих складах та злиттям давніх /ы/, /и/ в сучасному /u/, а також живим фонетичним процесом у білоруській мові – аканням.

Ускладнення, спричинені історичними змінами голосних, яскраво ілюструють такі множини слів: *укр.* **КИТ**¹ [ч.] '1) найбільший морський ссавець,

схожий на рибу; 2) [перен., розм.] особа, що відіграє дуже важливу роль у якійсь сфері’, **КИТ**² [ч., розм.] ‘замазка’, **КІТ** [ч.] ‘свійська тварина родини котячих; самець кішки’ і *біл.* **КІТ**¹ [ч.] = *укр.* **КИТ**¹, **КІТ**² [ч.] = *укр.* **КИТ**²; *укр.* **КІСКА**¹ [ж.] ‘зменш.-пестл. до *коса*¹ (волосся)’, **КІСКА**² [ж.] ‘1) зменш.-пестл. до *коса*² (сільськогосподарське знаряддя); 2) [діал.] ніж із куска коси’, **КІСКА**³ [ж.] ‘зменш.-пестл. до *коса*³ (мис) і *біл.* **КІСКА** [ж.] ‘зменш.-пестл. до *кіса* (кішка)’, **КОСКА**¹ [ж.] ‘зменш.-пестл. до *каса*¹ (= *коса*¹)’, **КОСКА**² [ж.] ‘зменш.-пестл. до *каса*² (= *коса*²)’, **КОСКА**³ [ж.] ‘зменш.-пестл. до *каса*³ (= *коса*³)’, **КОСКА**⁴ [ж.] ‘розділовий знак; кома’; *укр.* **ЛИК**¹ [ч.] ‘1) [заст.] обличчя, а також його зображення (звичайно на іконах); 2) [перен.] зовнішній вигляд, видима поверхня чогось’; **ЛИК**² [ч., церк.] зібрання, сонм (ангелів, святих та ін.)’, **ЛІК**¹ [ч.] ‘1) лічіння, лічба; 2) результат, наслідок підрахунків’, **ЛІК**² [ч., рідко] ‘ліки’ і *біл.* **ЛІК**¹ [ч.] ‘1) поняття, за допомогою якого передається кількість і провадиться лічба; число; 2) лічіння, лічба; 3) кількість кого-, чого-небудь; 4) сукупність, кого-, чого-небудь; 5) результат гри, виражений числами; 6) [лінгв.] граматична категорія, що виражає одиничність чи множинність’, **ЛІК**² [ч., книжн., заст.] = *укр.* **ЛИК**¹.

Вплив акання на формування *омонімічних множин* можна простежити на таких прикладах:

– дієслова: *укр.* **ГАЛІТИСЯ** [недок., діал.] ‘квапитися, поспішати’, **ГОЛІТИСЯ** [недок.] ‘1) голити себе; бритися; 2) не носити бороди та вусів; 3) пас. до *голіти*’ і *біл.* **ГАЛІЦЦА** [недок., розм.] ‘зазіхати, ласитися’, **ГАЛІЦЦА** [недок.] = *укр.* **ГОЛІТИСЯ**; *укр.* **КОРІТИ** [недок.] ‘1) картати, дорікати; 2) [рідко] скоряти; 3) [діал.] схилити в покорі (голову, чоло)’ і *біл.* **КАРЬЦЬ**¹ [недок., розм.] = *укр.* **КОРІТИ** (у 1 знач.), **КАРЬЦЬ**² [недок.] ‘здирати кору, корувати’; *укр.* **МАРИТИ** [недок.] ‘1) мріяти // весь час думати й говорити про кого-, що-небудь; 2) безладно, безтямно говорити в гарячці або в сні’, **МОРІТИ** [недок.] ‘1) [рідко] труїти; 2) [перен., розм.] доводити до виснаження; мучити; 3) [розм.] дуже стомлювати; знесилювати; 4) [спец.] тримати деревину у воді, у спеціальному розчині, надаючи їй темного забарвлення та міцності, або фарбувати її морилкою’ і *біл.* **МАРЬЦЬ** [недок.] ‘мріяти’, **МАРЬЦЬ** [недок.] = *укр.* **МОРІТИ**;

– іменники: *укр.* **КАСА** [ж.] ‘1) спеціальна скринька або сейф для зберігання грошей, цінних паперів; 2) окремий відділ в установі, на підприємстві тощо для приймання, зберігання й видачі грошей, продажу квитків та ін.; 4) готівка (установи, підприємства, особи); 5) [друк.] скринька, поділена на комірки, в які розкладено за абеткою друкарський шрифт’, **КОСА**¹ [ж.] ‘довге заплетене волосся’, **КОСА**² [ж.] ‘сільськогосподарське знаряддя для косіння; коса’, **КОСА**³ [ж.] ‘мис’, **КОСА**⁴ [ж., діал.] ‘селезінка’ і *біл.* **КАСА** [ж.] = *укр.* **КАСА**, **КАСА**¹ [ж.] = *укр.* **КОСА**¹, **КАСА**² [ж.] = *укр.* **КОСА**², **КАСА**³ [ж.] ‘1) = *укр.* **КОСА**³; 2) вузька смуга чогось’, **КАСА**⁴ [ж., розм.] = *укр.* **КОСА**⁴; *укр.* **ПАЛИВО** [с.] ‘горюча речовина, яка при спалюванні утворює теплову енергію’, **ПОЛІВА** [ж.] ‘1) склувата маса, якою покривають керамічні вироби; 2) [діал.] полив’яний посуд’ і *біл.* **ПАЛІВА** [с.] = *укр.* **ПАЛИВО**, **ПАЛІВА** [ж.] = *укр.* **ПОЛІВА** (у 1 знач.).

Отже, серед *міжмовних омонімів* із повною семантичною відмінністю, які виникли під впливом внутрішньомовної *омонімії*, виявлено 17,7 % дієслів, 72,6 % іменників, 8,1 % прикметників та 1,6 % прислівників.

Висновки до другого розділу

Міжмовні омоніми з повною семантичною відмінністю (відношенням семантичного виключення) становлять близько 56,8 % від загальної кількості дібраного фактичного матеріалу. Вони можуть виникати внаслідок нерівномірного семантичного розвитку етимологічно тотожних слів, через випадковий збіг форми слів різного походження, а також під впливом внутрішньомовної *омонімії*.

Зазвичай у *міжмовних омонімів*, що постали в результаті неоднакового семантичного розвитку від етимологічно тотожних слів, навіть за відсутності спільної частини у значеннях, зберігаються сліди колишнього семантичного зв’язку. Зокрема, українсько-білоруські гомогенні *омоніми-дієслова* з відношенням семантичного виключення мають головно однаковий характер дії або називають стан чи перехід з одного стану в інший. Подеколи вони творяться за допомогою ідентичних префіксів від різних сем значеннево тотожних дієслів.

Іменникові *міжмовні омоніми* цієї групи можуть бути компонентами формально співвідносних і семантично тотожних фразем або належати до однакових тематичних шарів (назви виробів із тканини та їхніх деталей; назви об'єктів тваринного та рослинного світу; назви речей хатнього й господарського вжитку або їхніх частин; назви будівель та їхніх складників; назви органів, систем органів людини і тварини тощо). Деякі етимологічно споріднені й цілком відмінні значенням іменники, охоплені *міжмовною омонімією*, зберігають семантичну подібність на підставі однакової сприйманості органами чуття (слух, зір, дотик тощо) або наявності схожих характеристик (форма; розмір і кількість; просторовість; специфічність вияву; граничність і т. ін.).

Серед гомогенних прикметників із відношенням виключення, пов'язаних *міжмовною омонімією*, переважають якісні прикметники, що мають здебільшого схожий характер ознаки. У цій групі зафіксовано також кілька пар *омонімів-прикметників* з основним значенням відносності, утворених за допомогою однакових афіксів від лексично тотожних слів, і кілька пар, де прикметник однієї мови має значення відносності, а прикметник другої мови – значення якості.

Прикметники, утворені від *міжмовних омонімів-іменників* за допомогою ідентичних афіксів, також вступають у зв'язки *міжмовної омонімії*. Те саме можна сказати й про співвіднесені *омонімічні* пари відприкметникових прислівників. Іноді українсько-білоруська гомогенна *омонімія* охоплює й відіменникові прислівники.

Цілком відмінних змістом *міжмовних лексичних омонімів*, що виникли в результаті випадкового збігу слів різного походження, в українській і білоруській мовах, як свідчить наше дослідження, набагато менше. Серед таких *омонімічних* пар можна виокремити три підгрупи:

- 1) *міжмовні омоніми*, що постали внаслідок історичних змін голосних;
- 2) *міжмовні омоніми*, до появи яких спричинився живий фонетичний процес у білоруській мові – акання;
- 3) інші випадково виниклі *міжмовні омоніми*.

У першій підгрупі ми зафіксували тільки іменники.

Другу підгрупу репрезентують пари дієслів, що в обох мовах називають дію, рух, процес або одне з яких окреслює дію, а друге – процесуальний стан, віддієслівні іменники зі значенням назви дії і наслідку дії, інші іменники, прикметники та похідні від них прислівники.

Серед третьої підгрупи також є пари дієслів на позначення дії, а, крім того, постфіксальні дієслова зворотно-середнього та пасивного стану, утворені від дієслів активного стану, іменники з найрізноманітнішими значеннями (назви частин тіла або їхніх особливостей; назви страв; назви дії, стану чи наслідку дії та ін.), прикметники і утворені від них за допомогою ідентичних афіксів прислівники.

Особливий тип *міжмовних омонімів* із відношенням семантичного виключення становлять *міжмовні омоніми*, що з'явилися під впливом внутрішньомовної омонімії, тобто коли лексемі або множині *омонімічних* лексем (*омонемі*) однієї мови відповідає *омонема* іншої мови. Одиначну лексему можна вважати однократною *омонемою*.

Якщо n -кратній *омонемі* однієї мови відповідає t -кратна *омонема* іншої мови і серед компонентів *омонем* немає семантично співвідносних слів, то виникає $n \times t$ пар *міжмовних омонімів*, цілком відмінних значеннями. Коли ж в *омонемі* однієї мови є компонент (компоненти), що (має) мають із компонентом (компонентами) *омонемі* іншої мови відношення семантичної тотожності, включення або перетину, тоді можна говорити про $n \times t - k$ пар *міжмовних омонімів* із відношенням семантичного виключення, де k – кількість пар семантично співвідносних складників.

Компонентами *міжмовних омонем* можуть виступати будь-які з аналізованих частини мови (дієслова, іменники, прикметники, прислівники). Серед субстантивних компонентів *омонем* переважають конкретні іменники.

Загалом серед українсько-білоруських *міжмовних омонімів* із повною семантичною відмінністю виявлено 17,7 % дієслів, 67,5 % іменників, 9,2 % прикметників та 5,6 % прислівників.

РОЗДІЛ 3

ЧАСТКОВА СЕМАНТИЧНА ВІДМІННІСТЬ МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ

Характер семантичних відношень між лексемами двох мовних систем, охопленими *міжмовною омонімією* і частково відмінними у плані змісту, можна кваліфікувати як семантичне включення ($У \subset Б$, $У \supset Б$) або семантичний перетин ($У \cap Б$). Такий різновид *міжмовної омонімії* найчастіше виникає через різний ступінь розвитку семантичної структури етимологічно споріднених слів.

3.1. Відношення семантичного включення

Як свідчать спостереження, відношення семантичного включення ($У \subset Б$, $У \supset Б$) з'являються переважно тоді, коли моносемант відповідає полісемантові або коли співвіднесені полісеманти нерівноварті кількістю лексико-семантичних варіантів та переносних значень. Ця група слів становить приблизно 22,2 % від загальної кількості дібраного фактичного матеріалу.

Розгляньмо випадки, коли **український моносемант співвідноситься з білоруським полісемантом** ($У_m \subset Б_n$).

Дієслова активного стану цієї підгрупи називають фізичну чи емоційну дію: *укр. НАЛИГÁТИ* [док.] ‘прив’язати мотузку, ремінь до рогів худоби // зв’язати когось’⁵ і *біл. НАЛЫГÁЦЬ* [док.] ‘1) начепити мотузку, ремінь на роги, шию худобі // з’єднати, зв’язати мотузком, ременем; 2) [розм.] нанизати; 3) наловити за допомогою петлі; заарканити’, *укр. СВАВÓЛИТИ* [недок.] ‘діяти, поводитися, робити на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших’ і *біл. СВАВÓЛІЦЬ* [недок.] ‘1) пустувати, забавлятися, дуріти; 2) робити на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших // виступати проти кого-, чого-небудь; 3) поводитися несерйозно, легковажно; бешкетувати’. Це стосується

⁵ Тут і далі різними видами пунктиру в межах пари *міжмовних омонімів* підкреслено співвідносні семи.

здебільшого й до похідних постфіксальних дієслів: *укр.* **ГЛУМІТИСЯ** [недок.] ‘зле висміювати; насміхатися’ і *біл.* **ГЛУМІЦЦА** [недок., розм.] ‘1) марнуватися, нищитися, псуватися; 2) знущатися, насміхатися; 3) пас. до *глуміць*’.

Серед українських іменників-моносемантів, які відповідають білоруським полісемантам, чимало назв істот. Багатозначність білоруських відповідників у таких парах спричинена:

– розвитком переносних значень: *укр.* **БУСЕЛ** [ч.] ‘лелека, чорногуз’ і *біл.* **БУСЕЛ** [ч.] ‘1) лелека, чорногуз; 2) [перен., розм.] висока пляшка горілки’;

– поєднанням в одному слові кількох сем: *укр.* **МУЛЯР** [ч.] ‘фахівець, майстер мурування’ і *біл.* **МУЛЯР** [ч.] ‘1) робітник, який будує щось із каменю або цегли; 2) пічник’, *укр.* **ПОСУДНИК** [ч.] ‘робітник, що миє посуд’ і *біл.* **ПАСУДНИК** [ч.] ‘1) полиця, шафа для посуду; 2) робітник, що миє посуд’.

Цікавим є випадок, коли пряме значення українського моносеманта виявляється в білоруській мові переносним: *укр.* **ДРАПІЖНИК** [ч., розм.] ‘той, хто оббирає, обдирає когось; здирник // той, хто краде, грабує, вбиває’ і *біл.* **ДРАПЕЖНИК** [ч.] ‘1) хижа тварина; хижак; 2) [перен.] той, хто щось загарбує, жорстоко визискує когось // той, хто по-грабіжницькому ставиться до загального добра, використовує його для особистої наживи’.

Іменники цієї підгрупи, які називають неістоту, мають найрізномантніші значення – конкретні й абстрактні.

Зафіксовано два випадки, коли лексеми на позначення назв речей (предмети одягу, музичні інструменти) розвинули в білоруській мові переносні значення: *укр.* **БРИЛЬ** [ч.] ‘капелюх’ і *біл.* **БРЫЛЬ** [ч.] ‘1) капелюх; 2) козирок головного убору // [перен.] піддашся над входом’, *укр.* **ВОЛІНКА** [ж.] ‘народний духовий музичний інструмент, що складається з міха і вставлених у нього трубок; коза’ і *біл.* **ВАЛЫНКА** [ж.] ‘духовий народний інструмент, зроблений із трубок, вставлених у шкіряний мішок; дуда; 2) [перен.] забарна справа; тяганина’.

Іменники, твірні для дієслів чи похідні від них, називають переважно стан, наслідок дії або саму дію: *укр.* **ГЛУМ** [ч.] ‘зле висміювання; насміхання’ і *біл.* **ГЛУМ** [ч., розм.] ‘1) дія за знач. *глуміць* і *глуміцца*; 2) щось змарноване,

зіпсоване', *укр.* **ЗАДУ́МА** [ж.] 'стан того, хто заглибився в думки, роздуми' і *біл.* **ЗАДУ́МА** [ж.] '1) щось задумане; намір, план; 2) головна думка, ідея художнього твору; 3) стан того, хто задумався; задумливість', *укр.* **КЛЯ́ТВА** [ж.] 'присяга' і *біл.* **КЛЯ́ТВА** [ж.] '1) урочиста обіцянка; присяга; 2) [заст.] проклін, прокляття'.

Виявлено пару, у якій білоруський відповідник називає у другому значенні частину тіла: *укр.* **ДИХАВІ́ЦЯ** [ж., діал.] 'астма' і *біл.* **ДЫ́ХАВІ́ЦА** [ж.] '1) часте, утруднене дихання внаслідок захворювання бронхів; ядуха; 2) западина в нижній передній частині грудної клітки'.

До цієї підгрупи належать і такі пари іменників: *укр.* **ВІ́РІЙ** [ч.] 'теплі краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи' і *біл.* **ВЫ́РАЙ** [ч.] '1) теплі краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи; 2) зграя, ключ перелітних птахів', *укр.* **ГАРНІ́ТУР** [ч.] 'комплект, набір предметів, які служать одній меті' і *біл.* **ГАРНІ́ТУР** [ч.] '1) набір, комплект предметів певного призначення; 2) [розм.] костюм, *укр.* **І́МПЕТ** [ч., заст.] 'сильний натиск, раптовий порив; сила' і *біл.* **І́МПЭ́Т** [ч.] '1) розгін, рвучкість, навальність // гарячий порив, запал; 2) [діал.] запах, дух'.

Серед українських прикметників-моносемантів, співвіднесених із білоруськими полісемантами, переважають слова, утворені від дієслів та віддієслівних іменників: *укр.* **ВИДА́ТНИЙ** 'який вирізняється серед інших надзвичайними рисами, якостями, особливостями' і *біл.* **ВЫ́ДА́ТНЫ** '1) який вирізняється серед інших; широковідомий; 2) незвичайний, винятковий // знаменний; 3) дуже добрий; відмінний', *укр.* **ВІДМÓВНИЙ** 'який виражає відмову, заперечення' і *біл.* **АДМÓЎНЫ** '1) який заперечує щось // який свідчить про відсутність чогось; протилежний сподіваному; 2) поганий своїми якостями, властивостями; вартий осуду, ганьби // несхвальний, осудливий; 3) побудований, заснований на заперечних поняттях; 4) менший від нуля; 5) [фіз.] стос. до того виду електрики, матеріальними частинками якого є електрони'.

Пряме значення українського прикметника **ДРАПІ́ЖНИЙ** [розм.] 'сповнений бажання захопити щось, оволодіти чимсь', як і похідного від нього іменника, є в білоруській мові переносним: **ДРАПЕ́ЖНЫ** '1) який живиться

іншими тваринами (про звірів, птахів та ін.); хижий; 2) [перен.] сповнений прагнення до наживи; жадібний, ненажерливий'.

Відповідно до значень твірних прикметників у зв'язки *міжмовної омонімії* вступають і прислівники: *укр.* **ВІДМÓВНО** і *біл.* **АДМÓЎНА**.

У випадках, коли **білоруський моносемант співвідноситься з українським полісемантом** ($B_m \subset Y_n$), дієслова також головно називають найрізноманітніші дії. Наприклад, *біл.* **ВЫМАВІЦЬ** [док.] 'передати голосом звуки, слова своєї або чужої мови' і *укр.* **ВІМОВИТИ** [док.] '1) передати голосом звуки, слова своєї або чужої мови; 2) сказати, промовити // висловити думку, враження, почуття; 3) [розм.] випрохати // домовляючись, домогтися вигоди; 4) [діал.] дорікнути; 5) [діал.] відмовити', *біл.* **ЖЫРАВАЦЬ** [недок.] 'добувати їжу, пустуючи та гуляючи (про тварин, птахів і риб)' і *укр.* **ЖИРУВАТИ** [недок.] '1) поводитися несерйозно, пустувати // [розм.] кокетувати, залицятися; 2) [розм.] дозволяти собі надмірне задоволення потреб, бажань; 3) [мисл.] добувати їжу, пустуючи та гуляючи (про тварин, птахів і риб); 4) [сад.] розростатися зі шкодою для плодоношення', *біл.* **МІЛАВАЦА** [недок.] 'виявляти взаємну любов, пеститися; обійматися' і *укр.* **МИЛУВАТИСЯ** [недок.] '1) пестити одне одного, виявляючи взаємне кохання, ніжність; 2) дивитися на кого-, що-небудь, відчуваючи приємність; любуватися // захоплюватися чимсь; 3) мати втіху від певного заняття'.

Серед іменників цієї підгрупи виявлено лише одну пару, у якій слова в обох мовах означають істоту: *біл.* **БАХЎР** [ч., діал.] 'хлопчик; дитина' і *укр.* **БАХУР** [ч.] '1) [лайл.] розпусник, полубовник; 2) [зневажл.] позашлюбна дитина; байстрюк; 3) [діал.] хлопчик; дитина', а також одну пару, у якій слова поряд з істотою можуть називати й неістоту: *біл.* **АДНАЛÉТАК** [ч.] 'однорічна рослина, тварина' і *укр.* **ОДНОЛІТОК** [ч.] '1) ровесник; 2) однорічна рослина, тварина'.

Білоруські іменники цієї підгрупи, які окреслюють неістоту, мають значення:

– предметності: *біл.* **ЗАВУШНІЦА** [ж.] 'прикраса у вигляді кільця, дармовиса та ін., що прикріплюються до мочки вуха; сережка' і *укр.* **ЗАВУШНИЦЯ** [ж.] '1) запалення завушних залоз; 2) [діал.] сережка', *біл.* **ПАСАГ** [ч.] 'майно, яке давали батьки або родичі нареченій, коли вона виходила заміж' і *укр.* **ПОСАГ** [ч.]

‘1) майно, гроші, що їх давали батьки або родичі нареченій, коли вона виходила заміж; віно; 2) [етн.] місце за столом, де сидять наречений і наречена під час весілля; посад’, *біл.* **САРО́ЧКА** [ж.] ‘чоловічий (верхній і спідній) або жіночий (спідній) одяг для верхньої частини тіла’ і *укр.* **СОРО́ЧКА** [ж.] ‘1) жіноча або дитяча натільна білизна // жіночий одяг, що носять поверх білизни; 2) чоловіча натільна білизна або одяг, що носять поверх білизни // старовинне захисне військове спорядження, виготовлене з дроту, сталі та ін. на зразок цього одягу; 3) захисна оболонка’, *біл.* **ХМЫ́З** [ч.] ‘кущі, зарості молодих дерев; хмизняк’ і *укр.* **ХМИ́З** [ч.] ‘1) невелике тонке гілля, відділене від дерева; 2) [рідко] дрібні зарості; хмизняк’;

– місця: *біл.* **ГАЙНО́** [с., діал.] ‘лігво’ і *укр.* **ГАЙНО́** [с., розм.] ‘1) гній, кал; 2) безладдя; 3) лігво’, *біл.* **СУХАДО́Л** [ч.] ‘безводна долина, яку зволожують тільки дощові та снігові води’ і *укр.* **СУХОДІ́Л** [ч.] ‘1) безводна долина, яку зволожують тільки дощові та снігові води; 2) материк, суша’;

– речовинності: *біл.* **ЖЫВІ́ЦА** [ж.] ‘рідка прозора смола, що витікає зі стовбурів хвойних дерев’ і *укр.* **ЖИВІ́ЦЯ** [ж.] ‘1) густа прозора рідина, що витікає зі стовбура хвойного дерева і складається зі скипидару та смоляних кислот; 2) [жарт.] горілка’.

Крім того, виявлено дві пари іменників, у яких українські полісеманти можуть називати негативну подію: *біл.* **ПЕ́НЯ** [ж.] ‘штраф за невиконання або прострочення зобов’язань’ і *укр.* **ПЕНЯ́** [ж.] ‘1) штраф за невиконання або прострочення зобов’язань // [заст.] взагалі штраф; 2) [заст.] ремство, скарга; 3) [заст.] біда, горе’, *біл.* **ХА́ЛЕПА** [ж., розм.] ‘погода зі снігом та дощем; мокрий сніг’ і *укр.* **ХА́ЛЕПА** [ж.] ‘1) якась несподівана, прикра подія; біда, нещастя, неприємність; 2) [заст.] негода’.

Серед пар віддієслівних іменників цієї підгрупи переважають ті, у яких білоруський моносемант називає стан або наслідок дії: *біл.* **ВЫ́ЛІВАК** [ч.] ‘яйце, знесене без шкаралупи’ і *укр.* **ВІ́ЛИВОК** [ч.] ‘1) яйце, знесене без шкаралупи; 2) [спец.] вилитий із металу напівфабрикат’, *біл.* **ЗАПАЛÉННЕ** [с.] ‘хвороба, яка супроводиться підвищенням температури, припухлістю, почервонінням ураженої

частини тіла' і *укр.* **ЗАПА́ЛЕННЯ** [с.] '1) дія за знач. *запали́ти*; 2) [спец.] пристрій, що викликає спалах горючої суміші у двигунах внутрішнього згоряння; запалювання; 3) [мед.] хвороба, яка супроводиться температурою, припухлістю, почервонінням, болем уражених органів або частин тіла', *біл.* **ЗАРУ́КА** [ж.] 'запорука, гарантія' і *укр.* **ЗАРУ́КА** [ж., розм.] '1) протекція; 2) [рідко] запевнення, гарантія // доказ, свідчення чогось'.

Значно рідше білоруський моносемант означає лише дію: *біл.* **ЗВА́ДА** [ж.] 'сварка, чвара' і *укр.* **ЗВА́ДА** [ж., заст.] '1) незгода, ворожнеча; 2) сварка'.

У цій підгрупі слів зафіксовано одну пару прикметників: *біл.* **ПАКАЗНЫ́** 'розрахований на зовнішній ефект // який не відповідає дійсності; удаваний' і *укр.* **ПОКАЗНИ́Й** '1) який привертає увагу позитивними якостями, властивостями // солідний, фундаментальний // значний, великий (про розмір, кількість, вагу та ін.) // який вигідно вирізняється серед інших своїм виглядом; 2) який має гарну статуру, ставний; 3) розрахований тільки на зовнішній ефект // який не відповідає дійсності; удаваний'.

Серед зіставлених полісемантів із відношенням семантичного включення ($Y_n \subset B_n$, $Y_n \supset B_n$) виявлено лише дві дієслівні пари: *укр.* **ВІЛЮДНІТИ** [док., розм.] '1) змужніти, подорослішати // покращати 2) [перен.] навчитися правил поведінки, стати вихованим; 3) знелюдніти' і *біл.* **ВЫЛЮДНЕЦЬ** [док.] '1) змужніти, подорослішати // покращати; 2) [перен.] стати вихованим', *укр.* **ОБИГНА́ТИ** [док.] '1) випередити, перегнати // [перен.] досягти більших успіхів порівняно з іншими // [перен.] вирости швидше, ніж інші; 2) [рідко] зігнати звідкись кого-небудь // прогнати когось довкола чого-небудь' і *біл.* **АБАГНА́ЦЬ** [док.] '1) випередити, перегнати // [перен.] вирости швидше, ніж інші // [перен.] досягти більших успіхів порівняно з іншими; 2) зігнати звідкись кого-небудь // прогнати когось довкола чого-небудь; 3) за допомогою підгортальника обсіпати землю рядки картоплі, буряків тощо; 4) здерти, злупити'.

Як бачимо, у першій парі співвіднесені дієслова означають перехід з одного стану в інший, тобто набуття якісно нової ознаки, у другій – рух.

Розглядана підгрупа найбільш на іменники, що окреслюють істот. Під час дослідження зафіксовано тільки одну пару, у якій український відповідник може називати істоту: *укр. ШКО́ДА* [ж.] ‘1) втра́ти, зби́тки; 2) лю́дські жер́тви; втра́та когось; 3) [розм.] щось зі́псоване, ушко́джене, зні́вечене; 4) [рідко] неша́стя, бі́да; 5) посі́ви, тра́ви, що їх зни́щують тва́рини, завда́ючи зби́тків; 2) [розм.] пусту́н; 3) [розм.] нега́тивний вчи́нок або злочи́н; вина́’ і *біл. ШКО́ДА* [ж.] ‘1) пошко́дження, зби́тки, втра́ти; 2) пога́ний, небезпечний вчи́нок, дія́; щось небезпече́не свої́ми наслідка́ми; 3) зби́тки, завда́ні худо́бою; спа́ш’.

Іменникова лексика тут репрезентована назвами:

– предметів та їхніх частин: *укр. КРІ́СЛО* [с.] ‘1) різновид широкого, переважно м’якого стільця з бильцями та зручною спинкою; фотель; 2) [рідко] стілець; 3) [тільки мн., заст.] місця в партері театру; 4) [перен.] місце роботи́, поса́да’ і *біл. КРЭ́СЛА* [с.] ‘1) рід меблів, звичайно зі́ спинкою, призначений для сидіння однієї людини; стілець; 2) [перен.] місце роботи́, поса́да’, *укр. ПРУ́Т* [ч.] ‘1) тонка гнучка гілка без листя // довга тонка гілка, якою женуть худобу; хворостина // тонка лозина, призначена для тілесного покарання; різка // стебло, тонка гілка дуже гнучкої рослини; 2) довгий металевий стри́жень; 3) [діал.] міра земельної площі, що дорівнює приблизно гектару; вузький шматок поля’ і *біл. ПРУ́Т* [ч.] ‘1) тонка довга палиця без сучків; 2) довгий металевий стри́жень’, *укр. СТВО́Л* [ч.] ‘1) частина вогнепальної зброї у вигляді труби, через яку проходить, дістаючи напрям польоту, куля або снаряд; 2) [гірн.] вертикальна або похила частина шахти, яка має вихід на поверхню; 3) [розм.] предмет, пристрій, що має форму прямої труби’ і *біл. СТВО́Л* [ч.] ‘1) надземна частина дерева, яка тримає на собі гілки та листя; 2) в архітектурі – основна частина колони між базою і капітеллю; 3) частина вогнепальної зброї у вигляді труби, через яку проходить, дістаючи напрям польоту, куля або снаряд; 4) [гірн.] вертикальна або похила частина шахти, яка має вихід на поверхню; 5) предмет, пристрій, що має форму труби; 6) орган або тканинне утворення в організмі, які мають вигляд трубки’;

– місця: *укр.* **ПЛАЦ** [ч.] ‘1) площа для військових парадів і стройових занять; 2) [діал.] майдан’ і *біл.* **ПЛЯЦ** [ч.] ‘1) земля під садибою, садиба; 2) велика незабудована територія в місті або селі; майдан; 3) площа для військових парадів і стройових занять’;

– матеріалу: *укр.* **БІБУЛА** [ж., заст.] ‘1) обгортковий папір; 2) промокальний папір’ і *біл.* **БІБУЛА** [ж.] ‘1) промокальний папір; 2) папір для оздоблення чи обгортання; 3) [розм.] нелегальне видання’.

Основне значення *біл.* **БУЛЬБА** [ж.] ‘1) картопля; 2) [збірн.] бульби цієї рослини // страва з бульб цієї рослини’ – сільськогосподарська культура з м’ясистими потовщеннями на коренях, а *укр.* **БУЛЬБА** [ж.] ‘1) м’ясисте потовщення на коренях або взагалі на підземній частині рослини; 2) кулька на поверхні рідини; пухир, бульбашка; 3) [діал.] картопля (рослина, бульби, страва)’ називає в літературній мові одне з тих потовщень.

Укр. **ГЛІЦЯ** [ж.] ‘1) листя деяких дерев у вигляді голок, шпильок; хвоя; 2) велика дерев’яна голка, на яку нанизують листя // дерев’яна голка, якою плетуть сіті, килими та ін.; 3) [діал.] поперечна планка, яка щось з’єднує; 4) [діал.] місток із колод; кладка; 5) [архіт.] балясина; 6) лінійка, що розділяє верхню і нижню основи килима під час ткання’ і *біл.* **ІГЛІЦА** [ж.] ‘1) голкоподібне листя хвойних дерев і кущів; 2) [розм.] поперечний дерев’яний брусок, яким щось з’єднують’, крім сем одиничності, мають ще й семи сукупності.

Укр. **ЛАЗНЯ** [ж.] ‘1) приміщення, де паряться і миються; 2) миття в такому приміщенні’ і *біл.* **ЛАЗНЯ** [ж.] ‘1) приміщення, де миються і паряться; 2) [розм.] миття в такому приміщенні; 3) [перен., розм.] прочухан, сувора догана’ називають приміщення та процес, що відбувається в цьому приміщенні, а *укр.* **БЕСІДА** [ж.] ‘1) розмова; 2) повідомлення з наступним обміном думками; співбесіда; 3) [розм.] гуляння, бенкет; 4) [збірн., розм.] компанія учасників гуляння, бенкету; 5) [діал.] мова, мовлення’ і *біл.* **БЯСÉДА** [ж.] ‘1) збір гостей із частуванням; 2) [збірн.] учасники частування’ – процес та учасників процесу.

Віддіслівні іменники цієї підгрупи найчастіше означають назву дії, стану, наслідку дії, намір діяти, а подеколи й предмет чи набір предметів:

укр. **ГУЛЬНЯ** [ж., розм.] ‘1) веселе гуляння з частуванням; 2) веселе, з розвагами, танцями та ін. проведення часу’ і *біл.* **ГУЛЬНЯ** [ж.] ‘1) грання; діяльність дітей; 2) заняття для забави, відпочинку, підпорядковане певним правилам; гра // комплект предметів для гри; 3) [розм.] веселе, з розвагами, танцями та ін. проведення часу; 4) [розм.] веселе гуляння з частуванням; 5) швидка зміна кольорів, світла тощо; 6) інтрига, таємний задум’, *укр.* **ЗА́МАХ** [ч.] ‘1) спроба насильно відібрати щось, незаконним шляхом привласнити, захопити щось, позбавити чогось; 2) спроба вбити когось; 2) спроба, намір зробити, створити щось; 3) [рідко] змах; 4) розмах, розгін // поводження’ і *біл.* **ЗАМА́Х** [ч.] ‘1) підняття або відведення змахом (руки чи якогось предмета) для удару; 2) намір зробити щось велике, тяжке, важливе; 3) спроба незаконно захопити щось, позбавити чогось’, *укр.* **ОСА́ДКА** [ж.] ‘1) ступінь занурення предмета на плаву // [мор.] глибина занурення судна в воду; 2) [спец.] зменшення довжини, висоти і збільшення поперечника заготовки металевого виробу за допомогою кування’ і *біл.* **АСА́ДКА** [ж.] ‘1) дія за знач. асяда́ць – асе́сці (знижуватися/знизитися, ущільнившись, злежавшись); 2) дія і стан за знач. асадзі́ць (закріпити, надіти // завести в оправу // поставити коробку у віконний, дверний проріз); 3) ступінь занурення предмета на плаву // [спец.] глибина занурення судна у воду; 4) [спец.] кувальна операція, внаслідок якої збільшується товщина заготовки коштом її висоти; 5) держак у деяких інструментах; колодка; 6) рамка; 7) письмовий прилад у вигляді палички, стрижня, куди вставляється перо; ручка’, *укр.* **ПІДНО́С** [ч.] ‘1) дія за знач. піднести́; 2) плоский посуд для перенесення страв; таця; 3) подарунок, хабар’ і *біл.* **ПАДНО́С** [ч.] ‘1) дія за знач. падне́сці (піднести); 2) плоский посуд для перенесення страв’.

Серед співвіднесених полісемантичних лексем є й прикметники з найрізноманітнішими значеннями: *укр.* **ЗГО́ДНИЙ** ‘1) який дає, виявляє згоду; 2) який має однакові з кимсь погляди, дотримується того самого способу дії; солідарний із кимсь’ і *біл.* **ЗГО́ДНЫ** ‘1) який виявляє, дає згоду; 2) який дотримується з кимсь однієї думки, одних поглядів; солідарний із кимсь; 3) який збігається з чимсь; однаковий; 4) дружний, одностайний; 5) узгоджений,

злагоджений; 6) зграйний, гармонійний (про музику, співи)', *укр.* **ЗДАТНИЙ** '1) який може, уміє робити щось, поводитися певним чином; 2) придатний для чогось, годящий; 3) здібний, обдарований' і *біл.* **ЗДАТНЫ** '1) який може робити щось; схильний до чогось; умілий; 2) зручний, придатний для чогось', *укр.* **МІЦНИЙ** '1) який важко піддається руйнуванню, псуванню; 2) фізично витривалий, сильний, дужий // який має велику силу або свідчить про неї (про частини організму людини або тварини); 3) значний ступенем вияву, силою, величиною // звучний, сильний (про голос); 4) [перен.] духовно сильний; непохитний; 5) певний, твердий, надійний // який досяг високого ступеня вияву: глибокий (про почуття, сон тощо); 6) який робиться з великою силою; 7) який містить у собі велику кількість розчинених речовин; насичений // з великою концентрацією активних речовин // різкий, терпкий (запах, а також те, що має такий запах); 8) [розм.] з великим достатком; заможний' і *біл.* **МОЦНЫ** '1) який важко порвати, розбити, зламати тощо; тривкий; 2) здоровий, сильний, дужий // який має велику силу або свідчить про неї (про частини організму людини або тварини); 3) який робиться з великою силою // інтенсивний, сконцентрований; 4) значний ступенем вияву, силою, величиною // гучний; 5) [перен.] духовно сильний; непохитний; 6) надійний, стійкий // глибокий (про почуття, сон та ін.); 7) могутній, авторитетний // значний впливом, переконливий; 8) добре укріплений // добре озброєний, численний; 9) насичений, концентрований, нерозведений // з великою кількістю градусів // різкий, гострий; 10) [розм.] з великим достатком; багатий, заможний; 11) [перен.] досвідчений, добре обізнаний', а також відприкметникові прислівники *укр.* **МІЦНО** і *біл.* **МОЦНА**.

Відношення семантичного включення виникають між словами двох мов і тоді, коли одне з них має ширше значення або коли значення одного з них видове, а другого – родове: *укр.* **ВУЖАКА** [ч.] 'збільш. до *вуж*' і *біл.* **ВУЖАКА** [ж.] '1) [розм.] загальна назва плазунів із довгим гнучким тілом без ніг; змія, гадина; 2) [перен.] лиха, підступна людина; гад', *укр.* **ЗАКУТОК** [ч.] '1) місце, де сходяться дві внутрішні сторони предмета; куток // найвіддаленіша або малопомітна частина приміщення, двору, садиби тощо // взагалі віддалене, малопомітне місце //

[перен.] таємне, заховане від людського ока місце (душі, серця та ін.); 2) маленьке, тісне приміщення; комірчина // взагалі притулок, домівка; 3) [перен.] місцевість, віддалена від великого адміністративного і культурного центру; глушина // віддалена від центру частина населеного пункту' і *біл.* **ЗАКУТАК** [ч.] '1) темний, тісний куток; 2) [перен.] глухе, віддалене від культурних центрів місце', *укр.* **ІНТЕРНАТ** [ч.] '1) гуртожиток для учнів і студентів навчального закладу; 2) закритий навчальний заклад' і *біл.* **ІНТЭРНАТ** [ч.] '1) будь-який гуртожиток; 2) закритий навчальний заклад', *укр.* **КІЛИМ** [ч.] '1) тканий (часом вишиваний або плетений) візерунчастий виріб, яким оздоблюють стіни, вкривають підлогу тощо; 2) [перен.] те, що цілком укриває якийсь простір' і *біл.* **КІЛІМ** [ч.] '1) вовняний безворсий килим ручної роботи; 2) те, що цілком укриває якийсь простір'.

Отже, серед лексем із відношенням семантичного включення виявлено 15,6 % дієслів, 71,4 % іменників, 10,4 % прикметників та 2,6 % прислівників.

3.2. Відношення семантичного перетину

Відношення семантичного перетину ($У \cap Б$) спостерігаються в тих випадках, коли значення зіставлених слів неначе накладаються одне на одне (тобто в них є збіжні елементи), але водночас у кожного відповідника залишається відмінна семантична частина. Ця група становить приблизно 21,0 % від загальної кількості дібраного фактичного матеріалу.

Дуже часто значення дієслів цієї групи пов'язані з рухом та іншими механічними діями: *укр.* **ВІПЛИСТИ** [док.] '1) сплисти на поверхню; 2) плавом вибратися на берег; 3) пливучи, з'явитися звідкись, опинитися десь // [перен.] плавно, повільно вийти звідкись // [перен.] з'явитися звідкись, стати видним; 4) [перен.] виникнути, з'явитися (в думках, уяві)' і *біл.* **ВЫПЛЫСЦІ** [док.] '1) пливучи, з'явитися звідкись, опинитися десь // [перен.] плавно вийти, показатися; 2) плавом вибратися на берег; 3) сплисти на поверхню; 4) [розм.] викинути колос; заколоситися', *укр.* **ГУЛЯТИ** [недок.] '1) ходити поволі для відпочинку, втіхи // [перен.] їздити, ходити всюди, відчуваючи себе господарем становища

// [перен., розм.] бити, лупцювати (про пугу, батіг тощо) // [перен.] рухатися в різних напрямках (про явища природи) // [перен.] поширюватися (про хворобу, чутку та ін.); 2) веселитися, розважатися // святкувати якусь подію // пиячити; 3) [діал.] танцювати; 4) бути вільним від роботи // бути вільним, невикористаним (про землю та ін.); 5) [розм.] бути в любовних стосунках; 6) грати в якусь гру; 7) бути в періоді парування (про тварин) і *біл.* **ГУЛЯЦЬ** [недок.] ‘1) бавитися, гратися (перев. про дітей) // [перен.] робити щось несерйозно; прикидатися зайнятим; 2) грати в якусь гру; 3) ходити поволі для відпочинку, втіхи // [перен.] їздити, ходити всюди, відчуваючи себе господарем становища // [перен.] бити, лупцювати (про пугу, батіг тощо) // [перен.] рухатися в різних напрямках (про явища природи) // [перен.] поширюватися (про хворобу, чутку та ін.); 3) переливатися різними кольорами // грати (про усмішку тощо); 4) бути вільним від роботи // бути вільним, невикористаним (про землю та ін.); 4) веселитися, розважатися // святкувати якусь подію // пиячити; 5) [діал.] танцювати, скакати; 6) [перен.] швидко рухатися, грати (про рибу, птахів, комах); 7) [розм.] бути в любовних стосунках’, *укр.* **НАМ’ЯТИ** [док.] ‘1) розминаючи, приготувати певну кількість чогось; 2) натискаючи, натираючи чимсь, викликати біль, зробити рану; 3) [розм.] побити когось’ і *біл.* **НАМЯЦЬ** [док.] ‘1) розминаючи, приготувати певну кількість чогось; 2) прим’яти, зім’яти; 3) [розм.] звільняючи стебла від костриці, виготовити певну кількість волокна; натерти’.

Часом дієслово однієї мови окреслює і механічну, і емоційну (психічну) дію чи стан (у переносному значенні), а його відповідник – тільки емоційну (психічну) дію чи стан: *біл.* **ВАГАЦА** [недок.] ‘1) розмірено гойдатися; 2) [перен.] відчувати нерішучість, невпевненість; сумніватися; 3) [перен.] бути несталим; змінюватися’ і *укр.* **ВАГАТИСЯ** [недок.] ‘1) відчувати нерішучість; роздумуючи, схилитися то до одного, то до другого рішення; 2) [перен.] бути нестійким, непослідовним у діях’, *біл.* **ВІСНАВАЦЬ** [док.] ‘1) створити основу; 2) [перен.] аналізуючи факти, події, зробити висновки’ і *укр.* **ВІСНУВАТИ** [док.] ‘1) зробити висновок, висновки // вивести з чогось твердження; 2) [рідко] створити в уяві’.

Іноді значення механічної та емоційної (психічної) дії чи стану поєднують у собі дієслова обох мов: *укр.* **ЗАХОВА́ТИ** [док.] ‘1) покласти в невідоме для інших місце; сховати // захищаючи, помістити когось у потаємному місці або навмисне не показати людям // закрити, затулити, роблячи невидимим; 2) помістити, прибрати в належне, певне місце, зберігаючи від псування, втрати тощо; 3) [перен.] не виявити, не показати чогось; утаїти, приховати; 4) [розм.] зберегти в незмінному, недоторканному вигляді; 5) не змінити попереднього виразу, зберегти певний стан та ін.; 6) [розм.] поховати, закопавши в землю (померлого)’ і *біл.* **ЗАХАВА́ЦЬ** [док.] ‘1) оберігаючи, не дати пропасти, зникнути; зберегти цілим // [перен.] утримати (в пам’яті, серці); 2) не змінити, лишити в попередньому вигляді; 3) зберегти від псування, нищення // вберегти від загибелі, небезпеки; 4) лишитися в якомусь стані, становищі, не втратити якихось рис, властивостей; 5) [розм.] покласти, розмістити так, щоб інші не могли побачити, знайти; сховати // закривши собою, сховати; 6) [перен.] сховати, втаїти (думки, почуття та ін.); 7) додержуючи правил, неухильно виконати’, *укр.* **МАРУ́ДИТИ** [недок., розм.] ‘1) робити щось дуже повільно, зволікати з чимсь; 2) мучити, томити; 3) вередувати, капризувати’ і *біл.* **МАРУ́ДЗІЦЬ** [недок.] ‘1) робити щось дуже повільно, довго не починати якоїсь справи; 2) [перен.] виявляти нерішучість; вагатися’.

Первісно окреслюючи рух, *укр.* **ПРИСТУПІ́ТИ** [док.] ‘1) почати щось, узятися до чогось; 2) [розм.] наблизитися, підступити; 3) [перен.] зайти в розмову, знайомство, ближчі стосунки тощо; 4) звернутися до когось із проханням, вимогою; 5) [перен. розм.] раптово охопити когось (про почуття, бажання тощо) // загрожуючи, наблизитися до когось (про неприємності, хворобу та ін.); 6) [діал.] наступити ногою’ і *біл.* **ПРЫСТУПІ́ЦЬ** [док.] ‘1) наступивши на щось, притиснути, притримати; 2) [заст.] наблизитися, підступити; 3) почати щось, узятися до чогось’ розвинули значення початку якоїсь дії.

З іншими активними діями пов’язані значення таких зіставлених дієслів: *укр.* **ВІ́БАВИТИ** [док.] ‘1) вирятувати або допомогти комусь позбутися чогось неприємного; 2) вивести, знищити’ і *біл.* **ВЫ́БАВІЦЬ** [док., розм.] ‘1) витягти, дістати щось загрузле; 2) [перен.] визволити, допомогти комусь вийти з тяжкого

становища; 2) переконати, примусити когось вийти, виїхати звідкись; 3) знайти вільний час', *укр.* **ГВАЛТУВА́ТИ** [недок.] '1) змушувати силою до статевого акту; 2) кричати, галасувати; 3) шалено, несамовито гавкати; валувати; 4) виводити зі стану спокою; колошкати // дратувати (собак); 5) бити на сполох' і *біл.* **ГВАЛТАВА́ЦЬ** [недок.] '1) чинити насильство; знущатися; 2) змушувати силою до статевого акту; 3) кричати, галасувати', *укр.* **ТНУ́ТИ** [недок.] '1) різати, рубати // косити; 2) бити, вдаряти; 3) [перен.] швидко, запально грати на якомусь музичному інструменті; 3) жалити, кусати (про комах)' і *біл.* **ТНУ́ЦЬ** [недок.] '1) бити, вдаряти; 2) боляче кусати; 2) проймати (про холод, біль тощо)'.

Деякі дієслова цієї підгрупи стосуються до сфери мовленнєвої діяльності: *укр.* **ВІДКАЗА́ТИ** [док.] '1) сказати чи написати у відповідь; 2) [розм.] заповісти комусь що-небудь перед смертю; 3) [діал.] відмовити; 4) [діал.] насваритися на когось' і *біл.* **АДКАЗА́ЦЬ** [док.] '1) сказати чи написати у відповідь; 2) розповісти вчителеві урок; 3) озватися, відгукнутися; 4) зреагувати на щось; 5) бути покараним, відповісти за щось; 5) [розм.] вийти з ладу, зіпсуватися', *укр.* **ВІДМОВЛЯ́ТИ** [недок.] '1) давати відповідь про небажання або неможливість виконати щось; 2) не погоджуватись одружитися; 3) говорити у відповідь; відповідати; 4) переконувати кого-небудь не робити чогось; відраджувати; 5) [перен.] переставати працювати, діяти внаслідок несправності, зіпсуття (про механізми); 6) [перен.] переставати діяти або підкорятися волі внаслідок перевтоми тощо (про частини людського організму)' і *біл.* **АДМАЎЛЯ́ЦЬ** [недок.] '1) давати відповідь про небажання або неможливість виконати щось; 2) не погоджуватись на шлюб; 3) виступати проти чогось; 4) спростовувати', *укр.* **ВОРОЖИ́ТИ** [недок.] '1) угадувати майбутнє чи минуле на картах, воску та ін.; 2) уживати слова, застосовувати прийоми, чародійна сила яких має вплив на людину, природу тощо; чарувати; 3) [перен., жарт.] поратися біля кого-, чого-небудь' і *біл.* **ВАРАЖЫ́ЦЬ** [недок.] '1) угадувати майбутнє чи минуле на картах, лініях руки та ін.; 2) міркувати, робити здогади; 3) провіщати; 4) [розм.] вабити, зачаровувати; 5) [перен., розм.] майстерно, як чарівник, працювати над чимсь'.

Укр. **ТРИВА́ТИ** [недок.] ‘1) відбуватися протягом певного часу // існувати, бути // триматися (про погоду, явища природи тощо); 2) [діал.] жити, існувати; 3) [заст.] чекати’ і *біл.* **ТРЫВА́ЦЬ** [недок.] ‘1) терпіти, витримувати // миритися з чимсь тяжким; 2) відбуватися протягом певного часу; 3) зберігати здатність виконувати своє призначення’ називають стан; *укр.* **ВІРОБИТИСЯ** [док.] ‘1) скластися, створитися внаслідок досвіду, вправ, повторюваності // стати кимсь, працюючи в якійсь галузі // удосконалитися; 2) набути певних рис у процесі виробництва; 3) виснажитися в роботі’ і *біл.* **ВЫРАБИ́ЦА** [док.] ‘1) набути певних особливостей у процесі виробництва; 2) [розм.] замазатися; 3) [розм.] вийти, вибратися зі скрути // визволитися; 4) напрацюватися // багато працюючи, стомитися’ – перехід з одного стану в інший, а *укр.* **ЗАХОВА́ТИСЯ** [док.] ‘1) розташуватися так, щоб бути непомітним для кого-, чого-небудь; сховатися // стати невидним або малопомітним серед чогось, у чомусь; 2) [перен.] не виявити перед іншими своїх думок, намірів, почуттів; 3) залишитися цілим, неушкодженим, зберегтися від псування, загибелі тощо; 4) [діал.] повестися’ і *біл.* **ЗАХАВА́ЦА** [док.] ‘1) не пропасти, не зникнути; лишитися в наявності // не змінитися, лишитися в попередньому стані // лишитися в когось, при комусь, не втратитися // [перен.] утриматися (в пам’яті, серці); 2) не зіпсуватися, не пошкодитися; 3) не минути, не зникнути (про почуття, настрої); 4) [розм.] розміститися так, щоб інші не могли побачити, знайти; сховатися // стати невидним або непримітним серед чогось, у чимсь’ – перехід з одного стану в інший або збереження попереднього стану.

Серед *омонімічних* іменників із відношенням семантичного перетину виявлено лише одну пару слів, які називають істоту: *укр.* **ЛЯ́ЛЬКА** [ж.] ‘1) дитяча іграшка у вигляді фігурки людини // макет фігури якоїсь істоти для вистав; 2) [перен.] безвільна людина або людина, якою розважаються // людина, яка виконує чужу волю; 3) [розм.] мала дитина’ і *біл.* **ЛЯ́ЛЬКА** [ж.] ‘1) дитяча іграшка у вигляді фігурки людини // макет фігури якоїсь істоти для вистав; 2) [розм.] хтось привабливий, щось привабливе’.

Крім того, зафіксовано один випадок, коли український іменник одночасно називає заклад і робітника цього закладу: *укр.* **БРОВАР** [ч., заст.] ‘1) пивоварня; 2) пивовар’ і *біл.* **БРОВАР** [ч.] ‘1) винокурня; 2) пивоварня’.

Інші співвіднесені іменники з конкретним значенням (основним) можуть називати також механізми, будівлі, споруди або їхні елементи: *укр.* **СКЛЕП** [ч.] ‘1) закрите підземне приміщення, де зберігаються труни з померлими; 2) розташоване під землею або всередині гірського масиву заглиблення; підземелля, печера; 3) підсобне приміщення для зберігання зброї, реманенту тощо; склад; 3) [діал.] крамниця; 4) [рідко] склепіння’ і *біл.* **СКЛЕП** [ч.] ‘1) погріб; 2) закрите підземне приміщення, де зберігаються труни з померлими’, *укр.* **ТЯЖ** [ч.] ‘1) ремінь чи трос, що служать для передавання тягової сили; 2) ремінь чи мотузка, що з’єднує верхній кінець голоблі з віссю переднього колеса для вирівнювання руху екіпажа; 3) велике дерев’яне кільце, яким з’єднують плуг і колішню; 4) сухожилля; 5) [заст.] вагітність’ і *біл.* **ЦЯЖ** [ч.] ‘1) ремінь чи трос, що служать для передавання тягової сили; 2) ремінь чи мотузка, натягнуті від верхнього кінця голоблі до осі переднього колеса для вирівнювання руху екіпажа; 3) скріпа, зв’язка’, *укр.* **ХВІРТКА** [ж.] ‘1) невеликі двері у воротах, огорожі; 2) [рідко] дверцята в хліві, стайні’ і *біл.* **ФОРТКА** [ж.] ‘1) скляні дверцята у вікні; кватирка // віконце у дверях, стіні; 2) невеликі двері у воротах, огорожі; 3) [перен.] вихід з якогось становища; 3) стулка дверей, воріт, вікон тощо; 4) [розм.] вільний час у розкладі педагога; вікно’.

Укр. **КРИНІЦЯ** [ж.] ‘1) викопана й захищена цямринами від обвалів яма для добування води з водоносних шарів землі; колодязь; 2) [рідко] вихід підземних вод на поверхню землі; джерело; 3) [перен.] основа, скарбниця чогось’ теж найчастіше окреслює споруду, а *біл.* **КРЫНІЦА** [ж.] ‘1) вихід підземних вод на поверхню землі; джерело; 2) [перен.] основа, скарбниця чогось; 3) [спец.] писемна пам’ятка, документ, на основі якого проводять наукове дослідження’ такого значення зовсім не має.

Конкретні поняття виражає й чимало віддієслівних іменників цієї групи: *укр.* **ОКРАСА** [ж.] ‘1) прикраса, оздоба; 2) [перен.] предмет гордості якогось

середовища, колективу тощо; 3) [перев. мн., рідко] змалювання кого-, чого-небудь у привабливішому вигляді, ніж є насправді' і *біл.* **АКРАСА** [ж.] '1) прикраса, оздоба; 2) присмака, заправа', *укр.* **КОЛІСКА** [ж.] 1) ліжечко для спання і колисання дитини; 2) [перен., уроч.] місце виникнення і розвитку чогось; 3) [діал.] гойдалка' і *біл.* **КАЛЫСКА** [ж.] 1) ліжечко для спання і колисання дитини; 2) [перен.] місце виникнення і розвитку чогось; 3) висячий поміст для піднімання вгору, а також для робіт на висоті', *укр.* **СКРУТОК** [ч.] '1) скручений жмут соломи, прядива та ін.; 2) щось скручене трубкою, кільцем, клубком' і *біл.* **СКРУТАК** [ч.] '1) предмет, скручений трубкою, кільцем, клубком; 2) пакунок'.

Однак трапляються, звичайно, й такі, що називають стан чи наслідок дії, рідше – саму дію: *укр.* **ВІДКАЗ** [ч.] '1) [заст.] відмова; 2) [розм.] відповідь' і *біл.* **АДКАЗ** [ч.] '1) викликані питанням чи звертанням слова, викладені усно чи письмово; відповідь; 2) реакція, відгук // викликані чимсь дії, вчинки; 3) результат розв'язання математичної задачі, прикладу; 4) відповідальність', *укр.* **ВІДМОВА** [ж.] '1) відповідь про небажання або неможливість виконати щось; 2) [заст.] будь-яка відповідь; 3) [техн.] зупинка, неспрацювання механізмів, які вийшли з ладу' і *біл.* **АДМОВА** [ж.] '1) дія за значенням адмаўляць – адмовіць і адмаўляцца – адмóвіцца; 2) відповідь про небажання або неможливість виконати щось', *укр.* **ГАНЬБА** [ж.] '1) принизливе для когось становище; 2) недобра слава; безчестя' і *біл.* **ГАНЬБА** [ж.] '1) безславне становище, яке викликає крайній осуд, зневагу // дії, вчинки, які викликають зневагу, осуд // те, що неславить, принижує чиюсь гідність; 2) вада, гандж', *укр.* **ХОДКА** [ж.] '1) [розм.] поїздка, похід із поверненням на вихідне місце для доправлення вантажів, пасажирів тощо; 2) [діал.] подорож пішки; 3) [діал.] валка' і *біл.* **ХОДКА** [ж., розм.] '1) поїздка, похід із поверненням на вихідне місце для доправлення кого-. чого-небудь; 2) порція, кількість чогось'.

Дію або стан окреслюють ще й непохідні іменники: *укр.* **ЗВ'ЯГА** [ж., діал.] '1) гавкіт; 2) сварка' і *біл.* **ЗВ'ЯГА** [ж., розм.] '1) надокучливий гавкіт; 2) настирливе чіпляння з докорами, вимогами, проханнями', *укр.* **ЛАГОДА** [ж., рідко] '1) злагода; 2) лагідність' і *біл.* **ЛАГОДА** [ж., розм.] '1) приємний спокій, краса; 2) злагода', *укр.* **СМАГА** [ж.] '1) сильне бажання пити; спрага; 2) наліт у

роті, на губах від спраги // пересохла плівка на губах від підвищеної температури тіла // підвищена температура тіла; гарячка; 3) золотаво-коричневий або темно-коричневий колір шкіри, набутий під дією сонячного проміння та вітру; засмага' і *біл.* **СМА́ГА** [ж.] '1) сильне бажання пити; 2) недостача вологи, спека; 3) [перен., розм.] сильне прагнення чогось'.

Відтінок сукупності мають *укр.* **ТЛУМ** [ч., розм.] '1) натовп, юрба; 2) величезна кількість кого-, чого-небудь; безліч // [перен.] скупчення, рій (про думки та ін.); 3) метушня, шарпанина' і *біл.* **ТЛУМ** [ч., розм.] '1) одуріння, очманіння; 2) шум, гамір, метушня; 3) шумний натовп людей', *укр.* **БЕ́БЕХИ** [мн.] '1) [зневажл.] подушки, взагалі пожитки; манатки; 2) [розм.] нутрощі; 3) [розм.] стусани' і *біл.* **БЭ́БАХІ** [мн.] '1) нутрощі, кишки; 2) [зневажл.] зношені речі, лахи', *укр.* **НЕ́ТРІ** [мн.] '1) важкопрохідні місця, порослі лісом, чагарником'; 2) [перен.] глуха, густо забудована, брудна, погано впорядкована для життя частина міста' і *біл.* **НЕ́ТРЫ** [перев. мн.] '1) глибини землі й усе, що там міститься; надра; 2) [перен.] внутрішній простір, внутрішня частина чогось // внутрішні, глибинні частини країни, району тощо; 3) непрохідні, глухі місця, порослі густим лісом; 4) [перен.] внутрішня, глибинна частина (пам'яті, народу тощо); 5) [перен.] важкі, складні, глибокі питання, сторони чогось'. Іменники передостанньої пари вживаються тільки у множині, білоруський відповідник останньої пари може подеколи мати й однину – **НЕ́ТРА** [ж.].

Зафіксовані *міжмовні омоніми-прикметники* з відношенням семантичного перетину називають:

– ознаки та властивості, пов'язані з характером дії (більша частина): *укр.* **ГВАЛТÓВНИЙ** [розм., рідко] '1) який сповіщає про небезпеку, кличе на допомогу; 2) швидкий, навальний; 2) раптовий, несподіваний' і *біл.* **ГВАЛТÓЎНЫ** '1) супроводжуваний або викликаний насильством, примусом; 2) раптовий, несподіваний; 3) навальний, поривчастий', *укр.* **МАРУ́ДНИЙ** '1) який вимагає багато часу та зусиль; копіткий; 2) повільний, неквапливий; 2) який викликає нудьгу; нудний // набридливий' і *біл.* **МАРУ́ДНЫ** '1) повільний, неквапливий; 2) неповороткий; 3) копіткий', *укр.* **МЕТКІ́Й** '1) швидкий і вправний у роботі

// про рухи такої людини, її руки тощо // який жваво і спритно рухається; рухливий // який швидко бігає; прудкий; 2) який енергійно і вміло веде справи, легко знаходить вихід зі скрути; 3) здатний точно спрямовувати щось у ціль // точно спрямований у ціль // такий, яким влучають без промаху і *біл. МЕТКІ* ‘1) здатний влучати точно в ціль // точно спрямований у ціль // такий, яким влучають без промаху; 2) [перен.] який точно й гостро відбиває суть чогось’, *укр. ХВАТКІЙ* [розм.] ‘1) здатний добре хапати щось; 2) [перен.] беручий, охочий до чогось; 3) схильний до крадіжок; злодійкуватий’ і *біл. ХВАТКІ* [розм.] ‘1) який чітко хапає щось; 2) [перен.] спритний, кмітливий’;

– внутрішні й зовнішні ознаки та властивості: *укр. ВАЖКІЙ* ‘1) який має велику вагу чи справляє враження великої ваги; 2) густий, щільний (про тканину); 3) який повільно засвоюється організмом і викликає відчуття тягаря в шлунку (про їжу); 4) великий, масивний (про людину, тварину їхні частини тіла) // який здається значним вагою внаслідок втоми, слабості тощо // малорухливий, неповороткий; 5) позбавлений легкості, швидкості, характерний для руху когось значного вагою, незграбного або втомленого (про ходу, біг та ін.); 6) який вимагає великого напруження й зусиль // який відбувається з утрудненням // складний для розуміння, сприйняття // позбавлений чіткості, громіздкий, обтяжений деталями; 7) який несе з собою всілякі труднощі, страждання // обтяжливий, надмірний // пов’язаний із фізичним чи розумовим напруженням, великими турботами або неприємностями // сповнений труднощів, нестатків, горя; 8) значний ступенем, силою прояву // який призводить до поганих наслідків // сповнений фізичних мук, страждань // який дуже вражає; 9) дуже сумний, гнітючий, безрадісний // який свідчить про напружену, гнітючу атмосферу // який викликає або залишає після себе неприємне почуття // який темними фарбами, забарвленням справляє враження похмурості; 10) дуже густий, сильний і неприємний (про запах та ін.); 11) нелегкий для порозуміння, незлагідний у стосунках; непривітний (про людину та її вдачу) // який нелегко піддається впливові, вихованню // який виражає суворість, похмурість; 12) [тільки ж., розм.] вагітна; 13) великий розмірами і потужний у дії // який має потужне озброєння, великокаліберну зброю // призначений для виробництва великих

і потужних машин, верстатів тощо' і *біл.* **ВА́ЖКІ** '1) який має значну вагу при невеликому об'ємі; 2) [перен.] важливий, значний; 3) [перен.] позбавлений легкості; тяжкий (про кроки, почуття та ін.); 4) [перен.] переконливий', *укр.* **САМО́ТНИЙ** '1) який стоїть, розміщується окремо від інших предметів // лише один; єдиний // [рідко] безлюдний; 2) який залишився, живе наодинці // який відчуває себе чужим серед людей; 3) який не має сім'ї, рідних, близьких; самотній // який мінає без сім'ї, рідних, близьких // [рідко] такий, у якому живе самотня людина' і *біл.* **САМО́ТНЫ** '1) який залишився, живе наодинці // який відчуває себе чужим серед людей; 2) сумний, журливий // пройнятий смутком // який виражає сум'.

– часові й вікові ознаки: *укр.* **СТА́ЛИЙ** '1) незмінний, постійний, розрахований на довгий час; 2) безперервний // який не мінає, не залишає когось (про стан, почуття тощо); 4) який є постійним атрибутом когось, чого-небудь; 5) який протягом тривалого часу не змінюють (про місце проживання, роботу тощо); 6) [перен.] твердий, непохитний // який надійно забезпечує існування, розвиток чогось // остаточно визначений, сформований (про погляди, поняття та ін.)' і *біл.* **СТА́ЛЫ** '1) який став дорослим, досяг повного розвитку // властивий такій людині; 2) здатний робити, діяти самостійно; серйозний; 3) досвідчений, який досяг майстерності; 4) постійний, незмінний, розрахований на довгий час; 5) добре обдуманий; який указує на досвідченість, майстерність', *укр.* **НЕСТА́ЛИЙ** '1) який часто змінюється; 2) [перен.] який часто змінює свої погляди, звички // який виражає нетвердість, нестійкість' і *біл.* **НЯСТА́ЛЫ** '1) який не досяг зрілості, повного розвитку; 2) несерйозний, легковажний; 3) нестійкий у поглядах, схильностях', *укр.* **ТРИВА́ЛИЙ** '1) який довго тривав або триває; довгочасний; 2) [рідко] тривкий, міцний' і *біл.* **ТРЫВА́ЛЫ** '1) міцний, тривкий; 2) незмінний, надійний, стійкий; 3) [перен.] витривалий, загартований // властивий такій людині // здатний терпіти несприятливі умови (про рослини); 4) [розм.] тривний, ситний'.

Прислівники, утворені від прикметників за допомогою однотипних афіксів, також часом мають відношення семантичного перетину: *укр.* **МЕ́ТКО** і *біл.* **МЕ́ТКА**, *укр.* **ВА́ЖКО** і *біл.* **ВА́ЖКА**, *укр.* **САМО́ТНЬО** і *біл.* **САМО́ТНА**, *укр.* **СТА́ЛО** і *біл.* **СТА́ЛА**, *укр.* **НЕСТА́ЛО** і *біл.* **НЯСТА́ЛА**, *укр.* **ТРИВА́ЛО** і *біл.* **ТРЫВА́ЛА**.

Подібно до семантичного включення семантичний перетин слів може виникати й тоді, коли одне з них має ширше значення або коли значення одного з них видове, а другого – родове, але тільки за умови, що слово з вузким чи видовим значенням має ще інші семи: *укр.* **БОТВІННЯ** [с., збірн.] ‘стебла і листя коренеплідних рослин’ і *біл.* **БАЦВІННЕ** [с., збірн.] ‘1) листя і стебла буряків; 2) страва з бурякових стебел і листя’, *укр.* **ПЛІТ** ‘1) огорожа з хворосту; 2) скріплені рядами колоди для сплаву або для переправи на них по воді’ і *біл.* **ПЛОТ** [ч.] ‘будь-яка огорожа’.

Отже, серед лексем із відношенням семантичного перетину виявлено 28,8 % дієслів, 43,8 % іменників, 16,4 % прикметників та 11,0 % прислівників.

3.3. Функційно-стилістична й емоційно-експресивна асиметрія

Досі ми розглядали тільки семантичні особливості *міжмовних омонімів*, бо саме вони становлять предмет нашого дослідження. Але, як відомо з розділу 1, *міжмовні омоніми* можуть різнитися не лише значенням. Іноді відмінності стосуються до функційно-стилістичного або емоційно-експресивного забарвлення семантично співвідносних слів.

3.3.1. Розбіжності у функційно-стилістичному забарвленні. Тут можна виокремити такі *омонімічні опозиції*: стилістично нейтральне – стилістично забарвлене (спеціальне), незастаріле – застаріле, загальномовне – діалектне.

1) Розбіжності, пов’язані з належністю слів до різних стилів та сфер уживання (стилістично нейтральне – стилістично забарвлене), простежуються, наприклад, в іменниковій *омонімічній* парі *укр.* **КІШКА** – *біл.* **КІШКА**.

Український іменник **КІШКА** [ж.] ‘1) еластична трубка травного тракту людини або тварини; 2) вид ковбаси, начиненої кашею з кров’ю; кров’янка; 3) гумова або брезентова трубка чи рукав для подавання води; шланг’ у значенні ‘шланг’ не має стилістичних обмежень і вживається як у розмовній,

так і в технічній царині: *По той бік шахти вже лилася з кишки вода, лилася просто на землю й стікала туди, наниз, до яру* (Б. Грінченко); *Всім дуже подобалося, як він [Микола Вороний] вийшов з Дому літератури, аж коливався на ногах, підійшов до якогось двірника, що поливав кишкою тротуар, відібрав у нього цей інструмент влади над вуличною пилюкою й почав обливати всіх перехожих* (Д. Гуменна); – *А що треба сказати? – питається він, припасовуючи довгу кишку до крана* (Б. Харчук). У білоруській мові іменник **КІШКА** [ж.] ‘1) еластична трубка травного тракту людини або тварини; 2) [розм.] гумова або брезентова трубка для подавання води; шланг’ має виразний розмовний характер: [Старая:] *З двара з помпай прыляцелі: Людзі ім ваду цягаюць, Яны кішкаю пускаюць На закоты, на застрэжкі* (Янка Купала); *Адным махам запрэгли коней у таратайкі, напоўнілі бочки вадою, прыладзілі куды трэба драбіны, забралі кішкі, насосы і з грукатам накіраваліся на вуліцах* (А. Мрый); *Турэмны доктар, плюгавы чалавечак з сінім носам і мышынымі вочкамі за шкельцамі пенснэ, гразіў, што будзе карміць штучна праз гумовую кішку, Сямашка казаў: «Калі ўдасца» – і наказваў вялізны кулак* (С. Грахоўскі).

Ще одна омонімічна пара стилістично розбіжних слів – укр. **СОЧИТИ**² і біл. **САЧЬЦЬ**¹.

Білоруське дієслово **САЧЬЦЬ**¹ [недок.] ‘1) пильно спостерігати; 2) цікавлячись, стежити за розвитком, станом, ходом чогось // [перен.] уважно вглядатися, вслухатися, щоб уловити подробиці; 3) стежити, наглядати для контролю, охорони // піклуватися, турбуватися; 4) установлювати постійний нагляд, щоб викрити; 5) нетерпляче чекати; виглядати; 6) підстерігати; 7) [мисл.] відшукувати по сліду’ загальноновживане, стилістично нейтральне: *Чарнявы хлопец сачыў за ёю [дзяўчынай] спотайку, нічога не разумеючы і адчуваючы вострую знявагу* (Якуб Колас); *Мы сачылі, як паступова шырылася паска цёмнай вады між белым корпусам цеплахода і прычалам: паўметра, метр, тры...* (І. Мележ); *Таму загадана было сачыць і лавіць карабейнікаў, асабліва ж носьбітаў тых кніг, што не прайшлі мыты і маглі быць небяспечнымі* (У. Караткевіч); *Ці варта круг рабіць ім развітальны, З тугой за*

кантынентамі *сачыць*, Як быццам бачыць кадр дакументальны, Дзе ім ужо статыстамі не быць? (А. Куляшоў). Його ж семантично тотожний український відповідник **СОЧИТИ**² [недок.] належить до розмовної лексики: *Воловик і давай його сочити: чим він живе, чи не краде де страви, та й пристеріг, що Дмитро і в снідання, і в обід, і під вечір уплітає молоко* (О. Кониський); – *Ти даремно його сочиш, – мовив юродивий, – він призначений мені!* (Е. Андієвська); *Данило вперіцив його і вдруге, і втретє. – За те, що перехитрив сам себе і вже сочиш за добрими людьми. Зараз же повертай коні в крайс! Я тебе, волоцюго, здам своєму начальнику!* (М. Стельмах); *Врешті Пилипові увалося терпцю, й він сьогодні вдосвіта осідлав коня кріпенько, сам сів гарненько та й потягнув до себе на Січ. А Хівря сочила, не встиг Пилип за ворота виїхати, як вона крикнула на гвалт наймитів* (Ю. Мушкетик).

Стилістичні відмінності слов'янських міжмовних омонімів, як зазначає С. Хуцишвілі, зумовлені «специфікою розвитку слов'янських мов у різні періоди, починаючи з найдавніших часів» [53, с. 64].

2) Розбіжності за стилістико-хронологічною ознакою (незастаріле – застаріле) демонструє, зокрема, іменникова омонімічна пара укр. **ТАЛІРКА** – біл. **ТАЛЁРКА**.

У білоруській мові іменник **ТАЛЁРКА** [ж.] '1) кругла посудина з широким дном і низькими вінцями // кількість страви, що вміщується в такій посудині; 2) [тільки мн.] ударний музичний інструмент, який складається з двох металевих дисків; 3) [спец.] назва якоїсь деталі, що має форму диска' – слово активного лексичного запасу: – *Лепи вазьмі ды закусі, – сказала жонка, падсоўваючы яму доўгую талерку, дзе, натапырыўшы вуха, ляжала белае, як паркалёвае, парася* (Кузьма Чорны); *У хату назносілі лавак, сталоў, талерак, нажоў і відэльцаў* (І. Навуменка); *Стаю з талеркамі ў руках, трымаю прывезены яму абед, гляджу на яго палатно – дых займае...* (В. Карамазаў). Український омонімічний відповідник **ТАЛІРКА** [заст.] = біл. **ТАЛЁРКА** (у 1 знач.) у сучасному мовленні майже не трапляється, але про його колишню широку вживаність (поряд із варіантом **ТАРІЛКА**) свідчать приклади з творів

письменників кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя, вихованих у різних діалектних ареалах: *Музика різала, пиляла – аж струни лопались; скрипки угиналися; бубон, як грім серед літа, бухтів; мідяні **талірки** бряжчали та цокали, немов сто пар циганських коней з бобончиками та дзвониками перло селом...* (Панас Мирний); *І метнулась до комірки, Принесла аж три **талірки** М'яса, шницлів, ковбаси; Перед мене все приносить, Потім сіла та ще й просить: – Їж! Чом більше не їси?* (І. Франко); *Хома пустивсь на хитрощі: як йому подадуть яку траву, та він одною рукою придержує **талірку**, а другою мота; як вичистить зовсім, тогді і ткне її у зуби хлопцеві* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Застарілим в українській мові вважається й колись основне значення іменника **АРТІКУЛ** [ч.] – ‘стаття, розділ або параграф закону, договору, розпорядження тощо’: *А Лев так далі мовив: – Слухайте ж, яка моя воля! Перший **артикул** нової конституції каже: «Всі звірі рівні перед правом, а право – то цар!»* (І. Франко); *Урегулювання шлюбно-сімейних відносин посідає чільне місце в новітній історії України. Так, у проєкті Основного державного закону Української Народної Республіки (1920 р.) цим відносинам присвячено два **артикули** [статті]* (І. Бегей); – *Пригадай, чому Львівське братство вписало в свій статут такі **артикули*** (З. Тулуб). Натомість білоруський іменник **АРТЪКУЛ** [ч.] ‘1) невеликий науковий або публіцистичний твір у збірнику, журналі, газеті тощо; 2) самостійний розділ, параграф у юридичному документі, описі, словнику і т. ін.; 3) розділ фінансового плану, кошторису, який визначає джерело прибутків або мету видатків // різновид прибутків або видатків; 4) розряд, різновид чого-небудь; 5) тип виробу, товару’ належить до активної лексики й уживається майже в усіх значеннях української лексеми **СТАТТЯ** [ж.]: *У газеце, дзе вы надрукуеце мой некралог, няхай таксама будзе недзе побач жывы, таленавіты **артыкул** пра несмяротнасць сапраўднай паэзіі* (Янка Брыль); *Куды страшней, калі я, пішучы **артыкул**, выпусціў з-пад увагі нейкую важную акалічнасць, нечага не ўлічыў* (А. Крэйдзіч); *Вярнуўшыся, выпілі, замачылі яго [Сцяпанаў] першы ўдалы паход – адным словам, Сцяпан*

мусіў запэкаца, нажыць на сябе яшчэ адзін **артыкул** з крымінальнага кодэксу (Г. Далідовіч).

Що ж до іменніка **СТАЦЦЯ** [ж.], то він у сучасній білоруській мові має досить обмежену сферу вживання: його використовують тільки як військовий термін на позначення розряду, ступеня старшинського (раніше також матроського) звання у флоті. За часів поділу суспільства на стани ним окреслювали також становий ступінь чи розряд. Тепер це історизм.

Колись досить популярна й широковживана в білоруській мові лексема **МЁСТА** [с.] ‘1) [заст.] великий населений пункт; зазвичай адміністративний, промисловий, торговий або культурний центр; місто; 2) [діал.] ринкова площа’ у значенні ‘великий населений пункт’ поступилася іменникові **ГОРАД** [ч.], хоч її можна побачити ще у творах літераторів другої половини ХІХ – початку ХХ сторіччя (письменники білоруського зарубіжжя послуговувалися нею й пізніше): *Не люблю я места (на-расейску – горад). Надта там цяснота і вялікі сморад* (Ф. Багушэвіч); *Паэты вучаць месты, вёскі, Як трэба жыць, багатым быць, А самі ж часта на падноскі Не ўмеюць грошы зарабіць* (Янка Купала); *У Вільні я сустрэў натоўпы змабілізаванай моладзі. Чакалі на абмундураванне. Места* *ноччу было не асвечанае* (Я. Малецкі); *Цывільныя ўцекачы былі пераважна з Полаччыны. Апавядалі, што большыня местаў на ўсход ад Маладэчна, улучна з найбліжэйшай Вілейкай, ужо эвакуявалася* (Кастусь Акула). Проте її український омонімічний відповідник **МІСТО** [с.] ‘1) великий населений пункт; зазвичай адміністративний, промисловий, торговий або культурний центр; 2) [заст.] місце, де відбувається базар – торгівля (перев. приватна) продуктами харчування або предметами широкого вжитку на площі або у спеціально збудованому приміщенні; 3) [заст., розм.] місцевість, місце’ і досі вживається в цьому значенні щонайширше: *А Гірчило, легко перестрибуючи з гостряка на гостряк, швидко опинився на кручі й непомітно темною тінню понад самою землею полинув до міста* (В. Королів-Старий); *У вечірнім місті плакали трамваї, пропадали сльози сині на дротах* (В. Сосюра); *Над містом стояла срібна місячна ніч* (З. Тулуб); *Ми запрошуємо вас до Венеції, міста на воді, міста-*

корабля, *міста-привида*, першого ж тижня по закінченні традиційного Великого Свята (Ю. Андрухович). Іменник **ГОРОД** [ч.] у значенні ‘місто’ має в українській мові яскравий розмовний характер і вважається застарілим.

Цілком очевидно, що застарівати можуть не лише слова з усіма своїми відтінками значення, а й окремі семи або відтінки значення слів.

3) Розбіжності *міжмовних омонімів* за стилістико-локальною ознакою у близькоспоріднених мовах не менш численні за будь-які інші функційно-стилістичні відмінності.

Наприклад, прикрасу у вигляді кільця, дармовиса та ін., що прикріплюється до мочки вуха, білоруська літературна мова окреслює іменником **ЗАВУШНІЦА** [ж.], утвореним за спільнослов'янською моделлю, і це єдине значення згаданого слова: *Над імі ўзвышаўся старэйшына табара дзед Даніла ў чорным капелюшы, з-пад смольных кудзераў з павуцінкамі сівізны паблісквала вялікая завушніца, вусы звісали ніжэй падбародка, арліныя вочы ад бляску польмя наліліся чырванню* (С. Грахоўскі); *Ведаў Астаневіч, што Людміла фантазіруе: няма і не будзе ў яе ні залатых завушніц, ні японскага парыка* (М. Гроднеў); *Я са шляхоў далёкіх і цяжкіх Дамоў гасцінцаў прывязу такіх: З паклонам бацьку – Мужнасць і адвагу; Братам – па-брацку: Да палётаў прагу; На завушніцы для малой сястрычкі – Дзве зіхатлівыя Смяшынкi-знічкі...* (В. Зуёнак). Аналогічний дериват є й в українській мові – **ЗАВУШНИЦЯ** [ж.] ‘1) запалення завушних залоз; 2) [діал.] сережка’, однак загальноновживаною є тільки його перша сема – назва хвороби (синонім – *паротит*). Друга сема, тотожна змістові білоруського відповідника, вважається діалектною, але до неї часом звертаються автори творів про княжу добу, бажаючи підкреслити слов'янський колорит: – *То зверху – гриби, – прошепотіла, довіряючись, пані Дорота. – А під ними – персні, хрестики, ланцюжки, діадеми, браслети, завушниці...* (Р. Іваничук); *Вони [соснові скіпки] мерехтіли дивовижними зблисками на камінцях напалків [перснів], завушниць, на золотокованих верижцях [ланцюжках]...* (Р. Іванченко). Адже на позначення вушної прикраси сучасна українська літературна мова використовує

запозичення з російської мови **СЕРГА (СЕРЕЖКА)**, яке походить, найімовірніше, з тюркських мов.

Український іменник **ВА́ДА** [ж.] ‘1) негативна риса; недолік // фізичний недолік // пошкодження або неякісність; 2) те, що шкодить, має шкідливий вплив’ має загальнономовний характер: *Перша вада у мого чоловіка була та, що він вельми любив чортів згадувати...* (О. Кониський); – *Ще ні. Тільки теоретично. Але розрахунки показують, що я переміг. Коротко про суть. Людина, яка стане проникливою тепер, уже позбавиться тих вад, про які я говорив* (О. Бердник); *Але маю ваду, з якою безсило борюся цілий свідомий вік: не вмю тримати на язиці солодких слів і викочувати їх у світ, ховаючи в тому-таки язиці труту* (В. Шевчук). А його білоруський омонімічний відповідник **ВА́ДА** [ж., діал.] = укр. **ВА́ДА** (у 1 знач.) належить до діалектної лексики: *Каб Бог прадугледжваў манахаў – ён бы прадугледзеў дзеля гэтай мэты і людзей з пэўнай вадай* (У. Караткевіч); *Вядома, папа – чалавек са сваімі вадамі, але мала хто так тонка ведае і адчувае паэзію* (У. Арлоў).

Наведені омонімічні пари свідчать, що діалектними також можуть бути не лише слова, а й окремі семи слів. Приклади з творів красного письменства потверджують активну взаємодію діалектів із літературною мовою.

3.3.2. Розбіжності в емоційно-експресивному забарвленні. Цей тип розбіжностей яскраво ілюструють, зокрема, такі пари міжмовних омонімів, як укр. **ГЕНДЛЮВА́ТИ** – біл. **ГАНДЛЯВА́ЦЬ**, укр. **ЧАСІ́НА** – біл. **ЧАСІ́НА**.

Білоруське дієслово **ГАНДЛЯВА́ЦЬ** [недок.] ‘1) провадити торгівлю // [перен.] робити щось предметом торгівлі; 2) займатися торгівлею як професією // продавати товар покупцям’ зовсім не має емоційно-експресивних рис і цілком відповідає українському **ТОРГУВА́ТИ**: *У атрадзе вастрасловы кпілі, што камандзір гандлюе міскамі і лыжкамі* (І. Шамякін); *У Харосіцы – Гуляр, пяцідзесяцігадовы кавалер, нястомны песеннік і здаравенны весялун. Гандлюе ў вясковай краме* (Я. Брыль); *Арандатар плаціць пэўную суму – а колькі ён пасля выб’е з мужыкоў, рамеснікаў і купцоў (якім, дарэчы, дазволена гандляваць*

тільки з арандатарам) – нікога не датычыцца (У. Караткевіч). Натомість в українського дієслова **ГЕНДЛЮВА́ТИ** [недок., зневажл.] ‘торгувати заради наживи; спекулювати’ є підкреслено зневажливий відтінок: – *Ти всім гендлював, то не гендлюй часом: він ще помститься за себе* (М. Стельмах); *Мурах-баба виголосив у мечеті проповідь про розпусного султана, який проводить час у розкошах і гендлює державою та військом, яничари з мідними казанами поривалися з казарм на вулицю* (Р. Іваничук); *Онуки лицарів гендлюють волею, як ті повії, що по шинках тиняються, своїм нещасним тілом!* (В. Шевчук).

Українському іменникові **ЧАСІ́НА** [ж., розм.] ‘невеликий проміжок тривалості якоїсь дії, що становить годину або кілька хвилин’ невластива експресія: він уживається переважно в усній мові та мові персонажів художньої літератури: *Розмова на часину перервалася; обидва задумалися* (Панас Мирний); *Скаже [Онисько] й примовкне на якусь часину, мружачи на співбесідника підсліпувате око, аж доки той не запитає, чого ж це воно так, що – не треба...* (Г. Тютюнник); *Деколи скинеться рибеня – на жарку погоду. Зорі затріпочуть, розлинуться, а по якійсь часині знов стають на місце...* (О. Гончар). Його ж білоруський омонімічний відповідник **ЧАСІ́НА** [ж.] ‘1) час, пора, мить; 2) [уроч.] проміжок часу, що який вирізняється чимось важливим, значущим; доба; 3) короткий відтинок часу’ може вживатися і в емоційно нейтральному: *Кожны дзень яны [Вадзім і Ірына] разам – на працы ў будаўнічым трэсце, дзе ён – інжынер-планавік, а яна – лабарантка, у вольную часіну – у кіно, на бульвары ці ў сваёй маленькай кватэры на чацвёртым паверсе новага дома* (В. Быкаў), і в урочистому контексті: *І ты – нямога пасяджэння Магутны замак – як жывеш? Праб’е часіна адраджэння – Ізноў ты, мілы, загудзеш!* (М. Краўцоў).

Як бачимо, відмінності в емоційно-експресивному забарвленні слів щонайвиразніше прозирають у художніх текстах, виявляючи тісний зв’язок із функційно-стилістичними особливостями.

Висновки до третього розділу

Міжмовні лексичні омоніми з частковою семантичною відмінністю (відношенням семантичного включення або перетину) становлять близько 43,2 % від загальної кількості дібраного фактичного матеріалу. Вони найчастіше виникають унаслідок нерівномірного розвитку семантичної структури етимологічно споріднених слів.

Відношення семантичного включення між українсько-білоруськими *міжмовними омонімами* з'являються тоді, коли:

- український моносемант співвідноситься з білоруським полісемантом;
- білоруський моносемант співвідноситься з українським полісемантом;
- співвіднесені полісеманти різняться кількістю лексико-семантичних варіантів та переносних значень;
- одна з лексем має ширше значення або значення однієї з них видове, а другої – родове.

Зафіксовані дієслова першої підгрупи називають здебільшого фізичну дію або емоційний стан.

Серед українських іменників-моносемантів, які відповідають білоруським полісемантам, чимало назв істот. Багатозначність білоруських відповідників у таких парах спричинена розвитком переносних значень або поєднанням в одному слові кількох сем. Іменники цієї підгрупи, що називають неістоту, мають найрізноманітніші значення – конкретні й абстрактні. Є випадки, коли лексеми на позначення назв речей (предмети одягу, музичні інструменти) теж розвинули в білоруській мові переносні значення.

Серед українських прикметників-моносемантів, співвіднесених із білоруськими полісемантами, переважають слова, утворені від дієслів та віддієслівних іменників. Відповідно до значень твірних прикметників у зв'язки *міжмовної омонімії* вступають і прислівники.

Часом пряме значення українського моносеманта виявляється в білоруській мові переносним.

Дієслова другої підгрупи теж називають головню найрізноманітніші дії (механічні, психоемоційні, мовленнєві тощо).

Виявлено одну іменникову пару, де слова в обох мовах означають істоту. Білоруські іменники-моносеманти, що окреслюють неістоту, мають значення предметності, місця, сукупності, речовинності і т. ін. Крім того, є дві пари іменників, у яких українські полісеманти можуть називати негативну подію.

У цій підгрупі зафіксовано тільки одну прикметникову пару. Обидва прикметники називають зовнішні ознаки.

Серед *омонімічних опозицій* третьої підгрупи виявлено лише дві дієслівні пари. У першій дієслова означають перехід з одного стану в інший, тобто набуття якісно нової ознаки, а в другій – рух.

Розглядана підгрупа найбільш на іменники, що окреслюють істот. Іменникова лексика тут репрезентована здебільшого назвами предметів та їхніх частин, а також назвами місця й матеріалу. Зафіксовано іменникові пари, де співвіднесені слова, крім сем одиничності, мають ще й семи сукупності, одночасно називають приміщення і процес, що відбувається в цьому приміщенні, або процес та учасників процесу.

Серед співвіднесених полісемантичних лексем є й прикметники, що окреслюють властивості, пов'язані з характером дії, зовнішні ознаки та ін., а також відприкметникові прислівники.

Четверту підгрупу в нашому дослідженні складають конкретні іменники.

Відношення семантичного перетину спостерігаються в тих випадках, коли:

– значення зіставлених слів неначе накладаються одне на одне (тобто в них є збіжні елементи), але водночас у кожного відповідника залишається відмінна семантична частина;

– одна з лексем має ширше значення або значення однієї з них видове, а другої – родове (за умови, що лексема з вужчим чи видовим значенням має ще інші семи).

Перша підгрупа набагато численніша. Дуже часто значення дієслів цієї підгрупи пов'язані з рухом та іншими механічними діями. Іноді дієслово однієї

мови окреслює і механічну, і емоційну (психічну) дію чи стан (у переносному значенні), а його відповідник – тільки емоційну (психічну) дію чи стан. Подеколи значення механічної та емоційної (психічної) дії чи стану поєднують у собі дієслова обох мов.

Серед *омонімічних* іменників першої підгрупи зафіксовано лише одну пару слів, які називають істоту, а також один випадок, коли українська лексема одночасно називає заклад і робітника цього закладу. Інші співвіднесені іменники з конкретним значенням (основним) окреслюють механізми, будівлі, споруди або їхні елементи тощо. Чимало співвіднесених віддієслівних іменників теж виражають конкретні поняття, однак трапляються, звичайно, й такі, що називають стан чи наслідок дії, рідше – саму дію. Є кілька пар, у яких дію або стан означають непохідні іменники або іменники, твірні для дієслів.

Аналізовані прикметники цієї підгрупи називають переважно ознаки та властивості, пов'язані з характером дії, рідше – внутрішні, зовнішні, часові або вікові ознаки. Прислівники, утворені від таких прикметників за допомогою однотипних афіксів, також можуть мати відношення семантичного перетину.

Другу підгрупу в нашому дослідженні репрезентують дві пари іменників із конкретними і збірними значеннями.

Загалом серед українсько-білоруських *міжмовних омонімів* із частковою семантичною відмінністю виявлено 22,0 % дієслів, 58,0 % іменників, 13,3 % прикметників та 6,7 % прислівників.

Але *міжмовні омоніми* різняться не лише семантикою. Змістова неоднорідність етимологічно тотожних слів у близькоспоріднених мовах може простежуватися й у функційно-стилістичному або емоційно-експресивному забарвленні значеннево співвідносних лексичних одиниць.

Розбіжності, які виникають через належність слів до різних стилів та сфер уживання, притаманні багатьом парам *міжмовних омонімів* і зумовлені специфікою розвитку слов'янських мов. Відмінності в емоційно-експресивному забарвленні лексем найвиразніше прозирають у художніх текстах, виявляючи тісний зв'язок із функційно-стилістичними особливостями.

ВИСНОВКИ

Проблема *міжмовної омонії* досить різнопланова та багатогранна. Її системне й широке вивчення почалося 1928 року, коли побачила світ праця М. Кесслера та Ж. Дерокіньї, присвячена французько-англійським і англо-французьким лексичним паралелям (автори назвали їх *фальшивими друзями перекладача*), хоч сам термін *міжмовні омоніми*, треба зазначити, з'явився аж у п'ятдесятих роках двадцятого сторіччя з легкої руки українського письменника та перекладача М. Рильського, який одним із перших зауважив відповідники такого характеру в слов'янських мовах. Але серед лінгвістів і досі немає єдиної думки щодо доречності цього терміна і меж самого явища *міжмовної омонії*.

Поряд із *фальшивими друзями перекладача* й *міжмовними омонімами* в наукових розвідках можна натрапити на такі терміни: *міжмовні аналогізми*, *міжмовні пароніми*, *міжмовні синоніми*, *відносні міжмовні синоніми*, *квазісиноніми*, *міжмовні полісеми*, *фальшиві*, або *неповні лексичні паралелі*, *міжмовні паралелі*, *гетероніми*, *фальшиві когнати*, *псевдоеквіваленти*, *фальшиві міжмовні еквіваленти*, *апроксимати*, *квазіінтернаціоналізми*, *тавтоніми* та ін.

Проте більшість мовознавців послідовно використовує термін *міжмовні омоніми*, який, попри певну умовність, дуже точно, на нашу думку, відбиває суть *омонії* – симетрію форми й асиметрію змісту.

Під *міжмовними омонімами* ми розуміємо різномовні слова, які збігаються формою усно, на письмі чи в межах регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами, і цілком або частково різняться змістом.

Від *міжмовних омонімів* слід відрізнити *міжмовні пароніми* – цілком або частково відмінні значенням різномовні слова, дуже близькі формою, яку, однак, не можна вважати тотожною чи звести до регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами.

Наше розуміння *міжмовної омонімії* та *паронімії* ґрунтується на поєднанні принципу формальної тотожності з принципом формальної відповідності, що згідно з ним лексему однієї мови можна вважати формально відповідною лексемі іншої мови, коли фонетична та/або графічна форма цієї лексеми в одній мовній системі відповідає формі, у якій її слід було б виразити в іншій мовній системі (у разі одиничного вживання в мовленні, транслітерації чи запозичення слова).

Міжмовні омоніми систематизують за різними ознаками, але найчастіше в основі їх класифікації лежать формальний, етимологічний, частиномовний або семантичний принципи. В основу нашого дослідження семантичних особливостей українсько-білоруських *омонімічних* відповідників покладено саме останній принцип, за яким розрізняють *повні* (мають у кожній із порівнюваних мов відмінне значення) і *часткові* (мають як спільні, так і відмінні значення) *міжмовні омоніми*.

Спираючись на логічну схему формально-змістової відповідності, відношення між повними *міжмовними омонімами* можна схарактеризувати як семантичне виключення, а між частковими *міжмовними омонімами* – як семантичне включення або семантичний перетин.

Міжмовні омоніми з повною семантичною відмінністю (відношенням семантичного виключення) становлять близько 56,8 % від загальної кількості дібраного фактичного матеріалу. Серед них – 17,7 % дієслів, 67,5 % іменників, 9,2 % прикметників та 5,6 % прислівників. Вони можуть виникати внаслідок неоднакового семантичного розвитку етимологічно тотожних лексем, через випадковий збіг форми слів різного походження або під впливом внутрішньомовної *омонімії*. Як свідчить наше дослідження, найменше (12,1 %) в цій групі тих українсько-білоруських *омонімічних* відповідників, що постали в результаті випадкового збігу гетерогенних слів.

Зазвичай у *міжмовних омонімії*, що з'явилися в результаті нерівномірного семантичного розвитку від етимологічно тотожних слів, навіть за відсутності спільної частини у значеннях, зберігаються сліди колишнього семантичного зв'язку.

Міжмовні омоніми з частковою семантичною відмінністю (відношенням семантичного включення або перетину) становлять близько 43,2 % від

загальної кількості дібраного фактичного матеріалу. Серед них – 22,0 % дієслів, 58,0 % іменників, 13,3 % прикметників та 6,7 % прислівників. Подібно до повних гомогенних *омонімів* вони найчастіше виникають унаслідок нерівномірного розвитку семантичної структури етимологічно споріднених слів.

Відношення семантичного включення в українсько-білоруських *омонімічних опозиціях* з'являються тоді, коли:

– український/білоруський моносемант співвідноситься з білоруським/українським полісемантом;

– зіставлені полісеманти різняться кількістю лексико-семантичних варіантів та переносних значень;

– одна з лексем має ширше значення чи значення однієї з них видове, а другої – родове.

Відношення семантичного перетину в українсько-білоруських *омонімічних опозиціях* спостерігаються в тих випадках, коли:

– значення зіставлених слів неначе накладаються одне на одне (тобто в них є збіжні елементи), проте водночас у кожного відповідника залишається відмінна семантична частина;

– одна з лексем має ширше значення або значення однієї з них видове, а другої – родове (за умови, що лексема з вузьким чи видовим значенням має ще інші семи).

Але в близькоспоріднених мовах, як ми з'ясували побіжно, *омоніми* можуть різнитися не лише семантикою. Дуже часто змістове наповнення значеннєво тотожних *міжмовних омонімів* залежить від їхнього функційно-стилістичного або емоційно-експресивного забарвлення. Саме тому всеосяжне вивчення маркованої *омонімічної* лексики, як і *міжмовної омонімії* взагалі, має незаперечну цінність і може стати складовою частиною нашої подальшої роботи, спрямованої на чіткішу систематизацію слів, охоплених цим явищем, глибше дослідження *міжмовних омонімів* та створення словника українсько-білоруських *міжмовних омонімів* і *паронімів* (див. додаток).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика» / сост. В. Акуленко, С. Комиссарчик, Р. Погорелова, В. Юхт ; под общ. рук. доц. В. Акуленко. Москва, 1969. 384 с.
2. Антипина О. Фонологическая типология паронимов современного русского языка. *Вестник Башкирского государственного университета*. 2012. Вып. 1. Т. 17. С. 257–259.
3. Барбук С. Некоторые особенности русского ударения. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. 5. С. 164–169. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2013_16_5_27 (дата звернення: 21.03.2019).
4. Бельчиков Ю., Панюшева М. Словарь паронимов русского языка. Москва, 2002. 464 с.
5. Бернштейн С. Сравнительная грамматика славянских языков : учебник. Москва, 2005. 352 с.
6. Борисенко Н. Лексико-семантическая интерференция в русской речи на Украине (лингвистический и социолингвистический аспект) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Киев, 1990. 15 с.
7. Будагов Р. Человек и его язык. Москва, 1976. 428 с.
8. Веракша Т. Лингвистическая природа паронимов русского языка : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Санкт-Петербург, 2000. 39 с.
9. Вишнякова О. Паронимия в русском языке : учеб. пос. для пед. вузов по спец. «Рус. яз. и лит.». Москва, 1984. 128 с.
10. Вотінцева М. Міжмовні омоніми неспоріднених мов. *Східнослов'янська філологія : збірник наук. праць. Серія «Мовознавство»*. 2015. Вип. 25. С. 37–42.
11. Гикал Л. Квазиинтернациональная лексика как явление межъязыковой асимметрии (на материале русского, английского и немецкого языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Краснодар, 2005. 28 с.
12. Готлиб К. Г. Междуязыковые аналогизмы французского происхождения в немецком и русском языках : автореф. ... канд. фил. наук. Новосибирск, 1966. 21 с.

13. Готлиб К. Г. Словарь «ложных друзей переводчика» (русско-немецкий и немецко-русский). Москва, 1985. 160 с.
14. Грабчиков С. Межъязыковые омонимы и паронимы. Опыт русско-белорусского словаря. Минск, 1980. 259 с.
15. Грабчыкаў С. Слоўнік паронімаў беларускай мовы. Мінск, 1994. 478 с.
16. Григорянова Т. К вопросу о межъязыковых омонимах в славянских языках (на материале словацкого, чешского и русского языков). *Филологический класс*. 2015. № 4. С. 23–26.
17. Гринчишин Д., Сербенська О. Словник паронімів української мови. Київ, 2008. 320 с.
18. Дубичинский В. Интернациональность омонимов и паронимов. *Предмет и технологии обучения иностранных учащихся* : зб. ст. Харьков, 1994. С. 92–96.
19. Дубичинский В., Ройтер Т. Теория и лексикографическое описание лексических параллелей : монография. Харьков, 2015. 148 с.
20. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол. : О. Мельничук (гол.) та ін. ; АН УРСР, НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
21. Зволінський В. Фальшива міжмовна еквівалентність в українській та чеській мовах. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2005. № 1. С. 75–84.
22. Игнатьева Н. Фразеологическая межъязыковая омонимия как источник интерференции. *Вестник Российского гуманитарного университета дружбы народов. Серия «Русский и иностранные языки и методика их преподавания»*. 2016. № 2. С. 22–27.
23. Кійко С. Міжмовна омонімія з погляду різних лінгвістичних дисциплін. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Вип. 9(3). С. 20–25. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2017_9\(3\)__6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2017_9(3)__6) (дата звернення: 17.03.2019).
24. Ключникова Л., Степанова К. Межъязыковые омонимы и способы их передачи на язык перевода. *Культура и цивилизация*. 2017. Т. 7. № 3А. С. 68–76.

25. Коницкая Е. Русско-словенские лексические параллели. *SLAVISTICA VILNENSIS*. 2011, С. 53–66.
26. Кононенко І., Співак О. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів / за ред. І. Кононенко. Київ, 2008. 343 с.
27. Кочерган М. Основи зіставного мовознавства : підручник. Київ, 2006. 424 с.
28. Красных В. Толковый словарь паронимов русского языка. Москва : АСТ, 2003. 589 с.
29. Лабенко О. Генеза міжмовної омонімії у неспоріднених мовах (на матеріалі французької та української мов). *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2011. Вип. 27. С. 137–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pssrtt_2011_27_19 (дата звернення: 19.03.2019).
30. Лапанік В. Суфіксальныя прыметнікі-паронімы ў словаўтваральных гнёздах з каранямі лацінскага паходжання. *Працы кафедры сучаснай беларускай мовы*. Мінск, 2014, Вып. 13. С. 19–23.
31. Латышев Л. Технология перевода. Москва, 2007. 320 с.
32. Лемцюгова В. Українська-біларускі слоўнік / рэд. : М. Бірыла, А. Супрун. Мінск : Вышэйшая школа, 1980. 688 с.
33. Манакин В. Сопоставительная лексикология. Киев, 2004. 327 с.
34. Міхалевіч А., Мордас Н. Міжмоўная аманімія як праблема сучаснай лексікаграфіі. *Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі : зб. навук. арт.* Мінск, 2015. С. 79-81.
35. Муравьев В. Фаух amis, или «ложные друзья переводчика». Москва, 1969. 48 с.
36. Нікіфорова С. Проблема вживання «помилкових друзів викладача» у роботах студентів. *Наукове мислення : зб. ст. уч. XV Всеукр. пр.-пізн. інтернет-конференції «Наукова думка сучасності і майбутнього» (27 листопада – 7 грудня 2017 р.)*. Дніпро, 2017. С. 50–52.

37. Півторак Г., Скопненко О. Білорусько-український словник / ред. Г. Півторак ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ : Довіра, 2006. 722 с.

38. Потанина А. Межъязыковая паронимия близкозвучных образований русского и немецкого языков. *Ученые записки Казанского государственного университета*. 2006. Т. 148. Кн. 2 «Гуманитарные науки». С. 119–134.

39. Рильський М. Про людину, для людини. Статті про літературу і мистецтво : навч. пос. Київ, 1962. 354 с.

40. Ровдо И. Межъязыковая омонимия в системе русской и белорусской лексики. *Вестник БДУ. Серия 4 «Филология, журналистика, педагогика, психология»*. Минск, 1979. № 2. С. 29–33.

41. Русский язык : энциклопедия / гл. ред. Ю. Караулов. Москва : БРЭ, Дрофа, 1997. 721 с.

42. Селиванов Г. Языковые контакты и проблема межъязыковой омонимии (гетеронимии). *Вопросы русского и славянского языкознания*. Иваново, 1976. С. 116–126.

43. Сидорук Г., Шостак Н. Міжмовні омоніми як об'єкт лінгвістичного дослідження та перекладацькі прийоми їх вирішення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»*. 2017. Вип. 272. С. 206–212.

44. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. Білодід ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua>.

45. Словник української мови : у 20 т. / гол. наук. ред. В. Русанівський ; НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. Київ : Наук. думка, 2010–2018. Т. 1–9. – URL: <https://sum20ua.com>.

46. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. (6 кн.) / гал. рэд. К. Атраховіч (К. Крапіва) ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. Мінск : БелСЭ, 1977–1984. URL: <https://www.skarnik.by>.

47. Томилова А. Явление межъязыковой псевдоэквивалентности в русском и французском языках : теоретические и прикладные аспекты : монография / под науч. ред. Н. Лыковой. Екатеринбург, 2018. 219 с.

48. Турчина А. Лексична міжмовна омонімія у слов'янських мовах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2012. Вип. 17. С. 121–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2012_17_18 (дата звернення: 20.03.2019).

49. Українська мова : енциклопедія / ред. кол. : В. Русанівський (співголова), О. Тараненко (співголова), М. Зяблюк та ін. Київ : ВУЕ, 2004. 824 с.

50. Федорчук Е. Межъязыковая омонимия и паронимия в близкородственных языках (на материале русского и украинского языков) : дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2001. 256 с.

51. Хадасевіч К. Структурная характарыстыка беларуска-рускіх міжмоўных амонімаў (на прыкладзе амонімаў-назоўнікаў). *Працы кафедры сучаснай беларускай мовы*. 2009. Вып. 8. С. 145–149.

52. Хруль Э. Межъязыковые омонимы и паронимы в болгарском и русском языках. *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie. Problemy języka i kultury Słowian południowych*. 2014. № 3. С. 106–112.

53. Хуцишвили С. Славянские межъязыковые омонимы : дис. ... канд. филол. наук. Тбилиси : Тбилисский гос. уни-т им. И. Джавахишвили, 2010. 169 с.

54. Чайка Л. Загальнолінгвістичний потенціал проблеми міжмовних паралелей. *Лінгвістика XXI століття : нові дослідження і перспективи*. 2008. № 2. С. 295–302.

55. Чуба Г. Міжмовна омонімія як джерело помилок при вивченні української мови студентами-поляками. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2015. Вип. 11. С. 90–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Timvum_2015_11_14 (дата звернення: 22.03.2019).

56. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / рэд. : В. Мартынаў, Г. Цыхун ; АН БССР, НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск : Навука і тэхніка, Беларуская навука, 1978–2017. Т. 1–14.

57. Grosbart Z. Teoretyczne problemy przekładu literackiego w ramach języków bliskopokrewnych (na materiale języka polskiego i języków wschodniosłowiańskich). Łódź, 1984. 160 s.
58. Ivašina N., Rudenka A., Janovec L. Falešní přátelé překladatele v češtině a běloruštině. Praha, 2006. 122 s.
59. Kaleta R. Białorusko-polska homonimia międzyjęzykowa. Warszawa, 2014. 172 s.
60. Kaleta R. Rodzaje homonimii międzyjęzykowej (przegląd stanowisk). *Respectus Philologicus*. 2013. № 23(28). S. 141–150.
61. Karpaczewa M. Aproksymaty – wyrazy różnych języków o podobnej formie a odmiennym znaczeniu (na przykładzie języka polskiego i bułgarskiego). *Rocznik Slawistyczny*. Kraków, 1985. T. XLV. № 1. S. 45–50.
62. Karpaczewa M., Symeonowa Ch., Tokarz E. Pułapki leksykalne : słownik aproksymatów polsko-bułgarskich. Katowice, 1994. 705 s.
63. Kœssler M., Derocquigny J. Les faux amis ou les pièges du vocabulaire anglais. Conseils aux traducteurs. Paris, 1928. 387 p.
64. Kusal K. Rosyjsko-polska homonimia międzyjęzykowa. *Anuari de Filologia. Llengües i literatures modernes*. 2014. № 4. S. 53–66.
65. Lipczuk R. Internacjonalizmy a «falszywi przyjaciele tłumacza». *Język a kultura*. Wrocław, 1992. T. 7. S. 135–144.
66. Rutkowski K. Polsko-rosyjskie homonimy i paronimy międzyjęzykowe – propozycja klasyfikacji. *Studia Wschodniosłowiańskie*. 2012. T. 12. S. 305–319.
67. Šipka D. Slavic False Cognates : A Cross-linguistic Comparison. *Mundo Eslavo*. 2015. P. 39–49.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Українською мовою:

1. Аналітична хімія. Основи теорії та практика : підручник для ВНЗ / Н. Федущак, В. Калібабчук та ін. Вінниця, 2012. 640 с.
2. Андіївська Е. Роман про добру людину : роман. Київ, 1993. 270 с.
3. Андріяшик Р. Вибране : романи. Київ, 2004. 1080 с.
4. Андрухович Ю. Два романи. Івано-Франківськ, 2014. 479 с.
5. Антоненко-Давидович Б. На довгій ниві : вибрані твори. Київ, 1967. 454 с.
6. Багрянний І. Вибрані твори. Київ, 2006. 687 с.
7. Бегей І. Правничі студії : навчальний посібник. Львів, 2017. 934 с.
8. Бедзик Ю. Сильний помсти не жадає. Блакить : романи. Київ, 1975. 496 с.
9. Бедзик Ю. Твори : у 2 т. Київ, 1978.
10. Бердник О. Вогнесміх : роман-феєрія. Київ, 1988. 544 с.
11. Бердник О. Діти Безмежжя : науково-фантастичні твори. Київ, 2004. 680 с.
12. Бердник О. Серце Всесвіту : науково-фантастичні романи та повісті. Київ, 2004. 726 с.
13. Білик І. Меч Арея : роман. Київ, 2005. 384 с.
14. Білик І. Похорон богів : роман. Київ, 1986. 574 с.
15. Бойко Г. Вибрані твори : у 2 т. Київ, 1983.
16. Вільде І. Твори : у 5 т. Київ, 1986–1987.
17. Вісник ЗНУ : науковий фаховий журнал. Запоріжжя. 2002–2010.
18. Владко В. Твори : у 5 т. Київ, 1970–1971.
19. Вовк В. Варіації на тему кохання. Сонети і сонетоїди : формальні етюди. Ріо-де-Жанейро, 2019. 20 с.
20. Головка А. Твори : у 5 т. Київ, 1976–1977.
21. Гончар О. Твори : у 7 т. Київ, 1987–1988.
22. Грабовський П. Вибрані твори : у 2 т. / упоряд., передм. і прим. В. Святотця. Київ, 1985.
23. Грицько Григоренко. Вибрані твори. Київ, 1959. 495 с.

24. Грінченко Б. Твори : у 10 т. Харків, 1927–1930.
25. Гуменна Д. Діти Чумацького Шляху : роман у 4 кн. Нью-Йорк, 1983.
26. Дімаров А. На коні й під конем : повість. Київ, 1981. 320 с.
27. Добровольський С. Залізний кінь : повість. Харків, 1929. 172 с.
28. Довженко О. Україна в огні : кіноповість, щоденник. Київ, 1990. 416 с.
29. Домонтович В. Без ґрунту : повісті. Київ, 2000. 520 с.
30. Драч І. Вибрані твори : у 2 т. Київ, 1986.
31. Дудар Є. Штани з Гондурасу : сатира та гумор. Київ, 1993. 336 с.
32. Ендокринологія : підручник для ВМНЗ III–IV р. а./ за ред. П. Боднар. Вінниця, 2011. 784 с.
33. Загребельний П. Роксолана : роман. Київ, 1983. 583 с.
34. Загребельний П. Тисячолітній Миколай : роман. Київ, 1994. 636 с.
35. Земляк В. Твори : у 4 т. Київ 1983–1984.
36. Іваненко О. Твори : у 5 т. Київ, 1984–1985.
37. Іваничук Р. Твори : у 3 т. Київ, 1988.
38. Іванченко Р. Золоті стремена : романи. Київ, 2009. 839 с.
39. Історія української музики : у 6 т. Київ, 1989–1992.
40. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. Київ, 1992. 272 с.
41. Квітка-Основ'яненко Г. Зібрання творів : у 7 т. Київ, 1978–1981.
42. Київ : літ.-худ. та гр.-політ. часопис. Київ, 1993–1998.
43. Кобилянська О. Твори : у 5 т. Київ, 1962–1963.
44. Кониський О. Вибрані твори : у 2 кн. Київ, 1927.
45. Копиленко О. Дуже добре. Десятикласники : романи. Київ, 1969. 403 с.
46. Копиленко О. Твори : у 4 т. Київ, 1961–1962.
47. Королева Н. Quid est Veritas? (Що є Істина?) : іст. повість. Чикаго, 1961. 452 с.
48. Королів-Старий В. Нечиста сила : казки. Київ, 2006. 256 с.
49. Косинка Г. Вибрані твори. Київ, 2002. 190 с.
50. Костенко Л. Ліна. Триста поезій : вибрані вірші. Київ, 2012. 416 с.

51. Костенко Л. Маруся Чурай : історичний роман у віршах. Київ, 1982. 136 с.
52. Коцюба Г. Нові береги : роман. Київ, 1967. 472 с.
53. Коцюбинський М. Твори : у 7 т. Київ, 1973–1975.
54. Кропивницький М. Твори : у 6 т. Київ, 1958–1960.
55. Куліш П. Твори : у 2 т. Київ, 1989.
56. Кучер В. Твори : у 2 т. Київ, 1986.
57. Лазаренко Є. Курс мінералогії : підруч. для студ. геол. спец. вузів : у 3 ч. / відп. ред. М. Сливко. Львів, 1958–1961.
58. Лепкий Б. Твори : у 2 т. Київ, 1991.
59. Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. / ред. кол. : Є. Шабліовський (гол.) та ін. Київ, 1975–1979.
60. Лівницька-Холодна Н. Поезії, старі і нові. Нью-Йорк, 1986. 238 с.
61. Логвин Ю. Перунові стріли : роман. Київ, 2011. 298 с.
62. Малик В. Чумацький Шлях : роман. Київ, 1993. 285 с.
63. Манжура І. Твори. Київ, 1980. 326 с.
64. Міщенко Д. Найвищий закон : роман. Київ, 1978. 333 с.
65. Міщенко Д. Синьоока Тивер : іст. роман. Київ, 1985. 412 с.
66. Мушкетик Ю. Твори : у 5 т. Київ, 1987–1988.
67. Нестайко В. Чарівний талісман : повісті. Київ, 2010. 388 с.
68. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів : у 10 т. Київ, 1965–1968.
69. Панас Мирний. Твори : у 5 т. Київ. 1954–1955.
70. Панч П. Твори : у 6 т. / упоряд. : В. Дончик, О. Рилєєва. Київ, 1982–1983.
71. Первомайський Л. Твори : у 7 т. Київ, 1968–1970.
72. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / упоряд., вст. ст. та приміт. В. Мельника. Київ, 1991. 793 с.
73. Понеділок М. Смішні сльозини : гуморески. Нью-Йорк, 1966. 272 с.
74. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. Київ, 1983–1990.
75. Рутківський В. Джури-характерники : іст. трилогія в 3 т. Київ, 2014–2015.
76. Савченко В. Діти Мардука : фантаст. роман-трилер. Дніпропетровськ, 2014. 584 с.

77. Самійленко В. Твори : у 2 т. Київ, 1958.
78. Самчук У. Волинь : роман у 3 ч. Київ, 2005. 584 с.
79. Скуратівський В. Український народний календар. Київ, 2003. 384 с.
80. Смілянський Л. Сашко : повість. Київ, 1954. 294 с.
81. Смолич Ю. Твори : у 8 т. Київ, 1983–1986.
82. Собко В. Твори : у 6 т. Київ, 1979–1981.
83. Сосюра В. Твори : у 4 т. / ред. кол. : Б. Олійник (гол.) та ін. Київ, 1986–1987.
84. Старицький М. Твори : у 6 т. Київ, 1988–1990.
85. Стельмах М. Твори : у 7 т. Київ, 1982–1984.
86. Тичина П. Арфами, арфами : поезії. Київ, 1968. 95 с.
87. Тулуб З. Твори : у 3 т. Київ, 1991–1992.
88. Турянський О. Дума пралісу. Київ, Відень, Львів, 1921. 239 с.
89. Тютюнник Г. Вибрані твори : оповідання, повісті. Київ, 1981. 607 с.
90. Тютюнник Г. Вир : роман. Київ, 1990. 512 с.
91. Українська література XVII ст. : синкретична писемність, поезія, драматургія, белетристика / упоряд., вступ. ст. та приміт. В. Кречотеня ; ред. кол. : І. Дзеверін (гол.) та ін. Київ, 1987. 608 с.
92. Українські народні прислів'я та приказки / упоряд. : В. Бобкова, Ф. Лавров та ін. Київ, 1955. 447 с.
93. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / ред. кол. : Є. Кирилюк (гол.) та ін. Київ, 1976–1986.
94. Харчук Б. Горохове чудо : казки, оповідання, повісті. Київ, 1991. 204 с.
95. Хижняк А. Данило Галицький : роман. Київ, 1991. 571 с.
96. Хоткевич Г. Твори : у 2 т. Київ, 1966.
97. Чайковський А. Твори : у 8 т. Львів, 1992–1995.
98. Чапленко В. Чорноморці, або Кошовий Харко з усім товариством : іст. роман. Нью-Йорк, 1957. 336 с.
99. Черінь Г. Люстро мого життя. Київ, 1992. 175 с.
100. Черкасенко С. Твори : у 2 т. Київ, 1991.

101. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т / ред. кол. : М. Гудзій (гол.) та ін. Київ, 1963.
102. Шевчук В. Григорій Сковорода : роман. Київ, 1969. 318 с.
103. Шевчук В. Дім на горі : роман. Київ, 2011. 559 с.
104. Шевчук В. Привид мертвого дому : роман-квінтет. Київ, 2005. 600 с.
105. Шевчук В. Сон сподіваної віри : готично-притчева проза. Львів, 2007. 416 с.
106. Шевчук В. Срібне молоко : роман. Львів, Київ, 2002. 190 с.
107. Шовкопляс Ю. Вибрані твори : у 2 т. Київ, 1973.
108. Щербак Ю. Лікарі : роман, повість, оповідання. Київ, 1990. 623 с.
109. Щоголів Я. Поезії. Київ, 1958. 512 с.
110. Яновський Ю. Твори : у 5 т. / упоряд. та приміт. К. Волинського, М. Острика ; ред. кол. : І. Дзеверін (гол.) та ін. Київ, 1982–1983.
111. Ярославська Д. В обіймах Мельпомени : роман. Буенос-Айрес, 1954. 414 с.

Білоруською мовою:

1. Адамовіч А. Таўсціла і лешч. Мінск, 2015. 100 с.
2. Адамчык В. Выбраныя творы : у 3 т. Мінск, 1995.
3. Акулін Э. Крыло анёла : вершы, акрапаэмы. Мінск, 1995. 174 с.
4. Аляшкевіч А. Дзеці зорак : аповесці. Мінск, 2009. 287 с.
5. Аркуш А. Прывід вясны : вершы. Мінск, 2003. 61 с.
6. Арочка М. Памяць зярнятаў : выбранае. Мінск, 1991. 367 с.
7. Арлоў У. Ля дзікага поля : гістарычныя апавяданні, аповесць, эсэ. Мінск, 2010. 299 с.
8. Арлоў У. Рэквіем для бензапілы : аповесці, апавяданні. Мінск, 1998. 240 с.
9. Арлоў У. Сны імператара : апавяданні, аповесці, эсэ. Мінск, 2001. 379 с.
10. Арсеннева Н. Выбраныя творы / уклад. і камент. Л. Савік ; прадм. А. Сямёнавай. Мінск, 2002. 589 с.
11. Асіпенка А. Непрыкаяны маладзік : раман. Мінск, 1982. 565 с.

12. Багушэвіч Ф. Творы : вершы, паэма, апавяданні, артыкулы, лісты. Мінск, 1991. 309 с.
13. Барадулін Р. Выбраныя творы : у 2 т. Мінск, 1984.
14. Бачыла А. Крыло неспакою : пошук, роздум, палеміка, успаміны. Мінск, 1985. 268 с.
15. Беларус : літаратурны альманах беларускіх пісьменнікаў замежжа. Нью-Ёрк, 2010.
16. Беларуская мова. Поўны школьны курс. Тэорыя : дапаможнік для вучняў старшых класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі / В. Красней, Я. Лаўрэль. Мінск, 2015. 286 с.
17. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэд. кал. : Г. Пашкоў (гал.) і інш. Мінск : БелЭн, 1996–2004.
18. Беларускія казкі. Мюнхен, 1957. 213 с.
19. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / уклад. Ф. Янкоўскі. Мінск, 1992. 490 с.
20. Біблія. Кнігі Святога Пісання Старога і Новага Завету кананічныя ў беларускім перакладзе / пер. В. Сёмуха. Duncanville, 2002.
21. Броўка П. Збор твораў : у 9 т. Мінск, 1987–1992.
22. Брыль Я. Выбраныя творы : у 3 т. Мінск, 1992–1993.
23. Быкаў В. Збор твораў : у 6 т. Мінск, 1991–1994.
24. Веснік БДУ : навук.-тэаретыч. часопіс. Мінск, 2005–2010.
25. Вольскі В. Выбраныя творы : у 2 т. Мінск, 1977.
26. Гамолка М. Выбраныя творы : у 2 т. Мінск, 1982–1983.
27. Гардзеі В. Бедна басота : раман. Мінск, 2003. 188 с.
28. Гардзеі В. З мінулага не вяртаюцца... : апавесці, апавяданні. Мінск, 2013, 508 с.
29. Герасімчык В. Канстанцін Каліноўскі : асоба і легенда. Гродна, 2018. 228 с.
30. Гілевіч Н. Збор твораў : у 4 т. Мінск, 1996–2003.
31. Гісторыя Беларусі. XX стагоддзе : вучэбны дапаможнік для 10–11-х класаў сярэдняй школы / М. Біч, У. Сідарцоў, В. Фамін. Мінск, 1992. 335 с.

32. Глыбінны У. Вялікія дарогі : пра мінулае. Мінчыган, 1997. 145 с.
33. Грамовіч І. Выбраныя творы : у 2 т. Мінск, 1978.
34. Грахоўскі С. Выбраныя творы / прадмова Л. Савік ; уклад. і камент. К. Цвіркі, Т. Грахоўскай. Мінск, 2007. 542 с.
35. Гроднеў М. Салодкі боль : аповесць. Мінск, 1977. 283 с.
36. Дайнека Л. Меч князя Вячкі ; След ваўкалака : раманы. Мінск, 1993. 606 с.
37. Далідовіч Г. Жар кахання : апавяданні пра жанчын. Мінск, 1996. 350 с.
38. Далідовіч Г. Заходнікі : аповесць, апавяданні. Мінск, 1998. 336 с.
39. Даніленка М. Родная зямля : аповесці і апавяданні. Мінск, 1982. 382 с.
40. Дзеяслоў : літ. часопіс. Мінск, 2010–2016.
41. Дубоўка У. Выбраныя творы : у 2 т. Мінск, 1965.
42. Дудар А. Выбраныя творы. Мінск, 2017. 478 с.
43. Жычка Х. Дзе растуць бяссмертнікі : аповесці. Мінск, 1977. 475 с.
44. Законнікаў С. Гэта мы : паэмы. Вялейка, 2006. 102 с.
45. Зарэцкі М. Збор твораў : у 4 т. Мінск, 1989–1992.
46. Змітрок Бядуля. Збор твораў : у 5 т. Мінск, 1985–1989.
47. Зуёнак В. Нача : лірыка. Мінск, 1975. 256 с.
48. Казько В. Выбраныя творы : у 2 т. Мінск, 1990.
49. Карамазаў В. Выбраныя творы : у 2 т. Мінск, 1997.
50. Караткевіч У. Збор твораў : у 8 т. Мінск, 1987–1991.
51. Карона Вітаўта Вялікага : раманы, аповесці, апавяданні / уклад. : У. Сіўчыкаў, А. Сіўчыкава. Мінск, 2004. 509 с.
52. Кастусь Акула. Змагарныя дарогі : раман. Мінск, 1994. 572 с.
53. Квяткоўскі С. Падарунак для Адэлі : апавяданні. Мінск, 2012. 95 с.
54. Кісялёў У. Наднёманскімі пуцявінамі. Мінск, 2009. 431 с.
55. Корбан У. Выбранае : гумар і сатыра. Мінск, 1976. 350 с.
56. Крапіва К. Збор твораў : у 6 т. Мінск, 1997–2004.
57. Крэйдзіч А. Права на ўсмешку : апавяданні. Мінск, 1994. 95 с.
58. Кузьма Чорны. Збор твораў : у 6 т. Мінск, 1988–1990.
59. Куляшоў А. Збор твораў : у 5 т. Мінск, 1974–1977.

60. Лаўрэш Л. І зорнае неба над галавой... : нарысы з гісторыі астраноміі. Мінск, 2013. 266 с.
61. Літаратура і мастацтва : газета творчай інтэлігенцыі Беларусі. Мінск, 2015–2018.
62. Ліхтаровіч Г. Агульны сшытак : вершы. Мінск, 2002. 304 с.
63. Лойка А. Займальная літаратура : эсэ. Мінск, 2009. 173 с.
64. Лужанін М. Збор твораў : у 4 т. Мінск, 1979–1981.
65. Лучына Я. Паляўнічыя акварэлькі з Палесся : паэма. Мінск, 2003. 83 с.
66. Лынькоў М. Збор твораў : у 8 т. Мінск, 1981–1985.
67. Маладосць : штотомес. літ.-маст. і гр.-паліт. іл. часопіс. Мінск, 2009–2014.
68. Малецкі Я. Пад знакам Пагоні : успаміны. Таронта, 1976. 198 с.
69. Марозаў З. І скажуць унукі... : дакум. аповесць, нарысы. Мінск, 1994. 270 с.
70. Маўр Я. Збор твораў : у 4 т. Мінск, 1975–1976.
71. Машара М. Мая азёрная краіна : выбранае. Мінск, 1962. 492 с.
72. Мележ І. Збор твораў : у 10 т. Мінск, 1979–1985.
73. Мінск назаўжды : гарадскія апавяданні : праект «10+10» фестывалю «Горад і Кнігі» / уклад. М. Латышкевіч. Мінск, 2018. 159 с.
74. Мрый А. Запіскі Самсона Самасуя : раман. Мінск, 2011. 110 с.
75. Мудроў В. Багун : апавяданні. Полацк, 2013. 277 с.
76. Мудроў В. Зімовыя сны : апаведы. Гродна, Полацк, Полац. ляда, 1999. 62 с.
77. Навуменка І. Аповесці, апавяданні. Мінск, 2009. 349 с.
78. Панчанка П. Збор твораў : у 4 т. Мінск, 1981–1983.
79. Паслядовіч М. Збор твораў : у 2 т. Мінск, 1961.
80. Пінчук Я. Горад мрой : магічна-рэалістычныя апавяданні пра Мінск і не толькі. Мінск, 2016. 264 с.
81. Польша : літ.-маст. і гр.-паліт. іл. часопіс. Мінск, 2003–2012.
82. Праўдзін В. Эксгумацыя : аповесць і апавяданні. Мінск, 1997. 185 с.
83. Пташнікаў І. Збор твораў : у 4 т. Мінск., 1990–1992.

84. Расстраляная літаратура : творы беларускіх пісьменнікаў, загубленых карнымі органамі бальшавіцкай улады / уклад. : Л. Савік, М. Скобла, К. Цвірка. Мінск, 2008. 692 с.
85. Рублеўская Л. Балаган : вершы. Мінск, Полацк, 2000. 55 с.
86. Рублеўская Л. Пярсцёнак апошняга імператара : раман, аповесці, апавяданні. Мінск, 2005. 279 с.
87. Руставелі Ш. Віцязь у тыгравай шкуры : паэма / пер. з груз. А. Звонака, М. Хведаровіча. Мінск, 2014. 223 с.
88. Рыбак А. Абпаленыя крылы : раман, аповесць, Мінск, 1994. 518 с.
89. Сабаленка Р. Творы : у 2 т. Мінск, 1983.
90. Сачанка Б. Апошнія і першыя : аповесці, раман у навелах, эсэ. Мінск, 2004. 445 с.
91. Скрыган Я. Выбраныя творы : у 2 т. Мінск, 1985.
92. Стральцоў М. Выбранае : проза, паэзія, эсэ. Мінск, 1987. 606 с.
93. Сяднёў М. Раман Корзюк : раман. Нью-Ёрк, Мюнхэн, 1985. 314 с.
94. Тарасаў К. Тры жыцці княгіні Рагнеды : аповесць ; Пагоня на Грунвальд : гіст. раман. Мінск, 1997. 446 с.
95. Федасеенка У. Віхры на скрыжаваннях : раманы. Мінск, 2014. 582 с.
96. Цішка Гартны. Збор твораў : у 4 т. Мінск, 1987–1989.
97. Чарнышэвіч Ф. Надбярэзінцы : раман у 3 ч., заснаваны на рэальных падзеях. Мінск, 2017. 661 с.
98. Чаропка В. Перамога ценю : аповесці, апавяданні, эсэ. Мінск, 1996. 270 с.
99. Шамякін І. Збор твораў : у 6 т. Мінск, 1977–1979.
100. Шырко В. Дзед Манюкін і ўнукі : казкі. Мінск, 2003. 142 с.
101. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / гал. рэд. М. Ткачоў (1993 г.), Б. Сачанка (1994 г.), Г. Пашкоў (з 1996 г.). Мінск : БелЭн, 1993–2003.
102. Южык М. Перакулены час : раман. Мінск, 2002. 270 с.
103. Якуб Колас. Збор твораў : у 14 т. Мінск, 1972–1978.
104. Янка Купала. Поўны збор твораў : у 9 т. Мінск, 1995–2003.
105. Яновіч С. Загоны : апавяданні. Беласток, 1969. 286 с.

ДОДАТОК

УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ МІЖМОВНІ ОМОНІМИ І ПАРОНІМИ

АРФА – АРФА

АРФА, -и, ж. Щипковий музичний інструмент, що має форму великої трикутної рами з напнутими на ній струнами.

Вона [русалка] ніби сиділа десь на скелі над водою, перебираючи золоті струни своєї арфи (Ольга Кобилянська);

Вона [невільниця] сіла серед зали на срібному стільчику, заграла на арфі й заспівала пісню про кохання (Іван Нечуй-Левицький);

Арфами, арфами –

золотими, голосними обізвалися гаї... (Павло Тичина).

Біл. АРФА.

АРФА (I), -ы, ж. Шчипковы музычны інструмент, які має форму вялікай трохвугольнай рамы з нацягнутымі на ёй струнамі.

Там на кіпарысе вісіць арфа цара Давіда, на якой іграе вецер (Змітрок Бядуля);

Філарэт як гаспадар распараджаўся ўсім, размаўляў з дзяўчынай, частаваў яе віном і ласункамі, іграў для яе на арфе (Вітаўт Чаропка);

Мы бачым паверхню яго [віру], пералівы дзівосныя хваль – то буйных, віхурна ўзнятых, то дробных і кволых, як пераборы празрыстага ветрыку па струнах ціхае арфы (Міхась Зарэцкі).

Укр. АРФА.

АРФА (II), -ы, ж. Сельскагаспадарчая машына для ачысткі зерня пасля малацьбы ад мякіны і смецця; веялка.

Стаяць пад крытым дахам

Арфы, сеялкі, плугі (Міхась Калачынскі);

*Пацяжэлі і паплылі, пераварочваючыся і дыхаючы холадам, снежавыя хмары.
Густа, быдта з арфы, пагнала косы вялікі снег (Вячаслаў Адамчык).
Укр. **ВІЯЛКА**, (рідше) **ВІЯЛЬНИЦЯ**, (невелика – ще) **МЛИНОК**.*

БЛІСКАВКА – БЛІСКАЎКА

БЛІСКАВКА, -и, ж.

1. Розряд атмосферної електрики в повітрі, який зазвичай має форму яскравої звивистої лінії; блискавиця, грімниця.

В тій хвилі огниста блискавка з полудня до півночі роздерла темне небо, і далеко в горах загуркотів грім (Іван Франко);

Креснула блискавка, торохнув грім, немов на залізний дах сипнули повну шаньку каштанів (Григор Тютюнник);

У піддашші хмар мигнула перша весняна блискавка (Роман Андріяшик).

Біл. МАЛАНКА, БЛІСКАВІЦА, діал. БЛІСКАЎКА.

2. Нагальна телеграма.

Подає [Сергій Іванович] Петрові телеграму. – Тобі. Та ще – блискавка (Андрій Головка).

Біл. МАЛАНКА.

3. Невелика стінна газета, що виходить у нагальних випадках і висвітлює невідкладні, надважливі питання.

Нам слід негайно випустити блискавку. Щоб завтра зранку висіла в класі (Всеволод Нестайко).

Біл. МАЛАНКА.

БЛІСКАЎКА, -і, ж.

1. Адна з маленьких бліщчастих пласцінак, кропачак, лускавінак, якімі упрыгожують адзенне, галаўныя уборы і пад.

Атласны ліф з залацістымі махрамі расшыты бліскаўкамі (Віталь Вольскі).

Укр. БЛІСКІТКА, БЛІЩИК, ЛЕЛІТКА.

2. Блішчастая дробная часцінка чаго-небудзь; іскрачка, іскарка, іскрынка.

*Зялёныя бліскаўкі дагараюць і тухнуць на камяках бруствера (Васіль Быкаў);
Медныя валасы бачыліся ў яркіх сонечных бліскаўках, што былі густа
рассыпаны ўсюды: на ствалах дрэў, на мурашніках, на кветках (Леанід Дайнека).*

Укр. **БЛІСКІТКА, БЛІЩИК, ЛЕЛІТКА.**

3. дыял. Маланка, бліскавіца.

*Навальніца пачалася, сіняй стралою бліскаўка палыхнула, і за громам не пачуў
Пётр-разбойнік, як з гулам луснуў камень і жорны на яго рамёнах распаліся на
дзве паловы і рассыпаліся ў порах (Уладзімір Караткевіч).*

Укр. **БЛИСКАВІЦЯ, БЛІСКАВКА, ГРІМНІЦЯ.**

4. дыял. Зарніца, бліскавіца.

*Неўзабаве далёка за небакраем пачало раз за разам паланець – ціха ўспыхне
нябесная палахлівая, ледзь прыкметная ясь і тут жа згасне. Ды паволі гэтая
паланіца набліжалася, дык успышкі і водбліскі большалі, ясенлі, а праз гадзіну-
другую бліскаўкі паярчэлі (Генрых Далідовіч).*

Укр. **БЛИСКАВІЦЯ, ЗІРНІЦЯ.**

БУЙ – БУЙ

БУЙ, -я, ч. Сігнальны плавок на морі, озері, річці, який позначає міліну, підводне каміння, рибальські сітки тощо або править за тримальну конструкцію для певного обладнання.

*Вихор пливе до бонової загороди, ясно розрізняє металеві буї на якорях, що
закривають вхід до бухти (Василь Кучер);*

*Такі скарби виловили в глибинах, такі записи-спостереження зібрали з
океанографічних та метеорологічних буїв, що на radoщах і сп'яніти
можна (Дмитро Міщенко).*

Біл. **БУЙ.**

БУЙ (I), -я, м. Высокае адкрытае месца.

Вецер гнаў пілавінне далёка на буй, ці, можа, яго адвозілі далей ад лесанілки і ссыпалі, і яно ляжыць яшчэ хоць дзе і цяпер, не пагніло (Іван Шамякін);

Дзе буй гарбеў, капыццем збіты,

Як бубен, голы, – там наўсцяж,

Бы хвалі мора, ходзіць жыта

Напорнай сілаю жыцця (Ніл Гілевіч).

Укр. **БЕЛЕБЕНЬ**.

БУЙ (II), -я, м. Сігнальны паплавок на моры, возеры, рацэ, які абазначае мель, падводныя камяні, рыбацкія сеці і пад. або служыць падтрымнай канструкцыяй для пэўнага абсталявання.

Усё ж, хаця і павольна, яго падносіла, і ўсё часцей праяўляўся на вадзе сілуэт чаўна, постаці людзей, якія, стоячы ў ім, скарадзілі дно, і пляма буя на вадзе (Уладзімір Караткевіч);

У першы адэскі дзень я зачাপіў за плаўкі асадку і паплыў да далёкага буя, што быў абраны дзеля ўвекавечвання імя маёй меднавалосай каханкі (Уладзімір Арлоў).

Укр. **БУЙ**.

ВІДПАДКИ – АПАДКІ

ВІДПАДКИ, -ів, мн. (одн. **відпа́док**, -дку, ч.), *діал.* Відходи.

З огорода викопували ярину, квасили капусту та огірки, на подвір'ї клали огонь, варили повидла зі сливок, а в сінях у іншій котлі варили карук із волових жил та з відпадків товаражчої шкіри (Іван Франко);

Що так тебе в'яже з людиною? Невже ці марні відпадки з людського стола, яких усякий звір, що себе шанує, навіть у рот не брав би? (Осип Турянський);

Поникли в небі зоряні узори,

Хабаззям заросла співуча путь,

З усіх відпадків сіра каламуть

Їм править за кохання дике море (Віра Вовк).

Біл. АДХО́ДЫ.

АПА́ДКІ, -аў, мн. (адзін. **апа́дак, -дка, м.**)

1. *толькі мн.* Атмасферная вільгаць, якая выпадае на зямлю ў выглядзе дажджу, снегу і пад.

Зацэрусіў невялічкі дожджык. Яшчэ раніцою па тэлебачанні перадавалі на сёння ападкі па ўсёй краіне (Андрэй Сідарэнка);

«Дзень без ападкаў», – грыміць перадача,

А дзень той з раніцы слёзна плача (Максім Лужанін).

Укр. ОПАДИ.

2. *часцей мн.* Плады, што апалі з дрэў ад ветру, непагоды.

Бабка Хвядора ледзьве не плакала: гэта ж ён падумае на іх, тых Сушчэняў, каторыя за жыццё не сашчыкнулі чужога стручка цераз плот, не пакарысталіся чужым яблыкам-ападкам з узмежка (Васіль Быкаў);

Калі дзе пад час маршу пры дарозе напаткалася яблыня, абкідвалі яе з усіх бакоў палкамі й хутка падбіралі ападкі (Кастусь Акула);

Але хлопцы не знайшлі Мітрафана, і таму прапала ўсялякая надзея на жменьку чырвоных, даспелых вішань, на некалькі яблычак-ападкаў (Віктар Гардзей).

Укр. ПАДАЛИЦЯ, ПАДАЛКА.

ВІДХЛАНЬ – АДХЛАННЕ

ВІДХЛАНЬ, -і, ж., рідко. Безодня, прірва, провалля, хлань.

Усе, що ніжилося під травневим лагідним сонцем, – каштани, трава, голуби, – окуталось туманом, звугліло, щезло у відхлані (Микола Славинський);

І тут раптом гурконуло, заревло, з небесної одхлані полилися потоки води (Юрій Бедзик).

Біл. БЕ́ЗДАЊ, БЯЗДОННЕ, ПРАДОННЕ, ПРО́РВА, ПРО́ЦЬМА.

АДХЛАННЕ, -я, н. Кароткая палёгка ад цяжкай, працяглай працы; перадых, перадышка.

Яму [смутку] не было адхлання, і ад яго не было ратунку (Кузьма Чорны);

Калі надышло нейкае адхланне, я ўстаў і ўпершыню азірнуўся наўкола (Васіль Быкаў);

Таму й не ведаеш адхлання,

Што адзінокі ты, браток (Ніл Гілевіч).

Укр. ПЕРÉДІХ, ПЕРЕПОЧІНОК, ПЕРЕПОЧІВОК.

ГАРКА́ВІЙ, ГІРКА́ВІЙ – ГАРКА́ВЫ

ГАРКА́ВІЙ, -а, -е.

1. Який нечітко вимовляє звуки «р» і «л».

Я не побоюся гаркавого Ничипора, скаженого Марченка, що вивісив скрізь чорні прапори і не знає, куди нас вести! (Юрій Яновський);

– Та не сумуйте дурнісінько заздалегідь, не знаючи нічого! – сказав гаркавий і трохи гунявий старий Лейба (Іван Нечуй-Левицький).

2. З нечіткими звуками «р» і «л».

Зрідка попадались їм назустріч турецькі вояки – по два, по три чоловіки, в темряві чутно було їхню гаркаву мову, мовби вони гарчали з горла (Василь Чапленко);

Готичні смереки над банями буків,

гаркаві громи над країною крон (Ліна Костенко).

Біл. КАРТА́ВЫ, ГАРКА́ВЫ.

ГІРКА́ВІЙ, -а, -е. Трохи гіркий; гіркуватий.

Люблю її – лукаву каву,

Це сонце нею так стьоба,

Її – гіркаву й солодкаву –

Моя вподобала судьба (Іван Драч);

Вона [земля] пахла материнським теплом, сонцем, свіжою вологою і гірким полином (Ганна Черінь).

Біл. ГАРКА́ВЫ, ГАРКАВА́ТЫ.

ГАРКА́ВЫ (I), -ая, -ае. Тое, што і **картавы**:

1. Які нячыста вымаўляе гукі «р» і «л».

І сэрца легкадумных будзе ўмець разважаць; і гаркавыя будуць гаварыць выразна (Біблія, пераклад Васіля Сёмухі);

Дзіўна: усе людзі, пакуль жывуць на свеце – то яны розныя: і высокія, і лысыя, і худыя, і гаркавыя, і брыдкія, і смешныя, мужчыны і жанчыны (Віктар Шалкевіч).

2. З нячыстымі гукамі «р» і «л».

Укр. ГАРКА́ВІЙ.

ГАРКА́ВЫ (II), -ая, -ае. Трохі горкі; гаркаваты.

У хаце ціхая гамана, дым ад цыгарак перамешваецца з гаркавым чадам саломы.

Сцішана стогне ў паўзмроку нехта з параненых (Васіль Быкаў);

У верасня – свой, асаблівы пах:

Курыць сівец – плыве дымок гаркавы (Рыгор Барадулін).

Укр. ГІРКУВА́ТИЙ, ГІРКА́ВІЙ.

ГАРКА́ВИТИ – ГАРКА́ВІЦЬ

ГАРКА́ВИТИ, -влю, -виш; мн. гарка́ влять; недок. Вимовляти нечітко звуки «р» або «л».

Голоси чудово гаркавили, літера «р» переливалася в ніжних жіночих устах, як мелодійна пісня води (Юрій Яновський);

До ладу співати ти не тямии, ти в гурті і гарикаєши, і не своїм голосом скиглиши, і пициши, і гаркавиши, і наче людей на твалт скликаєши – і тоді через тебе лунає не пісня, а якась – вибач – саламаха (Микола Понеділок).

Біл. КАРТА́ВІЦЬ, ГАРКА́ВІЦЬ.

ГАРКА́ВІЦЬ (I), -ўлю, -віш. Тое, што і **карта́віць**: вымаўляць нячыста гукі «р» або «л».

Сябры запомнілі Грынявіцкага як невысокага шатэна з кучаравай галавой, высокім ілбом, невялікай расліннасцю на лагодным шырокім твары, які заўважна гаркавіў літару «л», адрозніваўся сціпласцю, быў мала разгаворлівы, але схільны да гумару (Васіль Герасімчык);

Уладу непрыемна кальнула, што суразмоўца заікаецца і гаркавіць, затое было відавочна, які ён разумны, а які галантны – нават ручку ёй тады пацалаваў «па-шляхецку» – як толькі гутарка пра шляхту зайшла, яна не помніла, але Вадзім згадаў са значэннем пра сваё меркаванае шляхетнае паходжанне, роўна як пра польскую кроў (Яніна Пінчук).

Укр. **ГАРКА́ВИТИ.**

ГАРКА́ВІЦЬ (II), -іць; *незак.* Аддаваць гаркатой, мець гаркавы прысмак.

Яно [малако] было густое, смачнае, хоць, праўда, трохі ўжо і гаркавіла (Алесь Рыбак);

Пастаяла [Алена] ля кустоў маліны, затым бяссэнсава працягнула руку і вырвала адну з халаднаватых ягад. Пакаштавала. І не зразумела адразу, чаму гаркавіць маліна (Вольга Саковіч).

Укр. **ГІРЧІ́ТИ.**

ДИВА́Н – ДЫВА́Н

ДИВА́Н (I), -а, ч. Рід великіх м'якіх меблів для сідіння і лежання; канапа.

У другому кутку стояв обірваний диван, мов горбатый старець примостився біля стіны спочивати... (Панас Мирний);

Аркадій роздратовано глянув на неї [матір] і ліг у своїй кімнаті на дивані, заплющивши очі (Олександр Копиленко);

Професор ніяково засовався на дивані, погмикав, позітхав (Павло Загребельний).

Біл. **КАНА́ПА.**

ДИВА́Н (II), -у, ч.

1. *іст.* Список розподілу державних прибутків у деяких мусульманських країнах за середньовіччя.
2. *іст.* Фінансово-податкове відомство в деяких мусульманських країнах за середньовіччя.
3. *іст.* Рада з найвищих сановників у колишній султанській Туреччині.
4. У деяких сучасних країнах Близького й Середнього Сходу урядова установа, що завідує судовими та адміністративними справами.

Біл. ДЫВА́Н.

ДИВА́Н (III), -у, ч., літ. Збірка ліричних віршів у літературах Близького й Середнього Сходу.

Біл. ДЫВА́Н.

ДЫВА́Н (I), -а, м.

1. Тканы (часам вышываны ці вязаны) узорысты выраб, якім упрыгожваюць сцены, высцілаюць падлогу і пад.

Зрэшты, па дыване салдат не хадзіў, – адзіны дыван у іхнай кватэры чамусьці вісеў на сцяне (Васіль Быкаў);

Сёлета, прыкладам, [Макар] толькі раз і заходзіў, калі сястра напрасіла навесіць дыван на сценку (Вінцэс Мудроў).

2. Тое, што цалкам пакрывае нейкую прастору; кілім (у 2 знач.).

Пад нагамі мякка паслаўся мохавы дыван (Міхась Зарэцкі);

Ну, няхай сабе не тут, дык трохі далей, дзе стаяць векавечныя дубы, а пад імі разасланы падаткі дыван муравы (Янка Скрыган).

Укр. КІЛИМ.

ДЫВА́Н (II), -а, м.

1. *гіст.* У сярэднія вякі спіс дзяржаўных даходаў у некаторых мусульманскіх країнах.

2. *гіст.* У сярэднія вякі фінансава-падатковае ведамства ў некаторых мусульманскіх краінах.

3. *гіст.* Савет вышэйшых саноўнікаў пры султанах у ранейшай Турцыі.

4. Урадавая установа па судовых і адміністрацыйных справах у некаторых сучасных краінах Блізкага і Сярэдняга Усходу.

Укр. ДИВАН.

ДЫВА́Н (Ш), -а, м. літ. Зборнік лірычных вершаў у літаратурах Блізкага і Сярэдняга Усходу.

Укр. ДИВАН.

ДОКЛА́Д – ДАКЛА́Д

ДОКЛА́Д, -у, ч. Дадатковы, допоміжны матэрыял (падбійка, гудзiкi тошo) для шиття одягу, взуття.

– *Хоч і з різних ми країн,*

Та не з-за кордону,

А хотіли б одягтись

Добре, по закону.

От сукно, а твій доклад... (Володимир Самійленко);

– *А де бідній людині взяти дорогий матэрыял і доклад, і золата на гаптування, і дорогоціннае каміння?* (Зінаіда Гулуб).

Біл. ДАКЛА́Д.

ДАКЛА́Д (І), -а, м.

1. Публічнае паведамленне на пэўную тэму.

Я спазніўся, застаў толькі другую частку даклада, а таму не маю права сцвярджаць, што ўвесь ён быў такі: на маю думку – добры, бо канкрэтны (Іван Шамякін);

Сідор на гэтых мясцінах даклада яшчэ ўважней настарожваўся і несупынна абводзіў усіх прысутных (Цішка Гартны).

Укр. ДОПОВІДЬ.

2. Вуснае ці пісьмовае паведамленне кіраўніку, начальніку і пад.; рапарт.

Адзін раз на дзень з дакладам да караля з'яўляўся шэф службы бяспекі – невысокі таўстун з вусікамі і бародкай-эспаньёлкай, які больш нагадаў не чалавека сваёй суровай прафесіі, а лекара, што мае прыбытковую практыку і схільнасць да эпікурэйства (Уладзімір Арлоў).

Укр. ДОПОВІДЬ, РАПОРТ.

3. Паведамленне пра прыход наведвальніка.

– А ты што прэіся ў кабінет,

Свіное рыла, без даклада? –

Сказаў Руды і адварнуўся задам (Кандрат Крапіва).

Укр. ПОПЕРЕДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ, СПОВІЩЕННЯ.

ДАКЛА́Д (II), -у, м. Дадатковы, дапаможны матэрыял (падшэўка, гузікі і пад.) для шыцця адзення, абутку.

Укр. ДОКЛА́Д.

ДОКЛА́ДНИЙ – ДАКЛА́ДНЫ, ДАКЛАДНЫ́

ДОКЛА́ДНИЙ, -а, -е. Дуже грунтоўны, повны, з усіма дэталямі; вичерпны.

Для мене та хвіліна, коли б я побачила свою докладну біографію в друку, була б найпрыкрішою хвіліною мого життя (Леся Українка);

Адже не піде вже більше до них Безрукий з докладными вказівками та інструкціямі... (Олесь Гончар);

Пізньюго вечора, коли небо всипали зорі й стало виразно чути морський прыбій, што гуркотів з трьох сторін Корсуня, світлий князь слухав докладну розповідь свого гінця (Іван Білік).

Біл. ПАДРАБЯ́ЗНЫ.

ДАКЛА́ДНЫ, -ая, -ае.

1. Вымераны, вылічаны з максімальным прыбліжэннем да аб'ектыўных дадзеных.

// Здольны аб'ектыўна, правільна паказаць, вызначаць што-небудзь.

// Звязаны з вымярэннямі, вылічэннямі; які грунтуецца на матэматычных разліках.

Мы прыбеглі ў дакладны час – хвіліна ў хвіліну (Анатоль Бароўскі);

Сярод барахла, што валяецца ўнутры Нінонкі вялікай кучай, стаяць вагі. Гэта трапётка дакладныя вагі, якія дзвюма дзюбкамі паказваюць – што свет павінен Нінонкі і што Нінонкі павінна свету (Ева Вежнавец);

Некалі дасканалыя і дакладныя прылады, што стаялі ўздоўж сцен, цяпер, пагнутыя і сапсаваныя, злавесна пазіралі на нас сваімі пустымі патрэсканымі люстэркамі (Алесь Аляшкевіч);

Калі паказчыкі самых сучасных, дакладных і надзейных тэмпературных датчыкаў у найгарачэйшым месцы планеты шчыльна наблізіліся да крытычнага максімуму, пачалася паніка (Алена Беланожка);

У ліцейнай вытворчасці пачалі выкарыстоўвацца машынная фармоўка, какільнае ліццё, цэнтрабежнае ліццё, дакладнае ліццё на мадэлях, якія выплаўляюцца, выраб дэталю метадам штампавання замест свабоднага кавання (З падручніка).

2. Цалкам адпаведны якому-небудзь узору, якім-небудзь патрабаванням, устаноўленым законам, правілам.

Ад дакладнага выканання задання – рэальнага ці нерэальнага – залежыць твой службовы поспех (Масей Сяднёў);

– Калі вас бянтэжыць партрэт, – акрыяў Сідарэвіч, – то ён не цяпер узяты з касцёлу, там вось ужо два стагоддзі вісела дакладная копія, а гэты арыгінал знаходзіўся ў замку (Тэафілія Сабоцкая);

У наш час камертонам рэальнасці, камертонам дакладнага адлюстравання рэчаіснасці застаецца класіка (Галіна Багданава).

3. Канкрэтны, вычарпальны, правільны; не прыблізны, не агульны.

// Выразны, ясны, зразумелы.

// Такі, што не выклікае сумненняў; верагодны, пэўны.

А ўвогуле стараюся не ленавацца перапісваць зробленае, шукаць для думкі і пачуцця самыя дакладныя словы і выкідаць тое, без чаго можна абысціся (Алесь Бачыла);

Гогабярэдзе гаварыў з такой упэўненасцю, быццам пра ўсё гэта ў яго меліся дакладныя весткі (Іван Мележ);

Не ведаю дакладны тэрмін, але неўзабаве ў нас будзе прэзідэнцкая праверка, і мы аб усім перамоўім (Севярын Квяткоўскі).

4. Акуратны, пунктуальны.

Трэба было, аднак, каб тае ночы, калі ён меў выязджаць, баба яго –заўсёды дакладная, як будзільнік –заспала (Янка Брыль);

Ірына, як і заўсёды, дакладная: вячэру і абед яна прыносіць у адзін і той жа час (Міхась Даніленка);

Павучальным стаўся прыклад астранома А. Шагіна, які не быў буйным вучоным Віленскага ўніверсітэта, не браў удзелу ў паўстанні і быў чысты перад уладай, увогуле быў вельмі старанным і дакладным чалавекам (Леанід Лаўрэш).

5. Такі, у якім асобныя элементы выразна аддзелены адзін ад другога.

Маслакоў, падчаниўшы наском, сцягнуў другі бот, двума дакладнымі рухамі загарнуў скарэлюю анучу (Васіль Быкаў);

Сістэматызацыю гісторыі храналогіі ўвёў у 16 ст. француз Жазеф Скалігер, які распрацаваў дакладныя прыёмы пераводу розных летазлічэнняў на юліянскі стыль (З навукова-папулярнай літаратуры).

6. Добра арганізаваны; акуратны; зладжаны.

За лета ставочкі навывсыхалі, і цяпер на пяску ляжалі танюсенькія дарожкі, мудрагелістыя карункі, панатаптаныя птушкамі ў пошуку чарвякоў і казюрак, якія ў сваю чаргу таксама пакінулі сляды яшчэ больш тонкай, дакладнай работы (Віктар Карамазай).

Укр. **ТОЧНИЙ.**

ДАКЛАДНЫ́, -а́ я, -о́ е

1. Які змяшчае ў сабе даклад, прызначаны для даклада [гл. **ДАКЛА́Д (П)**, 2 знач.].
*Ён [Астаневіч] прачытаў маю дакладную запіску і пад сукно яе (Мікола Гроднеў);
 Начальнік канторы Люцко – чацвёрты на ліку – і галоўны геолог Яроцкі – пяты
 на ліку, што займалі гэтыя пасады і заканчвалі службу з вымовамі, убачылі ў
 дакладной запісцы замах на сябе (Алесь Асіпенка).*

Укр. **ДОПОВІДНИЙ**.

2. у знач. наз. **дакладна́ я, -о́ й, ж.** Дзелявая папера з кароткім выкладам сутнасці справы, якая павінна разглядацца.

– Падрыхтуйце дакладную на імя прафесара Баравога, – надаючы голасу як мага больш начальніцкай цвёрдасці, кінуў Зайцаў і павярнуўся да Смаляка, паказваючы, што размова на гэтым скончана (Віктар Праўдзін).

Укр. **ДОПОВІДНА́.**

ДРАТУВА́ТИ – ДРАТАВА́ЦЬ

ДРАТУВА́ТИ, -у́ ю, -у́ єшч *недок.*

1. *кого.* Викликати в кого-небудзь почуття незадоволення, досады, гніву, злості; зліты, гнівити.

Безустанне Маріорине скигління дратуе його несказанно (Михайло Коцюбинський);

Його запобігливо-статечні манери заўжды дратували Валентина Модестовича (Юрій Шовкопляс);

Неясна роль Безбородька в родині щораз більше дратувала Катерину (Ірина Вільде);

– А мене він дратуе, – Оксана сплела на коліні тонкі пальці. – Вибач, мамо, але яго запах, манери, ця дурноверха люлька, оці накази! (Валерій Шевчук).

Біл. **ЗЛАВА́ЦЬ, ГНЯВІ́ЦЬ, РАЗДРАЖНЯ́ЦЬ.**

2. *кого*. Навмисне злити, виводити з терпіння кого-небудь, викликати гнів у когось; дражнити, дрочити.

// *ким, чим*. Висміювати когось, враховуючи риси, властиві йому, його рідним і т. ін.

Діти бігали за нею і дратували її цілий день (Панас Мирний);

Якщо голота й надалі дратуватиме турків, пани з помсти доб'ються свого (Зінаїда Тулуб);

Наш Андрійко бешкетує,

Гусака щодня дратує (Грицько Бойко);

От тою-то лютою жінкою й дратували раз у раз Івана, та він не сердився і добродушно викручувався жартами (Михайло Коцюбинський);

[Олімпіада Іванівна:] *Нащо ви, Якове Григоровичу, дратуєте Милевського старістю, він цього не любить* (Леся Українка).

Біл. ДРАЖНІЦЬ.

3. *кого, що*. Збуджувати, посилювати, загострювати яке-небудь бажання, почуття і т. ін.; роздратовувати.

// Діяти на людський організм загалом або на окремий орган.

// Викликати в чому-небудь біль.

Тепла пахуча пара од поросятини страшенно дратувала в них апетит (Іван Нечуй-Левицький);

Всього було вдосталь у цій переповненій, по-південному яскравій Каховці, все горіло на сонці, дратуючи спраглу уяву, збуджуючи пристрасті (Олесь Гончар);

Сонце дратувало мене своїм нахабним світлом (Михайло Коцюбинський);

Я довго не робив масажу не через те, що ніколи, а через те, що нога у мене дуже боліла, я ледве ходив і дратувати її гімнастикою не хотів (Михайло Коцюбинський).

Біл. ДРАЖНІЦЬ.

ДРАТАВА́ЦЬ, -у́ю, -у́єш *незак, разм. што*. Таптаць, вытоптаць.

Раней дзкі перакопвалі, дратавалі пасевы толькі на прылесных далёкіх палях (Барыс Сачанка);

*Цэлы табун коней рознай масці драгуе веснавую свежую траву (Змітрок Бядуля);
Зачапіўшыся повадам за алешыну, Вараны стаяў збоку, дратаваў капытамі
сырую зямлю і вельмі крыўдзіўся на гаспадара за няўвагу да сябе (Віктар Гардзей).
Укр. ТОПТА́ТИ, ВИТО́ПТУВАТИ, ТОЛОЧИ́ТИ, ГРАСУВА́ТИ.*

ДРАТУВА́ТИСЯ – ДРАТАВА́ЦЦА

ДРАТУВА́ТИСЯ, -у́юся, -у́ешся *недок.*

1. Відчувати незадоволення, досаду, гнів, злість; злитися, гнівитися.

*Перекладаю все на столі, без потреби пересуваю книжки і дратуюсь, що
пропав олівець (Михайло Коцюбинський);*

*Тепер збагнув Данило, що від згадки про Третьяка він
дратується (Олександр Копиленко);*

*Він, Лаврін, для тих державців ніщо, комашка, але їм важать власні невдачі,
вони дратуються з того (Юрій Мушкетик).*

Біл. ЗЛАВА́ЦЦА, ЗЛАВА́ЦЬ, ГНЕ́ВАЦЦА, РАЗДРАЖНЯ́ЦЦА.

2. *розм. з ким.* Навмисне злити, виводити з терпіння кого-небудь;
дражнитися, дрочитися.

*Настирливо кричав десь зовсім недалеко деркач, наче дратувався зі
мною (Леонід Смілянський);*

*Він не питає, а мовби дратувався з київським князем, але Ярополк знітився і
схилив голову над столом (Іван Білик).*

Біл. ДРАЖНЯ́ЦЦА.

ДРАТАВА́ЦЦА, -у́ешца, незак, разм. Пас. да дратава́ць

*Дуб расце на невялікіх грудках, але гэты дубовы тып нязначны, дратуецца
быдлам, дрэнна расце і каштоўнасці не мае (Уладзімір Кісялёў);*

*Зрэшты, калі слова замоўчваецца, зачэрніваецца, дратуецца, топчацца,
падтоптаецца, гэта не значыць, што яму канец (Алег Лойка).*

Укр. ТОПТА́ТИСЯ, ВИТО́ПТУВАТИСЯ, ТОЛОЧИ́ТИСЯ, ГРАСУВА́ТИСЯ.

ЗВОРО́Т, ЗВОРО́ТА – ЗВАРО́Т, ЗВАРО́ТАК

ЗВОРО́Т, -у, ч.

1. Зміна напрямку руху кого-, чого-небудь; поворот.

Зробивши ще один повільний крутий зворот з гори, танк немов підстрибнув (Олександр Копиленко);

Карети завертають. Передня сторожа робить зворот уліво, жене вперед, карети за нею, задня сторожа повертається на місці (Богдан Лепкий);

В чаду і гаморі я чую скрип і рев,

Я чую стогін ранньою зорею, –

То гей з потугами, руйнуючи старе,

Наш корабель крутий зворот бере

І мерехтять під сонцем реї (Іван Багряний).

Біл. ПАВАРО́Т, ЗАВАРО́Т.

2. Місце, в якому дорога, стежка, річка і т. ін. повертає в інший бік; заворот.

Дорога з Печерська до Жиланської вулиці була довга й знайома йому до найменших дрібниць. За два роки він вивчив на ній усі звороти, ліхтарі, тумби з афішами, дерева вздовж пішоходів, круті схили вулиць (Валер'ян Підмогильний);

Їхати стало легше. Принаймні менше шансів було на те, щоб перекинутися на звороті (Юрій Смолич);

Тоді вилазили на берег і бігли по березі до звороту ріки, стежачи за своїми вінками (Юрій Логвин).

Біл. ПАВАРО́Т, ЗАВАРО́Т, розм. ПАВАРО́ТКА, розм. ЗАВАРО́ТКА.

3. *перен.* Зміна в розвитку життя, відносин, розмови і т. ін.

– Мені здається, що редакція зовсім недвозначно робить зворот від фразеологічної демократії до потаємного урядового жолоба (Іван Франко);

Лисичка-вдовичка не сподівалася такого наглого звороту (Осип Турянський);

Вона підводиться, ніби даючи тим знак, що розмова набула безнадійного звороту і мені немає вже на що сподіватися (Віктор Домонтович).

Біл. ПАВАРО́Т.

4. Бік, протилежний лицьовому, видимому бокові чого-небудь.

По суворому, з глибокими зморшками обличчю Митрофана Юхимовича пробігла посмішка, і він зворотом долоні приголубив білявий вихор на голові піонера (Петро Панч);

Удар стріли був такої сили, що вона пройшла крізь дошку і виткнулась вістрям на звороті майже на два пальці (Юрій Логвин).

Біл. АДВАРО́Т.

5. Група слів, що становлять певну єдність; вислів.

Слухала [Маруся] тої мови, як журкоту потоку, лиш іноді затримуючися увагою на оригінальнім якім звороті (Гнат Хоткевич);

Так. Це вона [Марія Олександрівна], її слова, її звороти, її проникнення у людський біль (Оксана Іваненко);

Старий Яричовський одягнений в синій фрак піднісся з чаркою в руці і проговорив довгу орацію по-польськи, добираючи якнайкращих слів і зворотів... (Андрій Чайковський).

Біл. ЗВАРО́Т.

6. муз. Найменша частина мелодії, яка складається з двох чи кількох звуків, акордів і має характерну інтонаційну єдність.

Аналізуючи працю М. Грінченка «Історія української музики», У. Самчук поділяє думку автора про те, що в думках запозиченими виявились не лише стиль і форма, а й характерні музичні звороти з використанням четвертого підвищеного ступеня, що є ознакою східних мелодій (З наукової літератури);

Для Серова у фортепіанних вступних важливими були не тональне настроювання співака, не суфлерське нагадування мотиву, а передача характерних мелодичних зворотів, що є типовими елементами української пісні взагалі (З науково-популярної літератури).

Біл. ЗВАРО́Т.

7. розм., рідко. Повернення назад, до попереднього, колишнього; вороття.

Минає день, минає два,

Мина за ранком ранок;

Безвісну будучність вкрива

Таємності серпанок.

Перевернувся цілий рік, –

Як перш, нема звороту;

І час, найкращий людський лік,

Гамує всім турботу (Павло Грабовський);

Зраділа тоді вся рідна земля його звороту, а найбільше дружина його кохана,

Ярославна (Борис Грінченко).

Біл. ЗВАРО́Т, ВЯРТА́ННЕ.

8. розм., рідко. Повернення назад узятого, відібраного у когось.

Він в 1841 році зчинив правдивий розруху громаді і зажадав від пана звороту всіх загарбаних від того часу ґрунтів (Іван Франко).

Біл. ЗВАРО́Т, ВЯРТА́ННЕ.

ЗВОРО́ТА, -и, ж.

Межа, яку залишають у полі для проїзду.

Покинув [Остап] воли на зворотах, а сам увійшов у борозну і глянув уздовж на довгі гони (Андрій Головка).

Біл. МЯЖА́ [Ў ПО́ЛІ] [ДЛЯ ПРАЕ́ЗДУ].

ЗВАРО́Т, -у, м.

1. Вяртанне адкуль-небудзь назад, на ранейшае месца.

На душы асталіся толькі прыхованая помста, злосць і той цяжкі і мулкі, як ярмо, і ўжо не раз перапакутаваны боль, што звароту дадому няма, як не будзе, калі што, – літасці і даравання (Вячаслаў Адамчык);

Іду дарогай без звароту,

Над прорваю, на самы край,

І ўжо віднеюцца вароты

У пашчу пекла, а не ў рай (Сяргей Грахоўскі);

Усе яны яму [Кастусю] ўяўляліся бязвіннымі ахвярамі паліцыйнага тэрору, і ўсе заслугоўвалі на неадкладны зварот на Бацькаўшчыну... (Уладзімір Глыбінны).

Укр. ВЕРТА́ННЯ, ПОВЕРТА́ННЯ, ПОВЕ́РНЕННЯ, ПОВОРО́Т, ВОРОТТЯ́, разм., рэдка ЗВОРО́Т.

2. Вяртанне назад узятага, адабранага ў каго-небудзь.

Прайшлі якраз дні вызначанага тэрміну, з надзейным чалавекам былі адасланы грошы, дастаўлена нават распіска ў іх атрыманні, і з часу на час чалавек чакаў звароту свайго маленькага сына (Міхась Лынькоў);

Ліза рашуча адмаўлялася ад звароту грошай, нумар дала [Ігару] толькі каб адчапіўся (Юлія Алейчанка).

Укр. ВЕРТА́ННЯ, ПОВЕ́РНЕННЯ, разм., рэдка ЗВОРО́Т.

3. Просьба, заклік, выступленне, звернутыя, накіраваныя да каго-, чаго-небудзь.

– Калі ласка! – наш зварот бясконцы.

Мы гаворым ранішняму сонцу:

– Калі ласка, сонца, выйдзі з хмары,

Радасцю аблашчы нашы твары,

Ты ўзнімі з сабою нашы мары! (Пятрусь Броўка);

Браты Каліноўскія паспяхова пераадолелі цяжкасці першых месяцаў жыцця ў Пецярбургу, нават без звароту на дапамогу да сям'і, з якой не падтрымлівалі ў гэты час ніякіх сувязяў (Васіль Герасімчык).

Укр. ЗВЕ́РНЕННЯ.

4. Група слоў, якія ўтвараюць пэўнае адзінства; слоўны выраз.

І калі ўдаецца яму [ксяндзу Пацяйкоўскаму] які-небудзь надзвычай трапны сказ, зварот, ён паўтарае яго ўголас (Якуб Колас);

Гаворка яго перамешвалася з чыста бацькоўскімі ласкавымі зваротамі да Амілінай дачкі Клавы, з пагладжваннем яе па галоўцы (Кузьма Чорны);

Усяго, што прыносілі танцы, – гэта нагода гутарыць па-ангельску, падлавіць колькі словаў ці зваротаў ды выйсці хоць на хвіліну на волю, пакінуўшы манатонны і невясёлы свет вайсковага жыцця (Кастусь Акула).

Укр. ЗВОРО́Т.

5. муз. Найменшая частка мелодыі, яка складаецца з двух або некалькіх гукаў, акордаў і мае характэрнае інтанацыйнае адзінства.

Першапачатковы матыў песні «Юрачка» паяўляецца ў аркестры на фоне вострых гарманічных зваротаў з напружаным сінкапіраваным рытмам (З навуковай літаратуры);

Найбольш старажытны пласт – сігнальная музыка (рытмізаваныя мелодычныя звароты на адным гучу ці на паслядоўнасці некалькіх гукаў натуральнага гукарада), звязаная з магічнымі абрадамі, пастухоўскім, паляўнічым і ваенным побытам (З навукова-папулярнай літаратуры).

Укр. **ЗВОРОТ**.

ЗВАРОТАК, -тка, м., лінгв. Слова або спалучэнне слоў, што называе асобу, прадмет ці з’яву, да якіх звяртаецца моўца.

Узмацненню эмацыянальнай выразнасці спрыяе паўтор звароткаў і ўжыванне пры іх выклічнікаў (З навуковай літаратуры);

Калі аднародныя або развітыя звароткі разрываюцца членамі сказа, то кожная частка выдзяляецца коскамі (З падручніка).

Укр. **ЗВЕРТАННЯ**.

ЗОЛЬ – ЗОЛЬ

ЗОЛЬ, -ю, ч., спец. Найдрэбнішы частынкы якоі-небудзь рэчовыны ў рідкому, твёрдому ці газоподібному середовішці.

Працес пераходу гелю в золь, тобто працес, протылежны до коагуляцыі, называецца пептызацыёю (З науковай літаратуры);

А. Г. Бетехтін вважае, што в сульфідых поряд з істыннымы твёрдымы розчынамы пошырені твёрды золі, які вынікаюць пры крystalізацыі рідкых золів (З падручніка).

Біл. **ЗОЛЬ**.

ЗОЛЬ (I), -і, ж. Сырое, пранізлівае халоднае надвор'е.

Абмывала чорную золлю маўклівая ноч (Міхась Зарэцкі);

Імжа, і склізота, і прыкрая золь

за скрогатам ветру – навалай (Уладзімір Дубоўка);

Абапёршыся локцямі аб калені, на беразе сядзеў старшыня; падобна, ён таксама калаціўся ад балотнае золі (Васіль Быкаў).

Укр. **ВОГКІСТЬ, СІРІСТЬ, СЛЪОТА́.**

ЗОЛЬ (II), -ю, м. спэц. Найдрабнейшыя часцінкі якога-небудзь рэчыва ў вадкім, цвёрдым або газападобным асяроддзі.

Пры адсутнасці знешніх уздзеянняў на калоідны раствор і якіх-небудзь працэсаў у самім калоідным раствору монадысперсны золь, магчыма, будзе існаваць неакрэслена доўга (З навуковай літаратуры);

Ацвярдзенне золяў ва ўсім аб'ёме першапачаткова вадкай сістэмы без парушэння яе макрааднароднасці дае так званыя ліагелі (З навукова-папулярнай літаратуры).

Укр. **ЗОЛЬ.**

КВІТЕНЬ – КВЭЦЕНЬ

КВІТЕНЬ, -тня, ч. Четвертый місяць календарнага року.

Було тихо й тепло, хоч іще були перші дні квітня (Іван Нечуй-Левицький);

Що миліш, як квітенць віс? (Павло Грабовський);

Другий місяць весні народ назвав квітнем, бо в квітні розцвітають наші найулюбленіші перші весняні квіты (Олександр Копиленко).

Біл. **КРАСАВІК.**

КВЭЦЕНЬ, -і, ж., зборн. Кветкі на раслінах; квет, квітненне, цвет, цвіценне.

Месяц над садам, ад квецені белым (Уладзімір Караткевіч);

Рака широкая, пакуль што чыстая, трыснёг, лаза і асака абноўлена зялёныя, сонца зноў, як штогоду, грэе па-летняму, і ліпа ў самай квецені, гудзе ад цямна да цямна (Янка Брыль);

Здаецца, толькі-толькі [вясна] закружыла галовы, разгайдала сэрцы ў рытме першых дажджоў, а ўжо абсыпалася квецень і птушкі, прыгнечаныя сямейнымі клопатамі, суцішылі пошчак (Людміла Рублеўская).

Укр. КВІТ, КВІТТЯ, ЦВІТ, ЦВІТІНЬ, ЦВІТІННЯ.

КІ́ЛИМ – КІЛІ́М

КІ́ЛИМ, -а, ч.

1. Тканий (часом вишиваний або плетений) візерунчастий виріб, яким оздоблюють стіни, вкривають підлогу тощо.

Ото я заглянула через двері в спальню, а там ліжко, як цяцька, і скрізь повишивані гарусом килими: і на підлозі, і на стіні, а в кутку на полиці знов той образ (Іван Нечуй-Левицький);

Татарин продавав килими, що їх наткала Марія, і годував за них хвору дружину, не зобиджаючи й рабинь (Роман Іваничук);

Посередині на величезному перському килимі стояв незмінний князів дерев'яний стілець (Іван Білик).

Біл. ДЫВА́Н, (вовняний безворсий ручної роботи – звичайно) КІЛІ́М.

2. Те, що цілком укриває якийсь простір.

Замість лісів тепер слався землею жереп, чорний килим повзучих смерек, в якому плутались ноги, і мохи одягали камінь зеленим шовком (Михайло Коцюбинський);

Сонце гріє, сосна пахне, килим зеленого жита стелиться вниз, сад квітучий, луг зелений (Улас Самчук).

Біл. ДЫВА́Н, КІЛІ́М.

КІЛІМ, -а, м.

1. Ваўняны бязворсавы дыван ручной работы.

Дарагія дываны, кілімы, шаўковыя і плюшавыя пакрывалы, сурвэткі напаўнялі кватэру (Іван Грамовіч);

На ганак уласнай хаты Матруна ступіла, не чуючы пад сабой ног, а пабачыўшы квяцісты кілім на падлозе, маленькі стол на кривых нагах і чалавека, які стаяў на сталі і ўкручваў лямпачкі ў люстру, нават ікнула ад хвалявання (Вінцэсь Мудроў).

Укр. [ВОВНЯНИЙ] [БЕЗВОРСИЙ] КІЛИМ [РУЧНОЇ РОБОТИ].

2. Тое, што цалкам пакрывае нейкую прастору; дыван (І) (у 2 знач.).

Абшар дрыгвы, бясконцыя кілімы мхоў

І хвойкі нізкія, хоць шмат растуць гадоў (Янка Лучына);

І ёй уяўляліся блакітныя дрэвы з сінім лісцем і сіні кілім травы з блакітнымі рамонкамі на ім (Алег Мінкін).

Укр. **КІЛИМ**.

КОНÓВКА, КОНÍВКА – КÓНАЎКА**КОНÓВКА, КОНÍВКА, -и, ж.**

1. Те саме, що **відрó**: посудина звичайно конічної або циліндричної форми з дужкою для носіння й зберігання рідини, сипких речовин тощо.

Почав [пан] іти поруч зо мною, хоч я несла коновки в обох руках (Іван Франко);

Діти бігають з коновками до води, заливають вогонь, але він іще дужче розгоряється (Леся Українка);

Від Закуття надігнала якась жінка пару коней, вела їх за поводи і несла на коромислі коновки (Андрій Чайковський);

Дорослі з піснями стинають стиглі кетяги в коновки та носять до бочки, а весела, замурзана солодким соком дівора нишпорить попід кущами, вишукує непомічені грона (Михайло Коцюбинський).

Біл. **ВЯДРО́**.

2. Висока, здебільшого звужена вгорі кварта.

Кругом стін полиці, а на тих полицях срібні, золоті й кришталеві кубки, коновки, пляшки, таці і всяка посудина, що то на війні поздобувано (Пантелеймон Куліш);

Випивали скільки мочі

Аж до самої півночі...

Мужики – то конівками,

А баби – то все чарками (Іван Манжура);

Головатий подав срібну коновку з пивом (Володимир Малик).

Біл. КВА́РТА; КУ́БАК; КУ́ФЕЛЬ, КУ́ХАЛЬ.

КО́НАЎКА, -і, ж. Драўляная, металічная або гліняная пасудзіна для піцця, звычайна з ручкай.

Хатнія акружаюць мяне. Пытаюцца, што мне снілася, даюць мне вады ў конаўцы (Змітрок Бядуля);

З бліжэйшых хат навыносілі і паставілі каля дарогі сталы, засцяліўшы іх белымі абрусамі. На сталах – жбаны з кіслым і свежым малаком, кубкі, конаўкі, шклянкі (Ніл Гілевіч);

Калі, напрацаваўшыся, спуціліся ў роў да студні, я завітаў у незнаёмы двор, напросіў у гаспадыні конаўку (Віктар Карамазаў).

Укр. КУ́ХОЛЬ; КВА́РТА; КОРЕ́ЦЬ.

КО́РШАК – КО́РШАК, КА́РШАК

КО́РШАК, -а, ч. Те саме, що шулі́ка: великий хижий птах родини яструбіних з довгими крилами і загнутим дзьобом.

Коршак за голубом ганяється, бо живою кров'ю впивається (Українське народне прислів'я);

Прометею, Прометею!

Одлетів твій коршак хижий,

Не допив живої крові,

Плоть живу не доклював (Максим Рильський);

Його [Виговського] очі пригасли, він дивився на спохмурнілий – хилилося на вечір – луг, на молоді отави і молоді копиці в лузі, на коршаків, які сиділи на копицях (Юрій Мушкетик).

Біл. КАРШУ́Н.

КО́РШАК,-а і КАРША́К, -а, м., разм. Тое, што і **ястраб**: драпежная птушка сямейства ястрабіных з кароткай кручкаватай дзюбай і доўгімі вострымі кіпцюрамі, якая водзіцца ў лясах розных частак свету.

А ўжо з самай вясны на прыдарожных хвоях садзяцца дробныя каршаки азіраць свае дарогі (Кузьма Чорны);

Высока-высока ў небе, распластаўшы крылы, кружыў коршак (Міхась Даніленка);

А суседа ад суседа

Аддзяляе свет уласны.

Паміж коршакам і качкай

Неба дзеліцца на часткі (Алесь Аркуш).

Укр. ЯСТРУБ.

КУЛЬБА́КА – КУЛЬБА́КА

КУЛЬБА́КА, -и, ж. заст. Сідло.

Який кінь, така й кульбака (Українське народне прислів'я);

За тиждень вернувся [батько] і привіз хлопчика на кульбаці, літ дев'яти (Михайло Старицький);

Зайшов [Міхась] до стайні, осідлав коня і не шукаючи за козухом, скочив на кульбаку і пігнав вихром додому (Андрій Чайковський);

Біл. СЯДЛЮ́.

КУЛЬБАКА, -і, ж. разм. Тое, што і **ку́льба** палка з загнутым верхнім канцом для апоры пры хадзьбе.

Ён [Антон Пракопавіч] ішоў, пастукваючы кульбакай на асфальце, сярод шумнага і мітуслівага людскога натоўпу (Анатоль Кудласевіч);

Гумно, з аднаго боку падпёртае тоўстым бервяном, трымаў Якаў Пеўнік, але і сам ён моцна кульгае, апіраецца на сукаватую кульбаку (Віктар Гардзеі);

Мазгавая атака –

Квет гудзе навуковы.

Не кульгае кульбака,

А ляскочуць падковы (Юрка Голуб).

Укр. КОСТУР, КОВІНЬКА, навеліч. КОСТУРЯКА, разм. КАРЛЮЧКА, дыял. КЛЮКА.

ЛЯДА – ЛЯДА

ЛЯДА, -и, ж.

1. Відкидна заслінка, дверцята, што закрываюць отвір усередину чого-небудзь.

Коли підійшов Роман до льоху і, відчинивши ляду, промовив до чорної ями свої слова, обізвалася з ями одна душа – материна (Олександр Довженко);

З правого боку стояла висока драбина, приставлена до квадратної ляди, що вела на горище (Андрій Головка);

Будинок невеличкий: дві кімнати і кухня, та ще коридорчик, де під ногами – ляда в погріб, а над головою – ляда на горище (Анатолій Дімаров).

Біл. ЛЮК, ДЗВÉРЫ, ДЗВÉРЦЫ.

2. Отвір, люк з такою заслінкою, дверцятами.

Нав'язавши брудну ганчірку на палицю, я виставив її в ляду. Кілька куль пронизало її одразу (Юрій Яновський).

Біл. ЛЮК.

3. Відкидна покришка скрині; віко.

[Трохим:] *Панове громадо! Нещастя сталося – батька убила ляда од скрині!..* (Марко Кропивницький);

Господар мовчки підвівся зі стільця, відкинув ляду з присадкуватої, залапаної нечистими руками скрині, навпомацки вийняв пучок нанизаної на шворку дранки (Михайло Стельмах).

Біл. ВЕ́КА.

4. Відкидна полиця або віконниця в крамниці, що її використовують як прилавок.

В кожній крамниці коло дверей одчинена ляда в вікні й обперта на стовпець (Іван Нечуй-Левицький);

Після обіду Лисий Мацько звично став за ляду, чекаючи клієнтів, які й у великодню неділю не поминали його корчми, – партачів із Шевської (Роман Іваничук).

Біл. [АДКІДНЫ] ПРЫЛÁВАК, ПАЛІ́ЦА, АКАНІ́ЦА.

5. Частина ткацького верстата, яка прибиває нитки піткання одну до одної.

От і роблю я. Застукала ляду;

Бігає човник відтіль і відсіть...

Човник і ляду – ткачеві порада;

Берди і цівки – ви хліб мій і сіль! (Яків Щоголів);

Там од ранку до ночі стукотіла ляду і бігав по туго натягнених нитках маленький дерев'яний човник (Юрій Мушкетик).

Біл. НАБІ́ЛЦЫ.

6. Відкидна покришка над годівницею в сажі.

Загнала [Маруся] поросят, приперла колодкою ляду в хлівці й пробігла повз Василя в хату... (Грицько Григоренко).

Біл. НА́КРЫЎКА.

ЛЯ́ДА, -а, н. Высечаная, выщерабленая або выкарчаваная дзялянка лесу, хмызняку; высека, высечка, выщераб, пасека.

Вёска больш нагадвала вялізны лоўж, падобны на той, які складвалі нашы продкі, калі щерабілі ляду (Уладзімір Федасеенка);

Скажы, каб ён [пан] за дзень ляда высек, выкарчаваў і ўзараў, проса пасеяў, зжаў і змалаціў ды ў гэты гаршчок насыпаў куранят карміць (Беларуская народная казка);

Мы з вамі, як дрэвы на лядзе. Іх пакінулі выпадкова побач, і яны радуюцца гэтаму (Уладзімір Караткевіч).

Укр. ЗРУБ, ВІРУБ, ПÓРУБ, КОРЧІВКА, дыял. ТЕРЕБІВЛЯ.

МАНТА́ЧИТИ – МАНТА́ЧЫЦЬ, МЯНТА́ШЫЦЬ

МАНТА́ЧИТИ, -чу, -чиш, недок. Гострити, направляти косу мантачкою.

Він стояв і пильно мантачив брусом косу, а коли скінчив мантачити, тоді застромив того бруска в дерев'яну кобуру при боці й пальцем по лезу коси... (Григорій Косинка);

Внизу розпростерся білий лан, на якому сотні людей разом згинались, розгинались, бігали, раділи, дивились на сонце, мантачили коси, покладали шапки на перші полукіпки (Василь Земляк);

І коли доходять [косарі] до кінця, витирають травою коси, спочатку гострять їх мокрими брусками, а потім мантачать мантачками (Улас Самчук).

Біл. МЯНТА́ШЫЦЬ.

МАНТА́ЧЫЦЬ, -чу, -чыш, незак., разм. Неразумна траціць што-небудзь; марнатравіць.

– Скажаш, каб авёс не мантачылі. Ворыва хутка (Уладзімір Караткевіч);

Ды магнат не ведаў ушчунку,

Айчыну і Волю зняважыў,

Штандар наш зламаў і спляжыў,

Піў, гуляў, сваволіў, мантачыў.

Селяніну ж ён як аддзячыў? (Фларыян Чарнышэвіч).

Укр. ТРІ́НЬКАТИ, РОЗТРІ́НЬКУВАТИ, МАРНОТРА́ТИТИ, ГАЙНУВА́ТИ.

МЯНТАШЫЦЬ, -шу, -шыш, незак., разм. Тое, што і мянціць:

1. *што*. Вастрыць мянташкой.

Што зробіш, дарагі чытач, у кожнага з нас свая слабасць, а гэтая слабасць, відаць, ёсць ва ўсіх – пры выпадку і без выпадку сказаць хоць некалькі слоў аб родных мясцінах, аб тых лясах, дзе прайшло тваё маленства, аб тых лугах, дзе ўпершыню мянташыў касу і адчуў, што пот салёны, аб тых палях і сцежках, на якіх бег на першае спатканне... (Іван Шамякін);

Тут жа ля воза [Васіль] ўткнуў касе ў мяккую зямлю, трымаючыся моцна рукой за тупы край касы, стаў мянташыць (Іван Мележ);

Хлопцы ехалі і чулі, як дзесьці касцы мянташылі косы, рыкалі каровы (Мікола Чарняўскі).

Укр. **МАНТАЧИТИ**.

2. *што*, чым і без дап.; перан., разм. Гаварыць многа і без толку, гаварыць бязглуздзіцу; трапацца, лапатаць.

І на вяселлі, і на хрэсьбінах я сядзеў як на іголках – то гаварыў-мянташыў шмат і недарэчы, то замаўкаў і аж гарэў ад чырвані (Генрых Далідовіч);

Не мянташыла языком [Зіначка], хіба толькі паружавела ды прымружыла вочы (Валер Гапееў);

І чаго ты, кажу яму, дарэмна мянташыш сваім языком! (Міхась Сліва).

Укр. **БАЗІКАТИ, ЛЯПАТИ, ПАТЯКАТИ, ВЕРЗТІ, МОЛОТИ, КЛЕПАТИ ЯЗЫКОМ**.

МАНТАЧКА – МАНТАЧКА, МЯНТАШКА

МАНТАЧКА, -и, ж. Наждачна або вкрита смолою з піском лопатка, якою правляць коси.

По селах было порожньо, зате у полі туркотіли жнивварки, блищали коси й стукали мантачки, жінки й дівчата в'язали снопи й складали їх у копи, діти підбирали колоски (Леонід Первомайський);

Юхим вихватив косу з пашні, дзвінко задзеленчав мантачкою (Спиридон Добровольський);

Скрізь по горбу білили людські постаті, подзвонювали мантачки, шаркали коси, деякі ниви вже було впорано, господарі звозили з поля копи (Юрій Мушкетик).

Біл. МЯНТА́ШКА.

МАНТА́ЧКА, -і, ж., разм. Жаночы род да **манта́ч** тая, што неразумна траціць грошы, маёмасць; марнатраўка.

У мантачкі дробязную рэшту

Шчырасці, падзеленай на два,

Не прасі! І слова не давай... (Тацяна Сівец).

Укр. МАРНОТРА́ТНИЦЯ, РОЗТРИ́НЬКУВАЧКА.

МЯНТА́ШКА, -і, ж.

1. Наждачная або пакрытая смалой з пяском лапатка, якой востраць косы.

Пятрок спяшаўся ў сваю Яхімоўшчыну, бо трэба было паспець наклапаць касу, мянташка ж у яго была дужа кепская – кавалак бруска, бы абмылак, заціснуты ў драўляныя тронкі, – такім пакуль наменціш касу, іншыя абыдуць цябе далёка (Васіль Быкаў);

Ён [дзядзька Ігнат] неяк пасвятлеў увесь, па-заліхвацку кінуў недакурак, нагнуўся, падняў касу, зашчаміў касільна пад пахай, узяўся рукой за палатно касы і паласнуў па ім мянташкай (Міхась Стральцоў).

Укр. МАНТА́ЧКА.

2. *перан, разм.* Той, хто шмат і без ладу гаворыць; трапло.

Шкада, што мянташкам

Там-сям давяраюць

І волю даюць

Языкамі мянціць (Уладзімір Корбан).

Укр. БАЗІ́КА, БАЗІ́КАЛО, ПАТЯ́КАЛО, БРЯ́ЗКАЛО, ТОРО́ХКАЛО, ТАРА́ХКАЛО.

МАСНИЦЯ, МАСНІЦЯ – МАСНІЦА

МАСНИЦЯ, -і, ж., церк. Пов'язане зі звичаєм веселитися та готувати певні страви (млинці, вареники з сиром і т. ін.) давньослов'янське свято проводів зими, що його християнська церква пристосувала до тижня перед Великим постом.

Почекайте, варенички, прийде на вас Масниця! (Українська народна приказка);
Виговський насилу діждався вольних днів на Масниці, одпросився в гетьмана і поїхав до Києва (Іван Нечуй-Левицький);

А на Масницю Федь був приїхав у гості (Андрій Головка).

Біл. МАСЛЕНІЦА.

МАСНІЦЯ, -і, ж. (частіше **МАСНІЧКА**). Спеціальна посудина з пристосуванням для збивання масла з вершків або сметани.

І все якась мара ставить оту масницю підо двері, бодай їй руки покривило! (Іван Франко).

Біл. БОЙКА, МАСЛАБОЙКА.

МАСНІЦА, -ы, ж. Дошка, плаха або бервяно ў яким-небудь драўляным насціле; маснічына.

Адна масніца скрыпела, і гэта яшчэ больш раздражняла і злавала (Іван Шамякін);
Спатыкаючыся аб паламанья масніцы, рызыкуючы скруціць шыю, але ведаючы, што не скручу, уваходжу ў свой колішні пакой, спальню, – яна зараз без акон і дзвярэй (Віктар Казько).

Укр. МОСТІНА.

НИЦИЙ – НИЦЫ

НИЦИЙ, -а, -е. Негідний, підлий, ганебний.

*Коли його безчельний, ниций вчинок
не знайде осуду з руки громади,*

то я прийму собі се за ознаку,

що час мені шукать деінде міся,

де б голову тружденну прихилити... (Леся Українка);

Тоді події наглили, вітри підганяли, якісь незримі сили штовхали вперед і вперед, і мовби самі дияволи підхльостували тебе, заповзявшись або ж покінчити з тобою, або стати свідками твого вознесіння над душами нищими й нікчемними (Павло Загребельний).

Біл. НІЗКІ, ПО́ДЛЫ, ГАНЕ́БНЫ.

НІЦЫ, -ая, -ае.

1. Які має доўгія звіслыя галіны, сцёблы (пра дрэвы, кусты, травы).

А рака нібы застыла ў ціхіх плёсах, укучаравіўшыся ніцымі лозамі, упрыгожыўшы берагі асакою-разучкай (Міхась Лынькоў);

Як ні стараўся Валодзя ісці па мясцінах, дзе больш ніцяя трава, але ўсё роўна трапляў у высокія зараснікі палыну і нават дзядоўніку (Уладзімір Федасеенка).

Укр. ПЛАКУ́ЧИЙ.

2. Пануры, хмурны.

Солтыс з пробашчам выйшлі са школы ніцыя, злосныя, заклапочаныя (Раман Сабаленка);

У поглядзе ніцым схаваны

нявыспелы боль і віна... (Эдуард Акулін).

Укр. ПОНУ́РИЙ, ПОХНІЮ́ПЛЕНИЙ, ПОХНІЮ́ПИЙ, ПОХМУ́РИЙ.

ПОВСТЬ – ПОЎСЦЬ

ПОВСТЬ, -і, ж. Цупкий матеріал, збитий з вовни; повстина, повстка (розм.), лямець (діал.).

Пани понапинали здорові намети з полотна та повсті, облицьовані червоними й жовтими шовковими смугами та бережками (Іван Нечуй-Левицький);

В передпокої Томашиха боязко зупинилася біля дверей, оббитих повстю і сар'яном, і низько вклонилася посесорові (Зінаїда Тулуб);

Поле з одного боку було вкрите своєрідними кибитками з повсті, що стояли на великих возах (Володимир Владко).

Біл. ЛЯМЕЦ.

ПОЎСЦЬ, -і, ж. Шэрсць; падшэрстак.

Максім сеў у крэсла, узяў на калені ката, пагладзіў пушыстую поўсць (Іван Шамякін);

Адно галодныя свінні веращчалі так, што здавалася: поўсць стане дыба... (Іван Пташнікаў);

Мірон учапіўся рукою за поўсць нейкага звера (Янка Маўр).

Укр. ШЕРСТЬ; ПІДШЕРСТЯ.

ПОКУТА – ПАКУТА

ПОКУТА, -и, ж.

1. Визнання своєї провини, шкодування про свої лихі вчинки; спокута, каяття, каєння, покаєння, розкаяння.

...Бог, як батько добрий,

Всі наші слабості найліпше знає,

Бо нас слабими сотворив; не так

Болить його наш гріх, як веселить

Наш жаль, покута й щира хіть поправи (Іван Франко);

Нехай Рустем піде до батька, упаде йому в ноги і скаже: мій гріх, моя покута (Михайло Коцюбинський);

Героїня, ридаючи, покинула знімальний майданчик, а вночі прийшла з покутою (Галина Тарасюк).

Біл. КАЯННЕ, РАСКАЯННЕ, ПАКАЯННЕ.

2. Кара за скоєний злочин, провину, лихий учинок тощо; спокута.

А тепер його [Андронаті] вчинок з донькою та з білою невинною дитиною її: чи не кара се ще, не покута яка? (Ольга Кобилянська);

За що послав на цю страждальну землю, на цей народ нещасний таку покуту тяжку? (Валерій Шевчук);

А суд, а суд! Яка страшна покута!

Послухати – життя як не моє.

А я неначе до стовпа прикута,

і хто захоче, той і обплює (Ліна Костенко).

Біл. ВЫКУПЛѢННЕ [ВІНЫ], ЗАГЛЀДЖВАННЕ [ВІНЫ]; КЀРА, ПАКАРЀННЕ, СПАГНЀННЕ.

3. Церковна кара за злочини або гріхи.

[Меропія:] Що ж то скаже отець Модестій! Та він же накладе на мене покуту на місяць, як тільки признаюсь! Хіба не признаюсь: сама закаюсь пити... (Іван Нечуй-Левицький);

Свята церква поклала на діда покуту: він якийсь час мусив кожного, навіть найменшого, свята ходити на всі богослужби (Михайло Стельмах);

Покута недавньої куртизанки тривала не день і не два – місяці, за кожною церковною відправою, а сама куртизанка, молячись, проливала такі щедрі сльози, мала такий скорботний вигляд, що на неї звернув увагу імператор і вже не залишив розкаюну грішницю, а до всього й жінку божественної ліпоти поза своєю благочестивою увагою (Дмитро Міщенко).

Біл. ЕШТЪІМ'Я.

ПАКУТА, -ы, ж. Вялікая фізічная ці душэўная мука; мучэнне, катаванне, мардаванне.

Але працяглы боль ужо высушыў слэзы старой Тэклі, толькі сэрца гарэла ад нясцерпнай пакуты (Васіль Быкаў);

А Ёсявышні адно чакае, маўкліва пазіраючы на чалавечья пакуты (Уладзімір Арлоў);

*Ты столькі вынес і пакут, і гора,
Што заслужыў навечна, назаўсёды
Мець лёс не нарыхтоўчае канторы,
А роўнага між роўнымі народа (Сяргей Законнікаў).*

*Укр. СТРАЖДАННЯ, МУКА, МУЧЕННЯ, КАТУВАННЯ, МОРДУВАННЯ,
ТОРТУРИ, КАРАННЯ, КАРА, дыял. КАТУША.*

СИВЕЦЬ – СИВЕЦ, СИВЕЦЬ

СИВЕЦЬ, -вця, ч., розм.

1. Кінь сивої масті; сиваш, сивко.

Не першина сивцю війна (Українське народне прислів'я).

Біл. СИВАК, СІЎКА.

2. рідко. Сивоволосий чоловік; сивак.

Так мене, старого сивця, зневажати?! (Українська інтермедія XVII–XVIII ст.).

Біл. СИВАК.

СИВЕЦ, -ўцу, м., бат. (*Nardus L.*). Шматгадовая травяністая расліна сямейства злакаў з цвёрдым шчаціністым сцяблом, якая расце на пашах і лугах.

На зялёным грудку, дзе рос шорсткі сивец, стаяла Хвоя (Якуб Колас);

Тут узвышаўся нейкі старажытны курган, густа парослы рамонкамі, сіўцом і верасам, а на яго верхавіне хілілася на адзін стаяк трыганаметрычная піраміда (Васіль Быкаў);

У верасня – свой, асаблівы пах:

Курыць сивец – плыве дымок гаркавы (Рыгор Барадулін).

Укр. БІЛОВУС (БІЛОУС), МІЧКА.

СИВЕЦЬ, -ею, -ееш, незак.

1. Рабіцца сівым.

Волас сивее, а галава шалее (Беларуская народная прыказка);

Шатэністыя валасы ўжо моцна сівелі (Уладзімір Караткевіч);

Сівец мая галава,

Не можа пазбыцца трывогі (Сяргей Законнікаў).

Укр. **СІВІТИ**.

2. Віднецца, вылучацца здалёк (пра што-небудзь шаравата-белае, сівое); шарэць.

Невясёла сівеў выган, схаладнела, нярадасна туліўся чэзлы алешнік і бярэзнік на ўзболатку (Іван Мележ);

Знізу, ад зямлі, пацягнула каплічным холадам – сівеў прымаразак (Сакрат Яновіч);

І сівец ад крэйдавай фарбы забытая вежа (Людміла Рублеўская).

Укр. **СІВІТИ, СІРІТИ**.

СКАЗ – СКАЗ

СКАЗ, -у, ч.

1. Гостра інфекцыйнае захворваньня ссавців і людзі, што вражае цэнтральную нервовую сістэму і перадаецца сліною хворай тварыны; скажэнівка (розм.).

Судомны синдром можа спостерігатися таксама ў хворых на правець, сказ, пры отруенні стріхніном, наявності значной гіпертерміі (З падручніка);

– Кого я гладжу – тебе ці зграю голубих пясціў? До речі, пясціў теж хворіють на сказ. Ёсць нават асоблівый варыянт вірусу... (Юры Шербак);

Тоді ж приходзяць у свет не толькі носіі духу Мардука та Іштар, а таксама тварынаў, на жаль, означеных первінным сказом (Віктор Савченко).

2. Надзвычайны ступень роздратування, гніву; несамовітасьць.

Очы ў графа Патоцкага аж яскрылі пад запалом хіжого сказу, а сінны губы крыліся білою піноў (Міхэйла Старыцкі);

Люблю я такіх людзей завзятых, каб душа ў іх была не з лопуцка, каб аглядалі жыццё з высокай канструкцыі, до душы мені такі людзі, воні мене на свіці держать, я іх шукаў та мілуваўся, воні горілі довгім та прозорым

полум'ям, нагріваючи всіх округ себе до сказу, добрий газівник доглядає їхнє полум'я, там газ горить і згорає без сажі (Юрій Яновський);

– Ви брешете, – не підвищуючи тону, промовив Гулак і побачив, як дикий сказ зайнявся в очах Дубельта... (Роман Іваничук).

Біл. ШАЛЁНСТВА.

СКАЗ, -а, м.

1. Граматычна і інтанацыйна аформленае спалучэнне слоў або асобнае слова, якое выражае закончаную думку.

Паводле структуры сказы бываюць простыя і складаныя (З падручніка);

– ...Адкажы яму пры мне, што ён цябе абразіў, і адашлі яму пісьмо!.. – настойваў Пашкевічус і грукаў кулаком на стале, быццам ставіў кропку пасля кожнага сказа (Пятрусь Броўка);

Гаворыць Сяргей абрывіста, кароткімі сказами (Хведар Жычка);

Валодзька ўспомніў першы сказ сачынення, успомніў – і слёзы набеглі на вочы (Мікола Гамолка).

Укр. РЕЧЕННЯ.

2. Народны твор аб сапраўдных падзеях мінулага або сучаснасці.

Маладая мая, яснатварая Случчына, гэты сказ пра цябе (Алесь Дудар);

І сказ аб братняй долі шчаснай

Цішком хадзіў ад хат да хат (Пімен Панчанка).

Укр. ОПОВІДЬ, ЛЕГЕНДА.

3. Літаратурны твор, у якім апавяданне вядзецца ад асобы апавядальніка.

Укр. РОЗПОВІДЬ, ОПОВІДЬ.

4. Паданне пра якую-небудзь падзею, асобу.

Як крук, здавён кружыўся сказ пануры,

Што нельга закранаць труны Цімура (Алег Лойка);

Сказ вякі захавалі пра вялікі той цуд (Міхась Машара).

Укр. ПЕРЁКАЗ.

5. *разм.* Расказ, апавяданне пра што-небудзь.

Разам мы скакалі ўдала,

Забаўляліся не раз.

Ды было і слёз нямала.

Вось паслухайце мой сказ (Пятрусь Броўка);

Тут у мяне патрабуюць, каб я сваім апавяданнем скончыў сказ пра род Яноўскіх і яго заняпад, пра вымарачнасць беларускай шляхты (Уладзімір Караткевіч).

Укр. РОЗПОВІДЬ, ОПОВІДЬ, ОПОВІДАННЯ.

6. *разм.* Размова ці слова, якія выражаюць нечую катэгарычную думку пра што-небудзь.

І тут жа сказ адкроіў мудры

На гэты конт Лямех Аўген:

«Прыстаў набел да гнілых сцен,

Як да старой бабулі пудра» (Якуб Колас);

Запытала дзева: «Хто ты, і адкуль ты родам будзеш?

І за што мяне ты крыўдзіш? Бачыш – гіну без яго.

Ад шматслоўя мала толку, дык кароткі сказ мой будзе:

Не пачуеш ані слова ты пра віцязя майго!» (Алесь Звонак, Мікола Хведаровіч, пер. з Шаты Руставэлі);

Укр. СЛОВО, МОВА.

СМОРЖ – СМОРЖ

СМОРЖ, -а, ч., бот. (*Gyromitra Fr.*). Гриб зі звивисто-складчастою шапінкою, падібний до зморшки.

В печі на великих сковородах смажыліся карасі в сметані, ковбаси з риби, крученики зі щупака і в'юни до хрону; в полив'яних ринках гусли на вогні підливи з печериць, зі сморжів і щавлю (Петро Панч);

Якщо перші гриби – зморшки та сморжі – вирости на пагорбі, то на дощове літо, коли ж в улоговині – на сухе (Василь Скуратівський).

Біл. СТРАЧОК.

СМОРЖ, смаржа, м., разм.

1. бат. (*Morchella Dill.*). Ядомы гриб з маршчынiстай, звiлiста-складкаватай шапкай; смаржок.

Ранiцою [Мiрон i Вiктар] пайшлi падбiраць згубленыя ўчора арэхi i шукаць смаржоў (Янка Маўр);

Услед за смаржамi i страчкамi з'явлiся на сваiх любiмых палянах i ўзбочынах лясных дарог дажджавiкi – тыя самыя, якiя ў народзе часам называюць пыльнiкамi, чортавымi табакеркамi (З газеты).

Укр. ЗМОРШКА.

2. зневаж. Маларослы, несамавіты, зморшчаны чалавек; смаржок.

А ад гэтага зялёнага смаржа [Хведзькі] не ведаеш, чаго і чакаць (Міхась Южык).

Укр. ПЕЧЕРИЦЯ.

СЯЙВО – СЯЙВÓ

СЯЙВО, -а, с.

1. Рівне, звичайно яскраве світло, випромінюване чи відбиване чим-небудь; блиск, полиск, сяння, світіння.

Сонце ясне, виграючи, котилося по блакитному морі безкрайого неба, розливало своє сяйво на увесь світ, розсипало вогняні іскорки по зеленій рослині, од котрих аж горіла вона, така була зелена (Панас Мирний);

А на сході, за Дніпром, саме вставало сонечко і грало рожевим промінням по рівній, як скло, пелені Дніпра, звеселяючи своїм сяйвом розлогі, вкриті зеленими плавнями береги широкої річки (Адріан Кащенко);

Коні рушили, і різке сяйво снігів та голубі тіні від санок замерехтіли в його очах (Михайло Стельмах);

*Вдалині проти сонця заблищали золотим сяйвом церковні бані (Антон Хижняк);
Давно спорожнів шлях, помалу темніло сяйво над містом, затихали дзвінки,
свищики, гудки, торохтіння (Василь Королів-Старий);*

*Довкола розсипалися будівлі, які пливли в місячному сяйві, як дивні глиняні
кораблі (Валерій Шевчук).*

2. Ореол, світлий круг навколо чого-небудь.

*І здалося, що над багаттям у червоному сяйві, мов за заслоною диму, стоїть
Раббі... у білому довгому хітоні... (Наталена Королева);*

*Дівчина відзначає дивний блакитний колір шкіри на обличчі й руках, ніжне
енергетичне сяйво довкола голови, подібне до «вогнів Ельма» під час
грози (Олесь Бердник).*

3. перен. Велич, слава, сила.

*Людина відчуває себе новонародженою перед красою життя, і сяйво добра
освічує їй душу (Григорій Тютюнник);*

Хай буде так, щоб ця хвилинка

Була, як сяйво перемог.

Бо ніжність наша є єдина,

А поза нею тільки Бог (Наталя Лівицька-Холодна).

4. перен. Пишність, розкіш чого-небудь.

*– На свята побачите мене у повному сяйві парадного мундира, – засміявся
Коваль (Вадим Собко).*

5. перен. Радісний, щасливий, вдоволений вираз (очей, обличчя).

*Звичайно, біль незліченних ран і втрат іще тьмою муки за сяйвом радості в
очах врятованих коливався як ніч, що відходила перед багряними прапорами
світання... (Володимир Сосюра);*

Сяйво усмішки з'явилося на дивному обличчі (Олесь Бердник);

*– Саме він, – спокійно мовив Комарницький, обливаючи жінку синім сяйвом
очей (Валерій Шевчук).*

Біл. ЗЗ'ЯННЕ.

СЯЙВÓ -а, н.

1. Тое, што сеецца, сыплецца адкуль-небудзь.

Дробнае дажджавое сяйво з парывістым ветрам хвалямі хадзіла па лесе, асыпаючы ельнік; схаванца тут ад яго не было дзе (Васіль Быкаў);

Апрануты ў белы сялянскі паўкажушок, калгасны старшыня і сам ведае, які ён відны і цікавы кавалер: зухавата збіў шапку набакір, тузануў ляйчыну, махнуў бізуном, і Вараны зноў затанцаваў у аглоблях, высек з-над капытоў цэлы воблак снежнага сяйва (Віктар Гардзеі);

Спачатку я лічыў, што вяскоўцы не жадаюць прайсці лішні кіламетр, таму і рэжуць вугал, ідучы па свежым сяйве (Змітрок Марозаў).

Укр. (вобразна) **ПОРÓША, МЛÍВО, ПИЛ, ПÓРОХ.**

2. Россып чаго-небудзь.

Чаму сярод сузор'яў Задьяку,

Сярод прадоннай цвердзі, у сяйве

Я не знайшоў Феміды? (Мікола Арочка);

І нават тое, што ўжо неаднойчы бачыў, тут хвалюе куды мацней: сяйво зорак, запаленых не проста над чалавекам, а над начлежнікам-бежанцам, якога яны павінны сагрэць і аберагчы... (Віктар Карамазаў);

Ты не забудзешся? Табе запомніцца

На лісці яблынь срэбнае сяйво? (Ніл Гілевіч).

Укр. **РÓЗСИП, РОЗСÍПИЩЕ.**

ХА́ЛЕПА – ХА́ЛЕПА**ХА́ЛЕПА, -и, ж.**

1. Яка-небудзь несподівана, прыкра подія; біда, нешчасця, непрыемність.

Вже ж живучи на світі отак, як я, – сьомий десяток, – чого-чого не перебудеш: інколи така тобі прыгода выпаде, така халепа прыкинеться, що й не стямішся, звідкіль вона, чого, й за що, й про що? (Олександр Кониський);

І чому один чоловік живе – розуму наживає, а він, Марко Субота, сам себе не береже, з розуму виживає, дець та скочить у халепу? (Євген Гуцало);

Цікавість – то головна сутність мого єства, через неї часто вскакую в халепи, з яких вибираюся осоромлений, з пом'ятою душею (Юрій Мушкетик).

Біл. БЯДА́, НЯШЧА́СЦЕ, НЯГО́ДА, ЛІ́ХА, НАВА́ЛА, НАПА́СЦЬ, НАСЛА́ННЕ (НАСЛАННЁ).

2. заст. Негода.

Ото яка халепа надворі, і носа з хати не вистромиш (Словник Грінченка).

Біл. НЕПАГО́ДА, НЕ́ПАГАДЗЬ, НЯГО́ДА; СЛАТА́, розм. ХЛЮ́ПА, розм. ХЛЮПО́ТА, розм. ХА́ЛЕПА.

ХА́ЛЕПА, -ы, ж., розм. Надвор'є са снегам і дажджом; мокры снег.

І яна, дачка, ведала, што як ні цяжка адпускаць бацьку аднаго ў «Чайку», да якой усё ж чатырыста кіламетраў, якая ні цяжкая дарога прадстаяла яму ў немаладым узросце на скалелай ад холаду і халепы дарозе, гэта было адзінае, што магло вывесці з цяжкага душэўнага стану і што адгаварыць яго ад паездкі яна не зможа (Віктар Карамазяў);

Халепа страшная была, секла, ды яшчэ з ветрам (Уладзімір Дубоўка);

Як жа ісці: халепа, свету беллага не відаць (Віктар Гардзеі).

Укр. СЛЪОТА́, МОКРОТЭ́ЧА, НЕГО́ДА, розм. ЛЯПАВІ́ЦЯ, дыял. ПЛЮ́ТА, дыял. ХЛЯ́ПАВКА, уст. ХА́ЛЕПА.

ШАРПА́К – ШАРПА́К

ШАРПА́К, -а, ч. зневажл. Убого вдягнена людина; обідранець, голодранець.

Отак і виріс сиротою,

У наймах. Сказано, шарпак,

То й одружився собі так:

Узяв хорошу та убогу (Тарас Шевченко);

Сам той Микита – шарпак з шарпаків, а коня такого доброго мав, що як на сьогоднішнє міряти, то й не знайдеш ніде такого... (Борис Антоненко-Давидович);

– Ніхто тебе зганяць з твого шматка не збирається, а навпаки – прирізатъ іще хочемо. Щоб ти не ходив отаким шарпаком, а став на ноги (Юрій Бедзик).

Біл. АБША́РПАНЕЦ, АБАДРА́НЕЦ, ГАЛАДРА́НЕЦ.

ШАРПА́К, -а, м. Абледзянелая скарынка на паверхні снегу.

Бегчы на цупкім шарпаку было лёгка, і Біруля пачаў наганяць звера (Віктар Карамазаў);

Бліскаў шарпак, месяц асвятляў дарогу, а за вазкамі ішли рыссю згаладалыя ваўкі, і прагна палалі іх вочы (Кастусь Тарасаў);

У поўдзень на прыпёках снег раставаў, асядалі сумёты, агаляючы чорныя пні і купіны, а ноччу зноў замярзала, і паляны зацягваліся хрусткім зярністым шарпаком (Уладзімір Гніламёдаў).

Укр. СНІГОВА́ КОРА́, СКРИЖАНІ́ЛИЙ (СТУЖА́ВІЛИЙ) СНІГ, НАСТ, СЕРЕ́Н.

ЩЕ́ЛЕПА – ШЧЭ́ЛЕПЫ

ЩЕ́ЛЕПА, -и, ж.

1. Одна з двох протилежних міцних структур, розміщених коло ротової порожнини і призначених для хапання та подрібнення їжі.

// Частина обличчя або морди, де міститься ця структура.

О. Хведор закинув голову назад, підняв угору куценьку борідку і захихикав, показуючи усі щелепи і два рядки білих зубів (Іван Нечуй-Левицький);

Нас шестеро на дні колодязя, мокрих, змерзлих, з побілілими руками, з синіми губами й стиснутими щелепами, повних злості й жовчі... (Спиридон Черкасенко);

Тут і Левко Заярний, колишній сільський пастух, і Лесь Одуд, у котрого волосся стирчить, як одудів гребінь, і Володко Кривопичко, якому колись кінь звернув щелепу набік, та так звернув, що нікому не вдалося вправити її назад (Володимир Рутківський);

Соловейко не втернів, бо вже і в його терпець увірвався – та лусь її [Палажку] в щелепи, а вона, як стояла, так і покотилась по картоплі (Іван Нечуй-Левицький);

У Ганових очах тремтіли сльози від люті й безсилі, Горват, міцно стиснувши вуста, катав жовна на щелепах, і тільки наймолодший, Огнян, зорив на Сікура ясным хлопчачим поглядом (Іван Білик);

Раптом якась голова тихесенько підіймається й, витріщивши божевільно очі та роззявивши рота, слухає нишком, тривожно – щелепа її дрібно тремтить, одвисаючи (Іван Багрянний).

2. Пластинка зі штучними зубами; зубний протез.

– Привіт, привіт! Що сталося? – білозубо, на повнісінькі вставні щелепи, усміхнувся нам Максим Валер'янович (Всеволод Нестайко);

Слідчі пси гарчали з недосяжної відстані й безсило клацали штучними щелепами (Юрій Андрухович);

Один так широко роззявив рота, що вставна щелепа випала (Євген Дудар).

3. перен. Деталь інструмента, механізму, машини тощо, призначена для хапання та подрібнення чого-небудь.

Автоматично вивантажуване самоскидними вагонами-думпкарами на приймальну похилу платформу гранітне груддя повільно сповзало на подавальний дармой, звідки на його брусах, просуваючись вперед, попадало в щелепи великої дробарки де й трощилося на дрібне каміння (Гордій Коцюба);

Галаслива дитяча зграйка оточила величезний грейферний навантажувач. Захоплені оченята так і сяють, спостерігаючи, як могутні щелепи загрибають цілу копицю, а сталева стріла легко підіймає і заносить велетенську пащу над кузовом КАМАЗа (Олексій Муратов).

Біл. СКІВІЦА, ПАШЧЭНКА.

ШЧЭЛЕПЫ, -аў, мн. Дыхальныя органы рыб і некаторых іншых водных жывёлін, якія дыхаюць раствораным у вадзе кіслародам; жабры, жэбры.

Шчэлепамі разбітымі

пакутліва кратае

камбала, бездапаможна пляскатая (Рыгор Барадулін);

Схапіўшы за шчэлены, я адцягнуў яго [шчупака] крокаў на дзесяць ад вады і паклаў на густой мурожнай траве (Макар Паслядовіч);

Максіма кідала то ўперад, то назад, ад плыні, якую рыбіна ўздымала шчэлепамі (Андрэй Адамовіч).

Укр. **ЗЯБРА**, рэдка **ЖАБРА**.

ЯГНІЦЯ – АГНІЦА

ЯГНІЦЯ, -і, ж. Молода вівця.

Мотря пригнала в двір стрижену ягницю, а твоя Мелашка, мабуть, прижене оту стрижену кішку (Іван Нечуй-Левицький);

Тиха [Настя], як ягниця, ніжна, як голубка (Михайло Коцюбинський).

Біл. **МАЛАДАЯ АВЭЧКА**.

АГНІЦА, -ы, ж., паэт. Тое, што і лампада; напоўненая драўляным алеем невялікая пасудзіна з кнотам, якую запальваюць перад абразамі.

Дзіва! Млынар, кажуць людзі, вядзьмарыць,

моц нелюдская у целе старэчым:

кроў замаўляе, варожыць ды лечыць –

гасіць агніцу, шле трасцу на ймшары... (Наталля Арсеннева);

Гарыць агніца ля пустой бажніцы,

Зацепленая прывіднай рукой (Георгій Ліхтаровіч).

Укр. **ЛАМПАДА**.